

ISSN 2707-1383 (Print)

ISSN 2707-1391 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

1(51) / 2024

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Рекомендовано
до друку Вченою радою Національного університету оборони України.
Протокол № 4 від 25 березня 2024 року

Київ — 2024

Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. — К.: НУОУ, 2024. — Вип. 1(51). — 112 с.

РЕДАКЦІЯ:

Веденєєв Д. В. (*головний редактор*), доктор історичних наук, професор
Сидоров С. В. (*науковий редактор*), доктор історичних наук, професор
Пашкова О. О. (*відповідальний секретар*), кандидат історичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Карпов В. В., доктор історичних наук, професор
Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор
Машталір В. В., доктор історичних наук, професор
Потильчак О. В., доктор історичних наук, професор
Шевчук В. П., доктор історичних наук, професор
Чайковський А. С., доктор історичних наук, професор
Бінар Алеш, PhD., Associate Professor (Чеська Республіка)
Сегеда С. П., доктор історичних наук, професор
Чорний В. С., доктор філософських наук, професор
Грицюк В. М., доктор історичних наук, доцент
Павловська С. В., кандидат історичних наук, старший дослідник
Болтрик Ю. В., кандидат історичних наук, доцент
Пилявець Р. І., кандидат історичних наук, доцент
Трофимович Л. В., кандидат історичних наук, доцент
Гребенюк М. В., кандидат історичних наук, доцент
Перга Ю. М., кандидат історичних наук, доцент

Засновник — Національний університет оборони України

Виходить — 4 рази на рік

Журнал внесено до Реєстру суб'єктів у сфері медіа рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 31.10.2023 № 1214 та присвоєно ідентифікатор медіа R30-01598.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України збірник включений до Переліку наукових фахових видань України категорія «Б» (наказ від 2 липня 2020 року № 886)

Вид видання — збірник наукових праць

Сфера розповсюдження — загальнодержавна

Адреса редакції:

Київ-49, Повітрофлотський проспект, 28

Телефон для довідок: 271-09-47, 21-447

© Національний університет оборони України, 2024

© «Воєнно-історичний вісник», 2024

ЗМІСТ

ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

- Грицюк В., Пашкова О.** ІСТОРИЧНА ПЕРІОДИЗАЦІЯ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА НАУКОВІ РЕФЛЕКСІЇ 5
- Печенюк І., Фурман І.** «ТУЗЛИНСЬКА КРИЗА» 2003 РОКУ
ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕКСПАНСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ 16

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ І НАУКИ

- Талаур С., Погорєлов А.** ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ ГУМАНІТАРНОГО ІНСТИТУТУ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ОБОРОНИ УКРАЇНИ (1991–2023 рр.) 33

ЕВОЛЮЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО МИСТЕЦТВА

- Павлунько М., Посмітюх О., Кізяк Я., Богатов О.** СТРАТЕГІЧНІ КОМАНДНО-ШТАБНІ
НАВЧАННЯ «ЗАХІД-2021» ЯК РЕПЕТИЦІЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНУ (ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ) 43
- Pashchuk Yu.** COMPARATIVE MILITARY-HISTORICAL RESEARCH OF SYSTEMS
OF STUDY, IMPLEMENTATION AND DISSEMINATION OF EXPERIENCE
IN THE SOVIET ARMED FORCES IN THE WORLD WAR II AND IN THE ARMED FORCES
OF UKRAINE DURING THE ANTI-TERRORIST OPERATION (2014–2018)..... 52

МІЖНАРОДНЕ ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО: МИНУЛЕ І СЬОГОДЕННЯ

- Бураков Ю., Гневашева А.** ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ
НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНИХ МІСІЙ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗС УКРАЇНИ
У РОКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014–2023) 61
- Остапчук О., Новікова В.** МІЖНАРОДНА ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА
УКРАЇНІ ПЕРЕД ПОЧАТКОМ ЛІТНЬОГО КОНТРНАСТУПУ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
У 2023 РОЦІ 70

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ ТА ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДУМКИ

- Дейнега В.** ВНЕСОК УРОДЖЕНЦІВ УКРАЇНИ В ІНЖЕНЕРНО-ПРОМИСЛОВИЙ
РОЗВИТОК ТА БОЙОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ БОМБАРДУВАЛЬНОЇ АВІАЦІЇ
(ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ ст.) 78
- Nashyvochnikov O, Rechych S.** APPLICATION OF UNMANNED AVIATION
IN MODERN ARMED CONFLICTS AS A FACTOR OF ENSURING ADVANTAGE OVER
THE ADVERSARY (ACCORDING TO THE MILITARY-HISTORICAL EXPERIENCE
OF ANTI-TERRORIST OPERATION OF 2014-2018) 87

ПАРАМІЛІТАРНІ ТА ІРРЕГУЛЯРНІ ФОРМУВАННЯ

- Оніщук О.** СТВОРЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ПАРАМІЛІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
І ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ
У ВІЙНІ ПРОТИ УКРАЇНИ У 2014–2016 РОКАХ 93
- Вимоги до оформлення статті** 107

CONTENT

WAR FOR INDEPENDENCE

- Hrytsiuk V., Pashkova O.** HISTORICAL PERIODIZATION OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: METHODOLOGICAL ASPECTS AND SCIENTIFIC REFLECTIONS 5
- Pecheniuk I., Furman I.** THE "TUZLA CRISIS" IN 2003 AS AN ELEMENT OF RUSSIAN FEDERATION EXPANSION IN UKRAINE 16

DEVELOPMENT OF MILITARY EDUCATION AND SCIENCE

- Talaur S., Pohorielov A.** THE HISTORICAL PATH OF THE HUMANITARIAN INSTITUTE OF THE NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY OF UKRAINE 33

EVOLUTION OF MILITARY ART

- Pavlunko M., Posmitiukh O., Kiziak Ya., Bohatov O.** STRATEGIC COMMAND-POST EXERCISES "WEST-2021" AS A REHEARSAL OF THE FULL-SCALE INVASION OF THE RUSSIAN FEDERATION INTO UKRAINE (MILITARY HISTORICAL ANALYSIS) 43
- Pashchuk Yu.** COMPARATIVE MILITARY-HISTORICAL RESEARCH OF SYSTEMS OF STUDY, IMPLEMENTATION AND DISSEMINATION OF EXPERIENCE IN THE SOVIET ARMED FORCES IN THE WORLD WAR II AND IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE DURING THE ANTI-TERRORIST OPERATION (2014–2018) 52

INTERNATIONAL MILITARY COOPERATION: PAST AND PRESENT

- Burakov Yu., Hnevasheva A.** ACTIVITIES OF INTERNATIONAL TRAINING MISSIONS FOR THE MILITARY PERSONNEL OF THE UKRAINIAN ARMED FORCES DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (2014–2023). 61
- Ostapchuk O., Novikova V.** INTERNATIONAL MILITARY AND TECHNICAL ASSISTANCE TO UKRAINE PRIOR TO THE BEGINNING OF SUMMER COUNTEROFFENSIVE OF UKRAINIAN DEFENCE FORCES IN 2023 70

DEVELOPMENT OF MILITARY EQUIPMENT AND MILITARY-TECHNICAL THOUGHT

- Deineha V.** CONTRIBUTION OF NATIVES OF UKRAINE TO THE ENGINEERING AND INDUSTRIAL DEVELOPMENT AND COMBAT APPLICATION OF BOMBARDMENT AVIATION (FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY) 78
- Nashyvochnikov O, Rechych S.** APPLICATION OF UNMANNED AVIATION IN MODERN ARMED CONFLICTS AS A FACTOR OF ENSURING ADVANTAGE OVER THE ADVERSARY (ACCORDING TO THE MILITARY-HISTORICAL EXPERIENCE OF ANTI-TERRORIST OPERATION OF 2014–2018) 87

PARAMILITARY AND IRREGULAR FORMATIONS

- Onishchuk O.** CREATION OF RUSSIAN PARAMILITARY AND VOLUNTARY ORGANIZATIONS, THEIR USING IN THE WAR AGAINST UKRAINE IN 2014–2016. 93

- Requirements for manuscripts** 107

Валерій ГРИЦЮК

доктор історичних наук, доцент
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9877-1900>
Scopus Author ID: 57205496029
Електронна пошта: skifwo@email.ua

Ольга ПАШКОВА

кандидат історичних наук
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6525-4613>
Scopus Author ID: 58837015900
Електронна пошта: black_swift@ukr.net

**ІСТОРИЧНА ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА НАУКОВІ РЕФЛЕКСІЇ**

У статті наведено авторську історичну періодизацію російсько-української війни, що охоплює 2014–2023 роки. Проаналізовано існуючі на сьогодні періодизації, розроблені вітчизняними військовими істориками. На основі попередніх наукових розробок автори пропонують розглядати збройну агресію російської федерації проти України у межах трьох періодів, виділивши у них фази та етапи, що якісно відрізняються за метою, характером і змістом бойових дій. Кожен із запропонованих періодів має свої особливості: I період поділено лише на фази, II та III періоди розглядаються у межах фаз, що, у свою чергу, діляться на етапи.

Ключові слова: історична періодизація, період, фаза, етап, збройна агресія, бойові дії, окупація, антитерористична операція, операція Об'єднаних сил, широкомасштабне вторгнення, війна, оборонна операція, контрнаступ.

Постановка проблеми. Тривалий перебіг російсько-української війни, що трансформувалася від гібридних дій по окупації Криму, роздмухування збройного конфлікту на Сході України до широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну в лютому 2022 року, актуалізував необхідність переосмислити історичну періодизацію відбиття та стримування збройної агресії російської федерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після початку збройної агресії росії проти України у 2014 році вітчизняні історики здійснили низку спроб дослідити її природу і характер через розроблення періодизації. Зазначені розробки почали з'являтися щонайменше у 2017 році, тому обмежувалися подіями антитерористичної операції на Сході України (Гай-Нижник, П. 2018; Куцька, О. 2019), а головне, авторським баченням понять «період», «етап», «фаза» та їх подекуди довільним використанням без належного обґрунтування. В. Грицюк, М. Гребенюк, О. Скрябін,

П. Щипанський у своїх численних дослідженнях збройної агресії російської федерації проти України також здебільшого сконцентрувалися на періодизації антитерористичної операції на Сході України (Hrebenuk M., Hrytsiuk V. & Skriabin O. 2018; Hrebenuk M., Hrytsiuk V. & Shchipanskiy P. 2020; Гребенюк М., Грицюк В. & Щипанський П. 2020; Свідectво про реєстрацію авторського права. 2020), адже на час здійснення цих наукових студій саме збройний конфлікт на Донбасі був у фокусі уваги вітчизняних дослідників.

Перша розробка періодизації збройної агресії рф проти України, представлена серед військових експертів на міжнародному рівні, була опрацьована фахівцями науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України. Автори висвітлили фактичний хід основних подій у хронологічній послідовності та виокремили ключові віхи російсько-українського збройного протистояння, поділивши його на основні періоди і виділивши в них етапи, що якісно

відрізняються за метою, характером і змістом бойових дій. Проте ця спроба періодизації збройної агресії також не була повною, оскільки обмежувалася подіями 2016 року і розглядала збройну агресію лише у контексті збройного конфлікту на Сході України (Руснак, І. (за заг. ред.). 2017, с. 17–39). Пізніше ця розробка була взята за основу для нарощування та поглиблення по мірі розвитку подій на Донбасі та доступу до нових матеріалів, у тому числі архівних. Суттєво доопрацьована періодизація, що включала окупацію Автономної Республіки Крим та м. Севастополь як початковий період збройної агресії російської федерації проти України, згодом була представлена у вигляді методичних рекомендації для закладів середньої освіти і схвалена Міністерством освіти і науки України як допоміжний матеріал для вчителів історії (Інформаційно-довідкові матеріали щодо хронології подій 2014–2019 років... 2019).

24 лютого 2022 року російська федерація здійснила широкомасштабне вторгнення військ (сил) в Україну. Історіописання подій великої російсько-української війни розпочалося з фіксації фактологічного матеріалу. У Національному університеті оборони України група науковців щоденно аналізувала перебіг подій війни в Україні. Крім того, постійно здійснювався моніторинг воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки. Хронологія подій щодо відбиття широкомасштабного вторгнення збройних сил російської федерації помісячно публікувалася під назвою «Хроніка війни (російсько-українська війна), інформаційний бюлетень» (Хроніка війни... 2022).

У березні 2022 року за рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України створено воєнно-історичну комісію зі збирання й узагальнення матеріалів, аналізу фактів і подій війни для воєнно-історичних описів російсько-української війни 2022 р. (від широкомасштабного вторгнення російських окупаційних військ на територію України 24 лютого). Опис історичних подій — це другий крок воєнно-історичного дослідження російсько-української війни на емпіричному рівні.

Воєнно-історична наука розглядає періодизацію як один із методів дослідження воєнних конфліктів. Сутністю цього методу є поділ війн та збройних конфліктів на певні часові відрізки (періоди, стадії, фази, етапи, тощо), що якісно відрізняються за воєнно-політичними цілями, характером і змістом воєнних дій. Межі періоду визначаються подіями, що знаменують переломні моменти в ході воєнних конфліктів. Кожен період охоплює певну кількість військових кампаній

і операцій. Це потребує уточнення структури періодизації. Пунктами та підпунктами структури в межах періоду можуть бути фази, етапи тощо.

Після широкомасштабного вторгнення, коли стало очевидним, що збройна агресія проти України набула нового характеру і змісту, вже розроблені періодизації за логікою мали зазнати змін та отримати продовження. Так, з урахуванням подій 2022 року П. Гай-Нижник виділив сім періодів російсько-української війни, що триває з 2014 року (Гай-Нижник, П. 2022). Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України спільно з фахівцями центру воєнної історії Національного університету оборони України розробили періодизацію широкомасштабного вторгнення (Лист Міністерства освіти і науки України. 2023). Проте, введення авторами поняття «підготовчий етап» унеможливило інтегрування його у загальну періодизацію збройної агресії, що триває з 2014 року.

Спроба переосмислити та переглянути періодизацію збройної агресії після 2022 року також була здійснена фахівцями науково-дослідного центру воєнної історії та Інституту історії України НАН України (Грицюк, В. М. & Лисенко, О. Є. 2023). Представлена періодизація зазнала суттєвих змін, зокрема поділ періодів на фази, що, у свою чергу, діляться на етапи. Варто зазначити, що автори вивели з обігу поняття «початковий період» для означення окупації Автономної Республіки Крим і визначили його як I період збройної агресії, що значно полегшує сприйняття періодизації у цілому і не порушує її хронологію. Водночас вона також не є завершеною з об'єктивних причин, а окремі її положення мають суперечливий характер, зокрема надмірний розподіл I періоду на фази, що не завжди виглядає обґрунтованим.

Періодизація російсько-української війни з урахуванням подій 2022 року представлена у колективній монографії «Рік незламності: крах операції “Z”», розробленій фахівцями науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України. Власне саме видання присвячене першому року широкомасштабного вторгнення, водночас періодизація «Великої війни» також не є закінченою та може і має підлягати переосмисленню (Коваль, М. (за заг. ред.). 2023b, 55–56).

Історіографічний аспект проблеми періодизації збройної агресії російської федерації проти України представлений у науковому доробку В. Ільницького та О. Куцької. Автори зібрали зна-

чний масив інформації і проаналізували існуючі періодизації (Ільницький, В. & Куцька О. 2023), водночас помилково представивши видання «Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)» як науковий доробок іншого підрозділу, хоча представлена у «Білій книзі» періодизація належить авторському колективу науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України.

Західні військові оглядачі, зокрема Інституту дослідження війни (ISW), розглядають події 2022 року в межах трьох етапів, умовно назвавши їх «ініціатива росії» (24.02.2022 — липень 2022), «ініціатива України» (липень 2022 — листопад 2022) та «позиційна війна» (з грудня 2022) (Експерти ISW назвали три ключові етапи вторгнення РФ в Україну. 2023). Хоча зазначені етапи у цілому відображають події 2022 року — широко-масштабне вторгнення та захоплення території збройними силами російської федерації, контрнаступ Сил оборони України та часткову деокупацію, закріплення на позиціях — водночас, запропонована періодизація носить дещо узагальнений характер. Значний доробок вітчизняних істориків слугує ґрунтовною науковою базою для подальших досліджень, водночас вимагає переосмислення причин, перебігу та наслідків російсько-українського протистояння.

Мета статті полягає в уточненні історичної періодизації збройної агресії російської федерації проти України у 2014–2023 роках і створенні основи для подальших наукових пошуків із вивчення цього явища.

Виклад основного матеріалу. Широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році і його наслідки значною мірою шокували світ, адже цей період російсько-української війни («Велика війна») став найбільшим воєнним конфліктом у Європі після Другої світової війни. Його характерною особливістю стало одночасне вторгнення з трьох напрямків, у тому числі з територій України, окупованих раніше: Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької і Луганської областей. Крім цього, використання військово-політичним керівництвом рф чоловічого населення тимчасово окупованих територій Донбасу у якості комбатантів (примусово або добровільно) для забезпечення широко-масштабного вторгнення лише підтвердило, що держава-окупант розглядала окуповані території як плацдарм для наступу на Україну. З огляду на це початок російсько-української війни доцільно розглядати з 2014 року, адже кожна дія країни-

агресора спрямовувалася на поступову реалізацію експансіоністських намірів відносно України.

I період. Окупація Автономної Республіки Крим та м. Севастополь (20.02.2014 — початок квітня 2014).

I період збройної агресії проти України нетривалий у часі (приблизно 1,5 місяці), тому поділ його на фази дещо умовний. На думку авторів, події I фази пов'язані зі створенням так званих правових підстав для прийняття російським керівництвом політичних рішень — так званого включення Автономної Республіки Крим та м. Севастополь до складу російської федерації, події 2 фази — радше із запровадженням політико-правових рішень державного керівництва України з урахуванням нових реалій (передислокація підрозділів Збройних Сил України на материк тощо).

I фаза. Приховане вторгнення збройних сил рф на територію Автономної Республіки Крим та м. Севастополь. Захоплення (блокування) державних установ та стратегічних об'єктів. Проведення незаконного референдуму. Незаконне включення півострова до складу рф (20.02.2014 — 18.03.2014).

Нижня межа I фази (20 лютого) обумовлена прихованим вторгненням підрозділів збройних сил рф на територію Кримського півострова через Керченську протоку (Про внесення змін до деяких законів України... 2015). Упродовж I фази російські військовослужбовці (без знаків розрізнення) за підтримки місцевих колаборантів захопили адміністративні будівлі, стратегічні об'єкти, заблокували військові частини Збройних Сил України, забезпечили проведення 16 березня незаконного референдуму про так зване возз'єднання Криму з росією.

Незважаючи на те, що протягом I фази державне керівництво України здійснило низку заходів, спрямованих на протидію збройній агресії російської федерації (приведення Збройних Сил України у повну бойову готовність, проведення часткового стратегічного розгортання та створення угруповання військ (сил) для виконання завдань щодо посилення охорони державного кордону, охорони та оборони важливих державних та військових об'єктів, підготовки до відбиття можливої військової агресії проти України (з 2 березня), оголошення в країні часткової мобілізації (17 березня), збройного опору не було вчинено. Натомість 18 березня в Кремлі був підписаний «договір про прийняття Криму до складу росії», що і визначає верхню межу I фази. Ця дата (по-

ряд із 20 лютого) була викарбувана і на медалі міністерства оборони російської федерації для військовослужбовців, які брали участь в операції із захоплення півострова.

2 фаза. Передислокація підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань на материкову частину України (з 19.03.2014 — середина квітня 2014 року).

2 фаза характеризувалася невизначеністю обстановки, розгубленістю або відкритою співпрацею місцевих колаборантів із окупантами, а також відсутністю належних комунікацій по вертикалі державного та військового управління України. Разом з цим 23 березня держане керівництво України прийняло рішення про виведення підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань на материкову частину України (Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2014 року... 2014). Їх передислокація була завершена у середині квітня. Таким чином, втрата контролю з боку державних органів влади України над ситуацією у Криму, припинення функціонування на півострові державних інститутів, відсутність Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів обумовлювали завершення процесу окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь російською федерацією.

II період. Збройний конфлікт на Сході України (початок квітня 2014 — 23.02.2022).

У цей же час (березень — початок квітня) російські спецслужби створювали передумови для окупації південно-східних регіонів України, намагаючись скористатися розгубленістю в українському суспільстві та деморалізацією особового складу Збройних Сил України через події у Криму, а також відсутністю рішучих дій з боку тимчасового уряду України. Перенесення основних зусиль спецслужб рф на Донбас ознаменувало початок другого періоду збройної агресії російської федерації проти України.

1 фаза. Порушення конституційного ладу в південно-східних регіонах України. Звільнення території Донецької і Луганської областей силами антитерористичної операції. Вторгнення підрозділів збройних сил російської федерації (початок квітня — 5 вересня 2014 року).

Перший етап. Розгортання спецслужбами російської федерації збройного конфлікту на Сході України (квітень — червень 2014 року).

Під керівництвом російських спецслужб громадяни рф та завербовані громадяни України

створювали у Донецькій і Луганській областях мережу незаконних збройних формувань, що являли собою змішані сили: кадрових військових зс рф (т.зв. «відпускників»), колишніх представників російських силових структур (т.зв. «відставників»), учасників російських націоналістичних угруповань, ветеранів збройних конфліктів у кавказькому та балканському регіонах, а також громадян із числа місцевого населення (Руснак, І. (за заг. ред.). 2017). Налагодження і розширення мережі сепаратистського руху, пунктів вербування та вишколу терористів супроводжувалося суспільно-політичними провокаціями й актами тероризму (проведенням проросійських мітингів, здійсненням терористичних актів, захопленням та утриманням адміністративних будівель, проголошенням псевдодержавних утворень) та інформаційно-психологічним впливом на місцеве населення (приниженням української мови та культури, фальшуванням української історії). Через дії незаконних збройних формувань, які призвели до припинення діяльності державних органів влади на території Донецької та Луганської областей, керівництво України запровадило антитерористичну операцію як відповідь на загрозу територіальній цілісності держави (Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року... 2014).

Другий етап. Звільнення території Сходу України від російських терористичних осередків (1 липня — 23 серпня 2014 року).

До 24 серпня 2014 року сили антитерористичної операції провели більше 40 операцій, звільнили понад дві третини окупованих територій та понад 100 населених пунктів Донецької та Луганської областей. Були створені передумови для успішного завершення збройного конфлікту на Сході України.

Третій етап. Вторгнення військових частин та підрозділів збройних сил російської федерації на територію Донецької та Луганської областей України (24 серпня — 5 вересня 2014 року).

Усвідомивши, що сили антитерористичної операції досягають значних успіхів у відновленні територіальної цілісності держави, військово-політичне керівництво російської федерації вдалося до введення регулярних військ на територію України. У ніч з 24 на 25 серпня під прикриттям артилерійського вогню з території росії на територію Донецької і Луганської областей приховано вторглися підрозділи збройних сил російської федерації, зокрема зі складу 19-ї окремої мотострілецької бригади, 7-ї та 76-ї повітрянодесантних

дивізій, 31-ї та 56-ї окремих десантно-штурмових бригад, 64-го полку морської піхоти Північного флоту (Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків...). Незважаючи на зниження темпу у звільненні території Донецької та Луганської областей та понесення значних втрат серед особового складу (зокрема, під час виходу підрозділів Збройних Сил України з оточення в Іловайську), силам антитерористичної операції вдалося втримати важливі населені пункти (Станицю Луганську, Щастя, Сєверодонецьк, Лисичанськ, Дебальцеве, Бахмут, Слов'янськ, Маріуполь) і не допустити подальшого просування російських військ вглиб території України (Руснак, І. (за заг. ред.). 2017, с. 32).

Таким чином, перша фаза II періоду тривала лише 5 місяців, проте характеризувалася динамічністю подій: масовими заворушеннями та терористичними актами зі стрімким поширенням діяльності незаконних збройних формувань по території Донецької і Луганської областей, запровадженням антитерористичної операції й успішним звільненням окупованих територій, введенням регулярних частин збройних сил рф на Донбас, що унеможливило повну деокупацію ОРДЛО. У подальшому сили, що утримували контроль над окупованими територіями, складали підрозділи збройних сил російської федерації та іррегулярні незаконно створені та керовані ними збройні формування — російські окупаційні війська.

2 фаза. Локалізація конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей. Зміна форми проведення операції — операція Об'єднаних сил (5 вересня 2014 року — 23 лютого 2022 року).

Перший етап. Стабілізація лінії зіткнення на Сході України (5 вересня 2014 року — 14 січня 2015 року).

Другий етап. Відбиття другого наступу російських окупаційних військ (15 січня — 20 лютого 2015 року).

Третій етап. Зміцнення лінії оборони на Сході України. Вдосконалення системи управління військами (силами). Зміна форми проведення операції (21 лютого 2015 року — 30 квітня 2018 року).

Наведені вище етапи детально не розглядаються, адже вони доволі ґрунтовно прописані в інших наукових працях, присвячених періодизації антитерористичної операції на Сході України (див докладніше: Hrebenuk, M., Hrytsiuk, V. & Skriabin, O. 2018; Hrebenuk, M., Hrytsiuk, V. & Shchipanskiy P. 2020; Гребенюк, М., Грицюк, В. & Щипанський П. 2020).

Четвертий етап. Проведення операції Об'єднаних сил. Перенесення зусиль на політико-дипломатичне врегулювання конфлікту на Сході України (30 квітня 2018 року — 23 лютого 2022 року).

Четвертий етап характеризувався довготривалим позиційним протистоянням між російськими окупаційними військами та Об'єднаними силами України уздовж лінії зіткнення, що не зазнавала суттєвих змін, із системним порушенням противником режиму припинення вогню. При цьому політика нового державного керівництва України з 2019 року почала фокусуватися на дипломатичних шляхах врегулювання збройного конфлікту, характеризувалася демонстрацією мирних ініціатив, зокрема одностороннім відведенням військ, розмінуванням окремих ділянок уздовж лінії розмежування тощо. Поряд із цим військово-політичне керівництво російської федерації здійснювало модернізацію та переозброєння власних збройних сил, російських окупаційних військ на окупованих територіях Донбасу, а також посилювало зв'язки із республікою білорусь (зокрема напередодні вторгнення в Україну провело спільні масштабні військові навчання «Захід-2021») (Коваль, М. (за заг. ред.). 2023b, с. 57–88), що свідчило про наміри використання військового потенціалу білорусі.

Значну тривалість другої фази II періоду зумовлювали зобов'язання, передбачені Мінськими домовленостями, локалізація конфлікту та відсутність активних бойових дій, незважаючи на системні порушення режиму припинення вогню з боку російських окупаційних військ та точкових дій противника на окремих ділянках лінії розмежування. При цьому упродовж зазначеного часу військово-політичне керівництво рф створювало та розвивало на території ОРДЛО інфраструктуру (нормативну, інституційну, кадрову, фінансову, матеріальну тощо) для забезпечення функціонування квазідержавних утворень «ДНР/ЛНР» (Про особливості державної політики із забезпечення... 2018).

Таким чином, другому періоду збройної агресії російської федерації проти України була притаманна динамічність та стрімкість розвитку подій упродовж першої фази та заморожування конфлікту в ході другої із одночасним утриманням військово-політичним керівництвом рф контролю над окупованими територіями, що вказувало на його наміри використовувати захоплену частину Донбасу як плацдарм для подальшої збройної агресії проти України. Характерною особливістю, що ознаменувала закінчення другої фази

II періоду, стало оголошення 19 лютого 2022 року окупаційними адміністраціями ОРДЛО загальної мобілізації місцевого чоловічого населення віком 18–60 років, а 21 лютого — визнання російською федерацією «незалежності» так званих ДНР/ЛНР.

III період. Велика війна (з 24.02.2022).

Після 24 лютого 2022 року на території України розгорнувся наймасштабніший воєнний конфлікт з часів Другої світової війни. З цього моменту почався новий період російсько-української війни, що триває і нині.

1 фаза. Відбиття Силами оборони України широкомасштабної агресії російської федерації (24.02.2022 — листопад 2023 р.).

Перший етап. Початок широкомасштабного вторгнення збройних сил російської федерації. Проведення оборонних операцій Силами оборони України. Битва за Київ як вирішальний стратегічний пункт усієї кампанії (24.02.2022 — 17.04.2022).

Серед визначених Генеральним штабом ЗС України найбільш значущі операції (бойові дії) Сил оборони України з відбиття російської збройної агресії та основні перемоги на першому етапі: успішна оборона Києва, Чернігова, Сум та Харкова (лютий — квітень 2022 року); масовий спротив мирного населення російським окупантам; вигнання російських окупантів з Київщини, Чернігівщини та Сумщини (березень — квітень 2022 року) (див. докладніше Коваль, М. (за заг. ред.). 2023b, с. 117–165).

У Київській оборонній операції противнику було завдано таких втрат в особовому складі та військовій техніці (орієнтовно): близько 10 тис. осіб безповоротних втрат, до 350 танків та 1000 ББМ, до 150 артилерійських систем і 50 РСЗВ, до 100 літаків та 80–90 бойових вертольотів. Проте наведені цифри потребують уточнення (Пилявець, Р. & Сидоров С. 2023). Після поразки та втечі російських військ з-під Києва військово-політичне керівництво рф конкретизувало мету вторгнення в Україну — оволодіння всією територією Донецької та Луганської областей. Наприкінці березня — першій половині квітня російські війська з Сіверського, Поліського та Слобожанського напрямків були відведені за кордон до білорусі та росії для відновлення боєздатності та здійснювали перегрупування з метою зосередження основних зусиль на Сході України та відновлення наступальних дій.

Другий етап. Зосередження основних зусиль противника на Сході України. Оборона на ключових напрямках і створення умов для перехо-

ду Збройних Сил України до наступальних дій (18.04.2022 — 28.08.2022).

Вранці 18.04.2022 противником було розпочато одночасний наступ по всій лінії фронту на території Донецької, Луганської та Харківської областей. Військово-політичне керівництво російської федерації заявило про другий етап так званої «спецоперації», західні військові аналітики проголошували початок другої фази «битви за Донбас», Президент України констатував початок нового етапу з відсічі збройної агресії рф.

На другому етапі вторгнення росіяни не змогли повністю досягти заявленої мети. Завдання наступальної операції противника в результаті стійкої оборони українських захисників не були виконані. Найбільш значущими досягненнями Сил оборони України на цьому етапі стало знищення ракетного крейсера «Москва» — флагмана російського Чорноморського флоту (квітень 2022 року) та вигнання російських окупантів із о. Зміїний (червень 2022 року) (див. докладніше Koval, M. (ed.) 2023a, p. 172).

Окрім того, готуючись до контрнаступу ЗС України здійснили знищення системи логістики російських окупаційних військ на півдні та сході України (червень — серпень 2022 року). Військово-технічна допомога країн-партнерів, а саме постачання високоточних реактивних систем залпового вогню та далекобійної артилерії дала змогу Силам оборони України наносити потужні прицільні удари по логістичних артеріях та артилерійських складах окупаційних військ. Це призвело до цілковитого виснаження ворога, руйнування його системи постачання та посягло паніку серед російських солдатів, що стало важливою передумовою для подальшого визволення захоплених противником територій.

Третій етап. Наступальні операції Збройних Сил України у Харківській та Херсонській областях (29.08.2022 — середина грудня 2022 р.).

29 серпня в оперативному командуванні «Південь» ЗС України повідомили, що розпочали наступальні дії із різних напрямків на Херсонщині. Головною особливістю наступальних дій ЗС України став раптовий, абсолютно неочікуваний удар на харківському напрямку, який виявився настільки потужним, що війська окупантів почали швидко залишати раніше захоплені населені пункти. Наприклад, 10 вересня російські підрозділи панічно втекли із Ізюма, кинувши техніку та озброєння. Жовтневий наступ на півдні України 11 листопада ознаменувався звільненням Херсона та продовжувався до грудня. Водночас III

період (починаючи із середини жовтня) характеризувався завданням масованих ракетних ударів по столиці України. У результаті успішних дій підрозділи протиповітряної оборони восени та взимку 2022 року не допустили масштабних руйнувань об'єктів енергетичної інфраструктури України, а посилена система ППО продовжувала нейтралізувати ракетні та повітряні удари агресора і упродовж наступного року.

2 фаза. Паритетне протистояння (грудень 2022 — грудень 2023).

Перший етап. Стимування російського наступу на Сході України (грудень 2022 — початок травня 2023 р.).

Низка поразок окупаційних військ викликала у країни-агресора бажання перехопити ініціативу та здобути реванш. Десятки тисяч окупантів без зупину атакували українські позиції на сході. Особливо запекла боротьба точилася за м. Бахмут, де була використана ПВК «Вагнер». У травні 2023 року бойові дії тут досягли кульмінації: оборона міста втратила доцільність через тотальне руйнування противником міської забудови артилерійським вогнем і авіаційними ударами, тож захисники були вимушені відійти на його околиці перед переважаючими силами противника. Однак противник, захопивши Бахмут, опинився у невідгідному тактичному положенні, оскільки українські війська утримали контроль над панівними висотами західніше.

Другий етап. Стратегічна наступальна операція Сил оборони України влітку 2023 року (контрнаступальні дії на Бахмутському напрямку, наступ на Мелітопольському і Бердянському напрямках) (8 травня 2023 — грудень 2023).

З 8 травня 2023 р. підрозділи Сил оборони України розпочали контрнаступальні дії на флангах бахмутського угруповання військ противника з метою витіснення російських військ і взяття міста в оперативне оточення. У контексті наступальної операції Сил оборони на півдні України наступальні дії на Бахмутському напрямку виконували роль допоміжного удару, сковаючи війська противника й утримуючи його від перекидання військ (сил) на інші напрямки. Спершу українські війська мали успіх на північ від Бахмута, підійшовши впритул до Берхівки, а з кінця травня почали повільне, але впевнене просування південніше, до Кліщіївки та Андріївки — станом на кінець жовтня 2023 року противника було вибито з обох населених пунктів.

Для проведення наступальної операції на півдні було сформоване ударне угруповання Сил обо-

рони України у складі 9, 10 АК і ОТУ «Марун». Для забезпечення безпеки операції, що почалася 4 червня, наступ проводився одразу на кількох напрямках — з метою приховати від противника напрямок головного удару. Головна мета операції полягала у прориві оборонного рубежу противника, охопленні Мелітополя з подальшим виходом на підступи до Криму та припиненні сухопутного сполучення рф з тимчасово окупованим півостровом. У результаті наступальних дій підрозділи і частини Сил оборони України на Мелітопольському напрямку у червні звільнили Лобкове і П'ятихатки, а наприкінці серпня — Роботине; на Бердянському напрямку до середини червня були звільнені Нескучне, Благодатне, Сторожеве, Новодарівка, Левадне, Макарівка, наприкінці місяця — Рівнопіль, наприкінці липня — Старомайорське, а у середині серпня — Урожайне.

Проте наступальному угрупованню ЗС України не вдалося досягти мети операції через комплекс причин: наступ проводився в умовах відсутності переваги (панування) у повітрі, що унеможливило здійснення глибокого маневру механізованими з'єднаннями, а засоби розмінування опинилися вразливими перед ворожими протитанковими засобами, БпЛА і армійською авіацією, відтак швидко подолати глибокоешелоновану оборону противника, посилену інженерними загородами, не вдалося. На початку липня темпи наступу підрозділів і частин ЗС України сповільнилися — для уникнення високих втрат бронетехніки була застосована тактика наступу малими штурмовими групами. До кінця жовтня підрозділи Сил оборони України ще мали певні тактичні успіхи на різних ділянках Мелітопольського напрямку, однак, противник зумів перегрупуватися і перекинути резерви, що дало йому змогу перейти до контратак.

Висновки. Спроба вітчизняних науковців осмислити збройну агресію російської федерації проти України через періодизацію стала важливим методом осягнення причин та ходу російсько-українського протистояння XXI століття. Представлена у статті періодизація не є завершеним науковим доробком та буде доповнюватися і підлягати переосмисленню по мірі розвитку подій. Водночас, наразі можна виділити три основних періоди російської збройної агресії проти України.

Характерними ознаками I періоду збройної агресії було приховане вторгнення підрозділів збройних сил рф на територію Автономної Республіки Крим та м. Севастополь. Для надання

спробі анексії території іншої держави ознак легітимності в очах міжнародної спільноти операція із захоплення півострова «без єдиного пострілу» супроводжувалася проведенням незаконного референдуму як «реалізації права народів на самовизначення», передбаченого Статутом ООН.

II період збройної агресії поділено на фази, що принципово відрізняються за характером і змістом. Перша його фаза на першому етапі мала всі ознаки спроби російського керівництва повторити окупацію території України за кримським сценарієм (заперечення участі громадян російської федерації у дестабілізації обстановки, проведення незаконних референдумів, апелювання до самовизначення місцевого населення тощо). У подальшому, коли сили антитерористичної операції мали успіх у звільненні захоплених територій, що мав перспективи повного відновлення конституційного ладу в Україні, відбулося вторгнення збройних сил російської федерації. Друга фаза мала всі ознаки замороженого конфлікту. Водночас її тривалість (8 років) давала змогу російському керівництву створювати умови для унеможливлення деокупації та реінтеграції цих територій в Україну: функціонування окупаційних адміністрацій, державних інституцій усіх рівнів, масова паспортизація місцевих мешканців як громадян російської федерації тощо.

III період збройної агресії російської федерації проти України відзначився відкритим втор-

гненням регулярних частин, підрозділів збройних сил РФ, реалізацією намірів військово-політичного керівництва щодо України, що містили ознаки геноциду, так звані денацифікація та демілітаризація. Перша фаза характеризується стрімким наступом військ противника з трьох напрямків, спробою захопити адміністративні центри областей (Чернігів, Суми, Харків, Херсон), включаючи столицю України, із одночасним нанесенням масованих ракетних ударів. Водночас проведення оборонних операцій Силами оборони України та недопущення захоплення столиці змусили російські війська відступити на півночі та північному сході для перегрупування та уточнення замислів. Це дало змогу Силам оборони перейти у контрнаступ і деокупувати раніше захоплені території. Друга фаза, у свою чергу, більшою мірою відзначається паритетним протистоянням, спробою Сил оборони проводити контрнаступальні дії, водночас без значних і переломних подій на фронті на свою користь.

Таким чином, збройна агресія російської федерації пролонгована у часі і включає окупацію Автономної Республіки Крим та м. Севастополь (з 20 лютого 2014 року і по теперішній час), збройний конфлікт на Сході України (квітень 2014 — 23 лютого 2022 року), широкомасштабне вторгнення збройних сил російської федерації в Україну (з 24 лютого 2022 року і по теперішній час).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Hrebenuk, M., Hrytsiuk, V. & Skriabin, O. (2018). The Main Events of the First Period of Armed Conflict in the East of Ukraine (April – September 2014). *Codrul Cosminului*. XXIV, No. 2, p. 377–408.

Hrebenuk, M., Hrytsiuk, V. & Shchipanskiy, P. (2020). The Main Events of the Second Period of Armed Conflict in the East of Ukraine (05.09.2014 — 30.04.2018). *Codrul Cosminului*. XXVIII, No. 2, p. 357–378.

Koval, M. (ed.). (2023a). Theoretical and applied aspects of the Russian-Ukrainian war: hybrid aggression and national resilience. Kharkiv: TECHNOLOGY CENTER PC, 372 p. doi: <http://doi.org/10.15587/978-617-8360-00-9>.

Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. URL: http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf [дата зверн.: 23.02.2024].

Гай-Нижник, П. (2018). Війна на сході України: перша фаза (1 березня — 24 серпня 2014 р.). *Війна на Донбасі. 2014–2017 рр.: зб. наук. праць за матеріалами III Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції*, Київ, Україна, 19 квітня 2018 р. Київ, с. 29–34.

Гай-Нижник, П. (2022). Російсько-українська війна — війна за життя (2014–2022 рр.): періодизація. *Українознавство*. № 1 (82), с. 51–76.

Гребенюк, М., Грицюк, В. & Щипанський, П. (2020). Історична періодизація антитерористичної операції на Сході України (14.04.2014–30.04.2018). *Український історичний журнал*. № 4, с. 176–191. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.176>.

Грицюк, В. & Лисенко, О. (2023). Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. № 2, с. 5–33.

Експерти ISW назвали три ключові етапи вторгнення РФ в Україну. (2023). URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/eksperti-isw-nazvali-tri-klyuchovi-etapi-1675051537.html> [дата зверн.: 23.02.2024].

Ільницький, В. & Куцька, О. (2023). Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. № 13/55, с. 162–176.

Інформаційно-довідкові матеріали щодо хронології подій 2014–2019 років, які відбувалися в Автономній Республіці Крим та під час проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил на Сході України (2019). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/metodichni-rekomendaciyi> [дата зверн.: 23.02.2024].

Коваль, М. (за заг. ред.). (2023b). *Рік незламності: крах операції “Z”*. К. : НУОУ, 320 с.

Куцька, О. (2019). Антитерористична операція на Сході України (2014–2018 рр.): етапи та їх характеристика. *Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX ст.: Збірник доповідей Міжнародної наукової конференції*. Львів, Україна, 25–26 червня 2019 р. Львів, с. 16–18.

Лист Міністерства освіти і науки України № 1/1070-23 від 24.01.2023.

Пилявець, Р.І. & Сидоров, С.В. (2023). Київська оборонна операція 2022 року: основні кількісно-якісні показники. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, Україна, 23 листопада 2022 р. Київ, с. 74–75.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» : Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405 (2014). *Офіційний вісник Президента України*. № 14. Ст. 745.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2014 року «Про передислокацію військових частин (підрозділів), установ та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів України з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя в інші регіони України» : Указ Президента України від 24.03.2014 р. № 339 (2014). *Офіційний вісник Президента України*. № 12. Ст. 501.

Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації : Закон України від 15.09.2015 р. № 685-VIII. (2015). *Відомості Верховної Ради України*. № 46. Ст. 417.

Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. (2018). *Відомості Верховної Ради України*. № 10. Ст. 54.

Руснак, І. (за заг. ред.). (2017). *Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)*. Колектив авторів. К. : НУОУ, 162 с.

Свідectво про реєстрацію авторського права № 96155 від 18.02.2020 (2020). Історична періодизація антитерористичної операції на Сході України. *Авторське право і суміжні права*. № 57, с. 435–436.

Хроніка війни. Ч. 1 (російсько-українська війна), інформаційний бюлетень (2022). К.: НУОУ, 228 с.

REFERENCES

Analiz vedennia antyterorystychnoi operatsii ta naslidkiv vtorhnennia Rosiiskoi Federatsii v Ukrainu u serpni-veresni 2014 roku [Analysis of the conduct of the anti-terrorist operation and the consequences of the invasion of the Russian Federation into Ukraine in August-September 2014]. URL: http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf [Accessed: 23.02.2024]. [In Ukrainian].

Hai-Nyzhnyk, P. (2018). Viina na skhodi Ukrainy: persha faza (1 bereznia — 24 serpnia 2014 r.) [The war in eastern Ukraine: the first phase (March 1 — August 24, 2014)]. *Viina na Donbasi. 2014–2017 rr.: zb. nauk. prats za materialamy III Vseukrainskoi naukovoi viiskovo-istorychnoi konferentsii*. Kyiv, Ukraina, 19 kvitnia 2018 r. Kyiv, s. 29–34. [In Ukrainian].

Hai-Nyzhnyk, P. (2022). Rosiisko-ukrainska viina — viina za zhyttia (2014–2022 rr.): periodyzatsiia [Russian-Ukrainian war — war for life (2014–2022): periodization.]. *Ukrainoznavstvo*. № 1 (82), s. 51–76. [In Ukrainian].

Hrebenuk, M., Hrytsiuk, V. & Skriabin, O. (2018). The Main Events of the First Period of Armed Conflict in the East of Ukraine (April – September 2014). *Codrul Cosminului*. XXIV, No. 2, p. 377–408.

Hrebenuk, M., Hrytsiuk, V. & Shchipanskiy, P. (2020). The Main Events of the Second Period of Armed Conflict in the East of Ukraine (05.09.2014 — 30.04.2018). *Codrul Cosminului*. XXVIII, No. 2, p. 357–378.

Hrebeniuk, M., Hrytsiuk, V. & Shchypanskyi, P. (2020). Istorychna periodyzatsiia antyterorystychnoi operatsii na Skhodi Ukrainy (14.04.2014–30.04.2018) [Historical periodization of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine (14.04.2014–30.04.2018)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 4, s. 176–191. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.176> [In Ukrainian].

Hrytsiuk, V. & Lysenko, O. (2023). Viina Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: voiennyi, mizhnarodno-pravovyi, heopolitychnyi ta ekonomichnyi vymiry [The war of the Russian Federation against Ukraine: military, international legal, geopolitical and economic dimensions]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 2, s. 5–33. [In Ukrainian].

Eksperty ISW nazvaly try kliuchovi etapy vtorhnnennia RF v Ukrainu [ISW experts named three key stages of the Russian invasion of Ukraine]. (2023). URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/eksperti-isw-nazvali-tri-klyuchovi-etapi-1675051537.html> [Accessed: 23.02.2024]. [In Ukrainian].

Ilnytskyi, V. & Kutska, O. (2023). Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2022) v ukrainskomu naukovomu dyskursi [Periodization of the Russian-Ukrainian war (2014–2022) in the Ukrainian scientific discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia*. № 13/55, s. 162–176. [In Ukrainian].

Informatsiino-dovidkovi materialy shchodo khronolohii podii 2014–2019 rokiv, yaki vidbuvalysia v Avtonomnii Respublitsi Krym ta pid chas provedennia antyterorystychnoi operatsii/operatsii Obiednanykh syl na Skhodi Ukrainy [Information and reference materials regarding the chronology of events of 2014–2019 that took place in the Autonomous Republic of Crimea and during the anti-terrorist operation/operation of the United Forces in the East of Ukraine]. (2019). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/metodichni-rekomendaciyi> [Accessed: 23.02.2024]. [In Ukrainian].

Khronika viiny. Ch. 1 (rosiisko-ukrainska viina), informatsiyni biuletyn [Chronicle of the war. Part 1 (Russian-Ukrainian war), information bulletin]. (2022). Kolektiv avtoriv; K.: NUOU, 228 s. [In Ukrainian].

Koval, M. (ed.). (2023a). Theoretical and applied aspects of the Russian-Ukrainian war: hybrid aggression and national resilience. Kharkiv: TECHNOLOGY CENTER PC, 372 p. doi: <http://doi.org/10.15587/978-617-8360-00-9>. [In English].

Koval, M. (ed.). (2023b). *Rik nezlamnosti: krakh operatsii "Z"* [The Year of Invincibility: The Collapse of Operation "Z"]. K.: NUOU, 320 s. [In Ukrainian].

Kutska, O. (2019). Antyterorystychna operatsiia na Skhodi Ukrainy (2014–2018 rr.): etapy ta yikh kharakterystyka [Anti-terrorist operation in the East of Ukraine (2014–2018): stages and their characteristics]. *Liudyna i tekhnika u vyznachnykh bytvakh svitovykh voien XX st.: Zbirnyk dopovidei Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii*. Lviv, Ukraina, 25–26 chervnia 2019 r. Lviv, s. 16–18. [In Ukrainian].

Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 1/1070-23 dated January 24, 2023.

Pyliavets, R.I. & Sydorov, S.V. (2023). Kyivska oboronna operatsiia 2022 roku: osnovni kilkisno-yakisni pokaznyky [Kyiv defense operation of 2022: main quantitative and qualitative indicators]. *Ukrainske viisko: suchasnist ta istorychna retrospektyva: Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Kyiv, Ukraina, 23 lystopada 2022 r. Kyiv, s. 74–75. [In Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 13 kvitnia 2014 roku "Pro nevidkladni zakhody shchodo podolannia terorystychnoi zahrozy i zberezhenntia terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy" [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated April 13, 2014 "On urgent measures to overcome the terrorist threat and preserve the territorial integrity of Ukraine"]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.04.2014 r. № 405 (2014). *Ofitsiynyi visnyk Prezydenta Ukrainy*. № 14. Art. 745. [In Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 23 bereznia 2014 roku "Pro peredyslokatsiiu viiskovykh chastyn (pidrozdiliv), ustanov ta orhanizatsii Zbroinykh Syl Ukrainy, inshykh viiskovykh formuvan i pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy z tymchasovo okupovanoi terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia v inshi rehiony Ukrainy" [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 23, 2014 "On the redeployment of military units (units), institutions and organizations of the Armed Forces of Ukraine, other military formations and law enforcement agencies of Ukraine from the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol to other regions of Ukraine"]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03.2014 r. № 339 (2014). *Ofitsiynyi visnyk Prezydenta Ukrainy*. № 12. Art. 501. [In Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vyznachennia daty pochatku tymchasovoi okupatsii [On amendments to some laws of Ukraine regarding the determination of the date of the beginning

of temporary occupation]: *Zakon Ukrainy vid 15.09.2015 r. № 685-VIII. (2015). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 46. Art. 417. [In Ukrainian].*

Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh [About the peculiarities of the state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions]: *Zakon Ukrainy vid 18.01.2018 r. № 2268-VIII. (2018). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 10. Art. 54. [In Ukrainian].*

Rusnak, I. (ed.). (2017). *Bila knyha antyterorystychnoi operatsii na Skhodi Ukrainy (2014–2016)* [White book of Antiterrorist operation in the East of Ukraine]. Kolektyv avtoriv; K.: NUOU, 162 s. [In Ukrainian].

Svidotstvo pro reiestratsiiu avtorskoho prava № 96155 vid 18.02.2020 (2020). *Istorychna periodyzatsiia antyterorystychnoi operatsii na Skhodi Ukrainy* [Historical periodization of Antiterrorist operation in the East of Ukraine]. *Avtorske pravo i sumizhni prava. № 57, s. 435–436. [In Ukrainian].*

Valerii HRYTSIUK

*Doctor of Historical Sciences, Associate Professor
The National Defence University
of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9877-1900>*

Olha PASHKOVA

*PhD of Historical Sciences
The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6525-4613>*

HISTORICAL PERIODIZATION OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: METHODOLOGICAL ASPECTS AND SCIENTIFIC REFLECTIONS

The article provides the author's historical periodization of the russian-Ukrainian war, covering the years of 2014–2023. Based on previous scientific developments, the authors propose to consider the armed aggression of the russian federation against Ukraine within three periods, by distinguishing their phases and stages that differ qualitatively in terms of the purpose, nature and content of hostilities. The 1st period is the shortest (February 20, 2014 — the beginning of April 2014), however, during this period the russian federation occupied the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. Moreover, the period, in turn, consists of two phases. The II period was marked by russia's resolution of the armed conflict in Eastern Ukraine (beginning of April 2014 — February 23, 2022). The authors divided it into two phases, each of them, in turn, includes three and four stages, respectively. Phase 1 (divided into three stages), although short in time (five months), was dynamic, while phase 2 (divided into four stages) lasted 8 years, which enabled the russian military-political leadership to prepare local infrastructure for intensifying hostilities. The authors tentatively named the III period "The Great War" (from February 24, 2022). Currently, it is impossible to end the periodization of the russian-Ukrainian war, because it is still ongoing. At the same time, after two years of confrontation, two phases of the III period can be distinguished. The first phase is characterized by a rapid offensive of the enemy's troops, counteroffensive actions of the Defence Forces of Ukraine and the de-occupation of the captured territories. The second phase, in turn, is more marked by a parity confrontation, individual counteroffensive actions and tactical successes of the Defence Forces of Ukraine, at the same time without significant and turning points at the front in favour of Ukraine.

Keywords: *historical periodization, armed aggression, hostilities, occupation, Anti-Terrorist operation, Joint Forces operation, large-scale invasion, defensive operation, counteroffensive.*

Ігор ПЕЧЕНЮК

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5790-130X>
e-mail: mil-iv@ukr.net

Ігор ФУРМАН

доктор історичних наук, професор
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3594-5499>
e-mail: fi.2005@ukr.net

**«ТУЗЛИНСЬКА КРИЗА» 2003 РОКУ
ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕКСПАНСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ**

У роботі на основі аналізу та опрацювання значного обсягу інформаційно-аналітичних матеріалів розкривається найбільша криза російсько-українських відносин періоду 1991–2014 рр., що відбулася упродовж 29 вересня — 23 жовтня 2003 р. і увійшла в історію як «Тузлинська криза», «конфлікт навколо острова Тузла» тощо, який став прикладом нехтування росією принципів міжнародного права і двосторонніх російсько-українських договорів, та одним з елементів експансії російської федерації в Україні. Показано стратегічне значення острова, розкрито передумови і справжні причини російсько-українського конфлікту, його перебіг, імовірні сценарії та наслідки для росії й України. Водночас висвітлено заходи, які проводила росія для захоплення українського острова, реакцію на це російського державного і місцевого керівництва, основні контрзаходи політичного, інформаційного та військового характеру, а також яких заходів вживала Україна для відстоювання своєї територіальної цілісності. Проаналізовано чинні двосторонні російсько-українські нормативно-правові документи з цього питання, а також наведено спогади безпосередніх учасників подій, зокрема вищого політичного та військового керівництва України.

Ключові слова: російсько-українська війна, російська експансія в Україні, острів Коса Тузла, «Тузлинська криза».

Постановка проблеми. 20 лютого 2014 р. розпочалася російсько-українська війна. Російська федерація (далі — росія), порушуючи норми та принципи міжнародного права, двосторонні договори та багатосторонні угоди, спочатку окупувала, а згодом анексувала українські Крим, Севастополь та окремі райони Донецької та Луганської областей (Коваль, М.В. (ред.). 2023, с. 19). Але, пострадянська історія російсько-українських відносин свідчить, що агресія росії проти України розпочалася не у 2014 р. (Горбулін докладно проаналізував, як росія роками готувалася до агресії проти України. 2016; Фурман, І. & Дузь-Крютченко, О. 2019, с. 47, 48–49, 56), і Україна не вперше виборювала свої державний суверенітет і незалежність. Яскравим прикладом цьо-

го є криза російсько-українських відносин, що увійшла в історію як «Тузлинська криза», «конфлікт навколо острова Тузла» (вересень — жовтень 2003 р.). Поряд із економічними війнами цей конфлікт варто кваліфікувати як один із елементів російської експансії в Україні. У 2020 р. у коментарі спецпроекту LIGA.net «Шлях до свободи. 10 історичних подій, коли Україна відстоювала свою незалежність» другий Президент України Леонід Кучма зазначив: «Але все-таки, оцінюючи сьогодні кожен з цих «головних» подій за їхніми історичними наслідками, я виокремлю одну — оборону Тузли» (До війни за Тузлу була пара сотен метрів. 2020). Таким чином, ґрунтовне вивчення цієї події дасть змогу зрозуміти історичні витоки сучасної російсько-української війни.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз літератури і джерел з обраної теми показав, що події навколо о. Коса Тузла викликали інтерес у науковому середовищі здебільшого після окупації й анексії росією українського Криму та Севастополя. Проте комплексного й об'єктивного наукового воєнно-історичного дослідження «Тузлинської кризи» дотепер немає. В українській історіографії дана тема здебільшого розглядалася у контексті основного дослідження авторів, присвячених експансії росії в Україні 1991–2014 рр. і російсько-українській війні, що триває з 2014 р. по теперішній час. Це, зокрема дисертація О. Марусяка (Марусяк, О.В. 2016), колективна монографія «Рік незламності: крах операції “Z”» (Коваль, М.В. (ред.). 2023), стаття І. Фурмана й О. Дузь-Крятченка (Фурман, І. & Дузь-Крятченко, О. 2019) та ін. Серед російських дослідників виділяються праці О. Травникова (Травников, А. 1998; Травников, А. 2005), в яких тузлинська проблематика розглядається ґрунтовно, проте, з позиції країни-агресора. Значний масив інформації за темою міститься в інформаційно-аналітичних матеріалах, зокрема О. Ананьїна (Ананьїн, О. 2018), М. Жирохова (Жирохов, М. 2020), Т. Короткого і Н. Хенделя (Короткий, Т. & Хендель, Н. 2018), С. Лемеха (Лемеха, С. 2023), Р. Малка (Малко, Р. 2022), Т. Ніколасенка і Л. Буджурова (Ніколасенко, Т. & Буджурова, Л. 2003), А. Печерського (Печерський, А. 2022), Р. Романюка (Романюк, Р. 2017), Т. Силіна (Силіна, Т. 2003), В. Емінової (Эминова, В. 2018), О. Юрченка (Юрченко, О. 2020), А. Яворського (Яворський, А. 2022) та ін.

У роботі використані чинні двосторонні російсько-українські міжнародні нормативно-правові документи, матеріали парламентських слухань щодо українсько-російських відносин того періоду, а також спогади безпосередніх учасників подій, зокрема другого Президента України Л. Кучми (Кучма відтузлився до кінця. 2003; Кучма на Тузлі проводить інспекцію. 2003; Кучма отдає Путину то, ради чого «воевали» на Тузле? 2003; До войны за Тузлу была пара сотен метров. 2020), секретаря РНБО України Володимира Горбуліна (Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. 2016), першого заступника голови Державної прикордонної служби України генерал-полковника М. Коваля (Кригель, М. & Халілов, Р. 2023), представника України в Раді ООН Володимира Василенка (Тузла: з ким маємо справу? 2003), Голови Ради міністрів АР Крим Сергія Куніцина

(Парламентські слухання «Українсько-російські відносини: сучасний стан та перспективи». 2003; Кригель, М. & Халілов, Р. 2023), губернатора Краснодарського краю росії О. Ткачова (Силіна, Т. 2003) та ін.

Мета статті — на основі аналізу інформаційно-аналітичних матеріалів і джерел, передусім спогадів безпосередніх учасників подій, розкрити кризу російсько-українських відносин — конфлікт навколо о. Коса Тузла 2003 р., що став прикладом нехтування росією принципів міжнародного права і двосторонніх російсько-українських договорів, а також одним із елементів експансії російської федерації в Україні.

Виклад основного матеріалу. У жовтні 2003 р. між росією та Україною спалахнув конфлікт навколо українського о. Тузла (о. Коса Тузла). У контексті розгляду подій зазначимо, що острів утворився у 1925 р. унаслідок природного розмивання штормом вузької коси, що з'єднувалася з Таманським півостровом (Краснодарський край, РФСР). 7 січня 1941 р. острів площею 3 кв. км (довжина — 6,5 км, ширина — близько 500 м) указом Президії Верховної ради РФСР був переданий до складу Кримської АРСР, яка 19 лютого 1954 р. у статусі Кримської області увійшла до складу Української РСР. Незважаючи на свої незначні розміри, о. Тузла виявився стратегічно важливим за такими аспектами. По-перше, від Криму острів відділяє підконтрольний Україні штучний глибоководний судноплавний Керч-Снікальський канал (загальна протяжність 24,3 км, найбільша глибина 9,3 м), а від Таманського півострова (територія росії) — мілководна акваторія (до 3 м) з двома фарватерами № 50 і № 52, придатними для проходу лише дрібних суден. Контроль над судноплавним фарватером у Керченській протоці робив Україну одноосібним власником транспортного шляху між Азовським і Чорним морями, яким щорічно проходило до 9000 цивільних суден, зокрема до російських портів Азов, Ростов, Таганрог, Єйськ, Темрюк. До того, Україна могла контролювати заходи військових кораблів із Чорного до Азовського моря, у тому числі третіх країн, включаючи членів НАТО (Романюк, Р. 2017; Противостояние Украины и России из-за границы в Керченском проливе... 2003). По-друге, прохід цивільних суден через Керч-Снікальський канал був платним. Компанія-судновласник сплачувала каналний, лоцманський, навігаційний і маяковий збори. Найвагомим у грошовому еквіваленті був каналний збір, що становив понад 80% від усіх ви-

щеперелічених зборів. Одержувачем каналного збору був Керченський морський торговельний порт, на який поклалися функції регулювання руху суден у каналі та підтримання його в робочому стані. За повідомленнями, за дев'ять місяців 2003 р. транзитний збір із російських суден склав \$972,3 тис., а в 2002 р. — \$1,1 млн (за іншими даними — \$6 млн) (Кригель, М. & Халілов, Р. 2023). росія у 2003 р. оцінювала втрати від оплати транзиту своїх суден через Керч-Єнікальський канал у \$16 млн щорічно (Ананьїн, О. 2018, с. 4; Юрченко, О. 2020; Кучма відтузлився до кінця. 2003; Кучма на Тузлі проводить інспекцію. 2003; Кучма отдає Путину то, ради чого «воевали» на Тузле? 2003). «Хто володіє островом Тузла, той володіє Керченською протокою, володіє акваторією і всіма корисними копалинами, які знаходяться у цій акваторії», — зазначив колишній Міністр оборони України генерал-армії Олександр Кузьмук (В случае захвата Тузлы..., 2018). З цього приводу Т. Ніколаєнко й Л. Буджурова також зазначили, що володіння островом дає змогу контролювати Керченську протоку і судноплавство у ній, зокрема військове. Оскільки тоді острів належав Україні, вона повністю контролювала фарватер і мала можливість пускати в Азовське море будь-які кораблі без згоди росії. З іншого боку, Україна могла заблокувати найважливіші російські морські і річкові порти, що знаходяться на азовському узбережжі, а також на річках Дон і Волга (Ніколаєнко, Т. & Буджурова, Л. 2003).

З цим росія категорично не погоджувалася, тому розпочала провокаційні дії проти України з метою змусити її «повернути російський острів» (Противостояние Украины и России из-за границы в Керченском проливе... 2003). Звернемо увагу, що ще у 1998 р. на росії була видана книга депутата законодавчих зборів Краснодарського краю О. Травнікова з промовистою назвою «Коса Тузла: перерахована територія», в якій автор зазначив, що острів є сферою стратегічних інтересів росії: «У політиці маленька Коса Тузла у Керченській протоці — це не дрібниця. Це принцип. Принцип обстоювання національних інтересів росії. А принципи не можуть бути предметом торгів» (Травников, А. 1998) [більш розширена версія цієї книги була видана О. Травніковим у 2005 р. (Травников, А. 2005) — *авт.*]. У 2002 р. так званий «крайовий депутатський комітет» розпочав роботу з повернення о. Коса Тузла під юрисдикцію росії. Члени комітету надіслали декілька листів-звернень на адресу російського президента та держдуми з вимогою на-

дати острову статусу російської території. У разі ж якщо б Україна добровільно не віддала острів, пропонувалося висадити поблизу Керчі військовий десант (Лемеха, С. 2023; Тузла 2003: фіаско росії, невивчений урок для України. 2023).

28 січня 2003 р. між Україною і росією було підписано Договір про українсько-російський державний кордон. Цей ключовий документ спирався на статут ООН, положення Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975) та Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і росією від 31 травня 1997 року. Щодо Азовського моря і Керченської протоки, у Договорі зазначалося, що «врегулювання питань, які відносяться до суміжних морських просторів, здійснюється за угодою між Договірними Сторонами відповідно до міжнародного права. При цьому ніщо в цьому Договорі не завдає шкоди позиціям України і російської федерації щодо статусу Азовського моря і Керченської протоки, як внутрішніх вод двох держав» (ст. 5) (Договір про дружбу співробітництво і партнерство..., 1997; Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон. 2003). На брифінгу після підписання договору російський президент В. Путін промовив: «Ми свідомо пішли на цей крок, бо нам потрібно завершити узгодження всіх питань, які породжували будь-які сумніви у намірах росії будувати відносини з Україною на рівноправній основі як з рівним партнером, з яким нас пов'язують багаторічна дружба і робота в рамках єдиної держави. Ми розглядаємо Україну в усіх відносинах як стратегічного партнера на тривалу перспективу...» (Яворський, А. 2022). При цьому росія на усіх рівнях, передусім медійних, не визнавала Тузлу островом, вважаючи його косою і, відповідно, частиною російського Таманського півострова. Свої територіальні претензії вона обґрунтовувала відсутністю офіційно проведених між двома державами чітких кордонів як в акваторії Азовського моря, так і у Керченській протоці. Крім того, росія наполягала на тому, що тільки континентальна частина Криму відійшла Україні та пропонувала спільне використання Азово-Керченської акваторії, погодившись на умовах установлення державного кордону лише по дну, а не по водній поверхні. Водночас Україна була категорично проти такої російської позиції, наполягаючи на тому, що згідно з чинними договорами та міжнародним правом держкордон проходить між о. Тузла і Таманським півостровом. За таким принципом розмежування о. Тузла беззастережно

є частиною української території, як і судноплавна частина Керченської протоки між Кримом та островом (Жирохов, М. 2020). Позицію росії тоді влучно охарактеризував Володимир Василенко, український правознавець-міжнародник, колишній Надзвичайний і Повноважний Посол України та представник України у Раді ООН із прав людини: «Росія й наміру не мала поважати наш суверенітет, цілісність... Москва, підписуючи з нами договори, виходила з розуміння, що Україна — це не держава, а частина рф. Що незалежність України — тимчасова аномалія і що рано чи пізно вона має повернутися в лоно росії, стати частиною «єдиной и неделимой» (Тузла 2003: фіаско росії, невивчений урок для України. 2023).

Як свідчать джерела, починаючи з 2003 р. дії росії стали більш рішучими й агресивними (Жирохов, М. 2020). На початку вересня 2003 р. В. Путін у Ростові-на-Дону заявив, що Азовське море має бути внутрішнім морем росії й України без демаркації, а у середині вересня — затвердив закритий «План взаємодії міністерств і відомств щодо рішення дипломатичних і військових завдань в Азовсько-Чорноморському регіоні». Вже 18 вересня, через два дні після його робочого візиту до Краснодарського краю, крайова адміністрація ухвалила «технічне» рішення про будівництво дамби у Керченській протоці (Тузла 2003: фіаско росії, невивчений урок для України. 2023; Лемеха, С. 2023). Губернатор Краснодарського краю О. Ткачов уже привселюдно заявив, що о. Тузла є частиною росії, частиною Краснодарського краю: «Ми підняли всі архівні документи, підняли історію... за великим рахунком, я вважаю, що це земля, полита кров'ю кубанських козаків, — для нас священна земля. І ми, безумовно, відстоюватимемо інтереси краю...» (Силіна, Т. 2003).

У цьому ж місяці відбулося засідання російської Ради безпеки на тему «Про заходи із забезпечення національної безпеки російської федерації у прикордонній сфері», на якому було розроблено план «освоєння» о. Тузла, куди входило зокрема й будівництво дамби (Силіна, Т. 2003). 23 вересня у російській пресі з'явилися повідомлення, що згідно з вищезгаданим планом росія має намір взяти під свій контроль «спірні острови», а також промислові райони та місця можливого видобутку корисних копалин і вуглеводів (Силіна, Т. 2003). 27 вересня українські прикордонники зафіксували підхід до рибальського причалу на острові катера з двома російськими журналістами, котрі розпитували місцевих мешканців про їхнє ставлення щодо приєднання острова до росії (Ро-

сії у Сімферополі запропонували забрати..., 2003; Лемеха, С. 2023).

Вищенаведене, на нашу думку, свідчить, що конфлікт навколо українського о. Тузла є нічим іншим як спланованою провокацією проти суверенної держави з метою вирішення своїх геополітичних інтересів. Як згадував генерал-полковник Михайло Коваль, на той час перший заступник голови Державної прикордонної служби України, у ньому було багато вимірів: політичний, економічний, військовий (Кригель, М. & Халілов, Р. 2023). Аналіз джерел показує, що справжньою метою цих провокаційних дій було: приєднання острова силовим способом до материкової частини росії; посилення впливу на Крим, сприяння підйому проросійських настроїв на півострові; вчинення тиску на Україну щодо делімітації кордону у Керченській протоці та Азовському морі на вигідних для росії умовах; посилення контролю над судноплавством у Керч-Снікальському каналі; «віджимання» перспективних родовищ нафти і газу, розташованих неподалік острова; створення територіальних проблем для України, що гальмувало її вступ до Європейського Союзу та НАТО; забезпечення російському президенту «медійної перемоги» для зміцнення його рейтингу напередодні президентських виборів (березень 2004 р.), а також, як показав хід подальших подій, очікування реакції з боку української держави і суспільства та міжнародної спільноти на порушення територіальної цілісності України (Марусяк, О.В. 2016, с. 86–87; Тузла 2003: фіаско росії, невивчений урок для України. 2023; Лемеха, С. 2023).

Президент України Леонід Кучма згадував, що, коли у вересні 2003 р. росіяни почали будувати дамбу до острова, спочатку було незрозуміло чи це дурість місцевих чиновників, чи авантюра силового лобі у російській владі, чи усвідомлена провокація Москви. «Але ми дуже скоро зрозуміли, що йдеться про промацування України на слабкість, на глибину можливого відступу» (Кригель, М. & Халілов, Р. 2023; До війни за Тузлу была пара сотен метров. 2020). Ще одним поясненням цих дій було відвернення України від курсу на євроатлантичну інтеграцію. Зазначимо, що напередодні подій 2003 р. Леонід Кучма, намагаючись відновити добрі відносини із Заходом, ініціював перегляд політики позаблоковості України. Так, 9 липня 2002 р. у рамках програми «Партнерство заради миру» Україна та НАТО підписали меморандум про підтримання операцій НАТО з боку України, а в листопаді 2002 р. —

й План дій НАТО-Україна. Вже 5 червня 2003 р. Верховна Рада України ратифікувала указ Президента України про участь українських військ у миротворчій місії в Іраку, а 7 серпня розпочалося направлення українських миротворців до Іраку та Кувейту. У відповідь на це президент США Джордж Буш навіть пообіцяв Україні підтримку «на шляху інтеграції в європейські і євроатлантичні структури» (Малко, Р. 2020). Колишній секретар Ради національної безпеки та оборони України Євген Марчук згадував: «Росія тоді, в 2003 році, дуже нервувала, бо ми активізували процес наближення до НАТО. Я навіть сам чув від російських колег військових, з якими проводив переговори, з тим самим Сергієм Івановим: «Ми ніколи не дозволимо, щоб кораблі НАТО стояли на рейді Ростова-на-Дону». Тому що якщо Азовське море — це міжнародні води, то будь-які кораблі можуть проходити» (Україна в 2003 році: конфлікт навколо Тузлы... 2021).

Очевидно, що такий розвиток подій не входив у російські плани. Тому вже 29 вересня 2003 р. росія під приводом захисту узбережжя Таманського півострова від розмиття «на прохання місцевих жителів, чиї городи на березі почало підтоплювати море» (Печерський, А. 2022), здійснила провокацію проти України, пов'язану з необґрунтованими претензіями на о. Тузла, зокрема «швидко, упевнено й мовчки» розпочала будівництво насипної дамби у Керченській протоці висотою 0,75 м над водою і шириною 17 м, що мала би з'єднати острів із російським берегом. Роботи велися надвисокими темпами. За добу з російського боку розвантажувалося до 700 великих вантажівок із необхідними будівельними матеріалами, а будівельники працювали цілодобово у три зміни. Упродовж дня споруджувалося близько 150 м дамби (Ананьїн, О. 2018, с. 6; Горчинская, А. & Лукаш, И. 2019; Жирохов, М. 2020; Кригель, М. & Халілов, Р. 2023; Ніколаєнко, Т. & Буджурова, Л. 2003).

Самочинне будівництво дамби до о. Тузла українська сторона розцінила як пряму загрозу територіальній цілісності України, що призвела би до найбільшої на той час кризи в українсько-російських відносинах і мілітаризації конфлікту. Президент України Леонід Кучма намагався зв'язатися з російським президентом, проте, той ігнорував дзвінки і не брав слухавки. Натомість, від початку будівництва дамби росія активізувала свою військову активність у регіоні. До територіальних вод України, поблизу м. Керч, входили російські військові кораблі Новоросійської вій-

ськово-морської бази Чорноморського флоту та прикордонної служби Федеральної служби безпеки росії, у небі активізувалася російська бойова авіація, а морські піхотинці Чорноморського флоту та десантники 7-ї парашутно-десантної дивізії розпочали навчання з бойовою стрільбою на Таманському півострові, накопичувалися ресурси та створювалося угруповання для захоплення острова. З російської сторони з гучномовців лунали заклики не чинити опір і не заважати будівництву (Л. Кучма рад событиям, произошедшим вокруг Тузлы. 2003; В случае захвата Тузлы... 2018; Малко, Р. 2022) [фактично, змиритися з агресією, що відбувалася з боку росії — *авт.*]. Російське вище військово-політичне керівництво навіть почало відкрито погрожувати. Так, глава адміністрації президента росії Олександр Волошин заявив, що «ніколи росія не залишить Україні Керченську протоку. Досить того, що Крим сьогодні український, і ми ледь заспокоїли людей з цього приводу. Досить знущатися над нами. Якщо треба, ми зробимо все можливе і неможливе, щоб відстояти свою позицію. Якщо треба, ми скинемо туди бомбу» (Глава адміністрації Путіна заявив..., 2003). Подібну риторику висловлювала й більшість російських політиків. Так, голова Комітету з міжнародних справ держдуми росії Дмитро Рогозін заявив: «Я думаю, що у кожного з нас, якщо він себе відчуває громадянином росії, має бути в голові одне розуміння: як то кажуть, ні п'яді землі ні друзів, ні ворогів, я наголошую: ні друзів, ні ворогів. Україна, я сподіваюся, буде другом. Але розбазарювати власну землю, будь-то Південні Курили, Крим колись, який віддали, а тепер ще й Тузлу, це не належить державним мужам. Тому я можу сказати: так, безумовно, я йду на конфлікт з Україною заради того, щоб відстояти російські національні інтереси у цьому регіоні» (Тузла: з ким маємо справу? 2003).

Навіть російський опозиційний політик, колишній заступник голови уряду російської федерації Альфред Кох зазначав: «Глибоко переконаний, що інтереси росії не обмежуються островом Тузла. Я вважаю, що росії по праву, за фактом, можливо дипломатично..., де-юре, якимось інакше, але за фактом має належати і Крим, і Херсон, і Миколаїв, і Одеса. І це наша стратегічна мета. Буде там майоріти український прапор чи російський триколор, мене, відверто кажучи, не дуже цікавить. Важливо, щоб за фактом це були російські землі, які враховували наші інтереси, і щоб там був присутній російський капітал, російські люди, російські інтереси. Для цього, на

мою думку, дипломатичні канали вже вичерпані. Мені здається, поїзд пішов і отримати де-юре ці території неможливо. Залишається один-єдиний шлях — це економічна експансія, це фактично скуповування цих земель, скуповування цієї нерухомості, скуповування цих заводів, скуповування інфраструктури і так далі...» (Тузла: з ким маємо справу? 2003).

Саме тому Україна почала боротьбу за цей маленький острів у Керченській протоці з державою, для якої слова «суверенітет», «територіальна цілісність» іншої держави, «міжнародні договори» та «добросусідські відносини» нічого не значили. Колишній секретар РНБО України Володимир Горбулін говорив, що «на той момент віддати будь-який шматочок української землі... і почалися б багаточисельні претензії по усьому периметру українського кордону» (Ананьїн, О. 2018, с. 8; В случае захвата Тузлы... 2018).

Від 30 вересня Державна прикордонна служба України створила потужне угруповання з сухопутного (близько 300 прикордонників), корабельного й авіаційного угруповань і резерву ДПС України. На острові був розгорнутий прикордонний загін, який у подальшому був посилений підрозділами зі складу 79-го Сімферопольського прикордонного загону, 10-го мобільного прикордонного загону (м. Київ), підсилено 23-й Керченський загін морської охорони кораблями Севастопольського загону морської охорони (м. Севастополь, Балаклава). Як згадував М. Коваль, українські прикордонники відпрацювали три варіанти можливого розвитку подій: якщо на острів з метою провокації висадяться так звані «казаки», передбачалося чинити їм відсіч поліцейськими спеціальними засобами без використання вогнепальної зброї; якщо обидві сторони задіють вогнепальну зброю, передбачалося діяти силами лише прикордонників, щоб конфлікт не переріс у військовий; третій варіант — змішаний, якщо спочатку спробують висадитися «казаки», а потім будуть задіяні російські військові. У місці, де росіяни могли висадити вертолітний повітряний десант, побудували п'ять дотів із кулеметними бійницями і встановили інженерні загородження, перетворюючи цю ділянку на вогневий мішок. Проводилися заходи з введення російської сторони в оману щодо реальних сил на острові. Наприклад, три вертольоти зі складу Харківської окремої авіаційної ескадрильї використовували тактику «каруселі», по черзі зависаючи над прикордонним буєм навпроти російських будівельників. Розпізнавальні знаки на вертольотах були заляпані брудом, а пілоти

перед кожним колом змінювали куртки та шоломи. Така тактика створювала у росіян враження, що на підтримку прибув цілий вертолітний полк. На самому острові два броньованих плаваючих транспортери із потужними танковими двигунами імітували справжні танки (Кригель, М. & Халілов, Р. 2023).

Для недопущення порушників на територію України були підготовлені аудіо звернення до росіян і плакати: «Попереджаємо, ми змушені застосувати законні заходи фізичного впливу!», «Увага! Ви порушуєте державний кордон України!», «Ви наближаєтеся до кордону суверенної України! Зупиніться!», «Наші народи не повинні ворогувати! Острів Тузла є українською територією!», «Усі спірні питання повинні вирішуватися цивілізованими методами на міждержавному рівні!», «Ваші дії неправомірні! Не змушуйте нас застосувати законні заходи фізичного впливу!» тощо (Росіян виганятимуть з Тузли поліцейським методом і плакатами. 2003).

Також було створено оперативний штаб, у Керченську протоку перекинули артилерійські катери Військово-Морських Сил Збройних Сил України (далі — ВМС ЗС України), 501-й окремий механізований полк ВМС ЗС України розгорнув на бойових позиціях у Криму реактивний дивізіон реактивних систем залпового вогню (РСЗВ) БМ-21 «Град» із 18 бойових машин, а авіацію та морську піхоту було переведено на бойове чергування. На острів також передислокували спеціальний загін 73-го Морського центру спеціальних операцій ВМС ЗС України. У Криму розпочалися масштабні військові навчання, до яких, серед іншого, було залучено 17 винищувачів Су-27 та Міг-29, розпочалося демонстративне розгортання оперативно-тактичних ракетних комплексів «Точка-У». Патрулювання прибережної зони здійснювалося силами та засобами Державної прикордонної служби України, зокрема Керченського загону морської охорони, 24-ї окремої авіаційної ескадрильї (м. Одеса), Харківської окремої авіаційної ескадрильї (м. Харків) (Жирохов, М. 2020).

Одночасно розпочалося встановлення прикордонних знаків. Буями було позначено українсько-російський кордон між о. Тузла і Таманським півостровом, який не був раніше демаркований. На шляху дамби на лінії кордону України на воду встановили скріплені тросами понтони (ліхтери — баржі, для перевезення зерна морем), на які зверху встановили стаціонарний прикордонний пост і українські прапори. Довжина кожного понтона складала 38 м. Відстань

між ними — 8 м. Загальна довжина конструкції складала понад 120 м (Кучма на Тузлі проводить інспекцію. 2003; Кригель, М. & Халілов, Р. 2023).

17 жовтня губернатор Краснодарського краю О. Ткачов назвав реакцію України на провокацію «ганьбою» і заявив, що «будівництво греблі припиняти недоцільно, народ нам не пробачить. Крім того, попереду вибори до державної думи...». 22 жовтня у Сімферополі перед будинком кримського парламенту відбувся мітинг, організований російською громадою Криму, «Руським блоком» та республіканським комітетом Компартії України. Його учасники заявили про готовність передати росії разом із о. Тузла весь Крим. Проросійські агенти впливу тримали плакати з гаслами: «Майбутнє Криму й України — у єдності з росією», «Україна, росія, білорусія — на віки разом», «Ми діти єдиної країни, нам жити разом, кордони нам не потрібні», «Коса Тузла — наша спільна земля» тощо. При цьому російські чиновники під приводом відпустки чи відрядження уникали будь-яких контактів із українськими урядовцями (Халупа, І., Яневський, Д., Гуцал, А. & Паламарчук, В. 2003; Росії у Сімферополі запропонували забрати... 2003; Лемеха, С. 2023; Печерський, А. 2022).

Ситуація була настільки критичною, що 22 жовтня Верховна Рада України провела спеціальне засідання щодо забезпечення територіальної цілісності України та недоторканності її кордонів у районі о. Тузла й прилеглий акваторії Керченської протоки. На цьому засіданні було прийнято рішення утворити Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України щодо забезпечення парламентського контролю за режимом Державного кордону України у районі о. Коса Тузла (Устименко, Б. & Устименко, Т. 2020). Виступаючи на цьому засіданні, Голова Ради Міністрів Автономної Республіки Крим Сергій Куніцин зазначив: «Хочу вам сказати, що до іспиту на зрілість російсько-українських відносин на цю хвилину залишилося трохи більше 100 метрів... Вважаю, що це буде серйозний іспит на зрілість. І я розумію, що з інженерної точки зору те, що сьогодні там будується, не має жодної підстави... дана конструкція у тому вигляді, в якому вона будується, і так, як вона робиться, приречена на розлив. Отже, не йдеться про те, що вона потрібна як інженерна споруда. У нас є висновки Керчрибпрому, Укргіпроводгоспу та інших проектних інститутів: з погляду гідрологічного режиму, іхтіології, збереження рибних запасів ця дамба завдасть шкоди як російській, так і україн-

ській стороні» (Парламентські слухання «Українсько-російські відносини: сучасний стан та перспективи». 2003). Зазначимо, що кримський уряд на чолі з Сергієм Куніциним категорично заявив про підтримку територіальної цілісності Криму і організував у Керчі штаб по обороні Криму. Інші учасники парламентських слухань також засудили агресію росії і висловили рішучість у відстоюванні державного суверенітету і національних інтересів України. Процитуємо ключові з них: «Будівництво російською стороною ударними темпами гідротехнічної споруди в Керченській протоці без відповідного повідомлення України та відсутність належного реагування з боку російської влади на неодноразові звернення України абсолютно не відповідає духу та положенням Договору про дружбу, співпрацю та партнерство між Україною та Російською Федерацією. Крім того, міністерство закордонних справ Російської Федерації нотою від 16 жовтня цього року терміново попросило подати йому копії документів, включаючи картографічні, на підставі яких українська сторона будує свої припущення щодо належності їй коси острова Тузла. Ми розраховуємо на негайний двосторонній переговорний процес щодо врегулювання цієї проблеми та недопущення створення напруженості в українсько-російських відносинах. Інакше... Україна залишає за собою право вжити необхідних заходів відповідно до міжнародного права», — Микола Азаров, перший віце-прем'єр-міністр, Міністр фінансів України. «Тузла стала символом системної кризи в наших двосторонніх відносинах. Причини цієї кризи — це стратегія з боку росії, коли відверто ігноруються інтереси і державна гідність України, з іншого боку, — це відсутність чіткої послідовної політики щодо Росії з боку українського керівництва. Дамба в Керченській протоці стала наслідком лакейства та васальної залежності українських керманічів. Тузла сьогодні — це не просто провокація, це попередження Європі. І це вимога усвідомлення громадянами України необхідності пробудження самоповаги та констатація її відсутності у нинішнього політичного керівництва України», — Віктор Ющенко, член Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин (Парламентські слухання «Українсько-російські відносини: сучасний стан та перспективи». 2003).

Президент України Л. Кучма негайно перервав офіційні візити країнами Латинської Америки і 23 жовтня прибув до Керчі, щоб знайти шляхи

вирішення конфлікту (Семенова, І. 2018). Він зрозумів, що українські військові були налаштовані рішуче. Як згадував Л. Кучма, на острові його зустріли військові, настрій у них був двоякий: «З одного боку, розчарування цинізмом кремлівської політики, з іншого — готовність беззастережно відстоювати суверенітет та територіальну цілісність країни» (Жирохов, М. 2020). Тоді Президент України зайняв досить принципову позицію щодо агресивних дій росії і порушення нею територіальної цілісності України. Він попередив В. Путіна, що віддав наказ відкривати вогонь на ураження по порушниках кордону, зазначивши: «Я зробив дуже серйозну заяву: якщо так буде й надалі продовжуватися — ми будемо стріляти. Відкриємо вогонь. Я публічно сказав про це. Я повинен був це сказати» (В случае захвата Тузлы, украинская армия была готова открыть огонь. 2018; Кригель, М. & Халілов, Р. 2023).

Оцінюючи реакцію української влади і суспільства на події навколо о. Тузла, Степан Гавриш, член Комітету Верховної Ради України з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки зазначив, що «це питання має знаковий резонанс для українців, воно стало об'єднуючим стрижнем, консолідувало українську націю, різновекторні політичні сили. Такої солідарності в нашому суспільстві не було жодного разу за останніх 12 років» (Л. Кучма рад событиям, произошедшим вокруг Тузлы. 2003; Семенова, І. 2018).

Будівництво дамби зупинилося 23 жовтня за 102 м від сухопутного Державного кордону України, після того як українські прикордонники двома баржами перегородили морську частину між крайньою точкою дамби та островом (Л. Кучма рад событиям, произошедшим вокруг Тузлы. 2003; Семенова, І. 2018). При цьому російський президент всіляко ухилявся від розмови з українським президентом, не брав слухавки. «Я цілу добу навіть зв'язатися не міг з Путіним, — згадував Л. Кучма, — а коли нарешті додзвонився, то він вдав, що нічого не знає, що це якась самодіяльність краснодарського губернатора. Зрештою, під час неодноразових важких розмов Путін пообіцяв розібратися. І через день-два насип дамби зупинився» (Малко, Р. 2022; Кригель, М. & Халілов, Р. 2023).

У вересні 2023 р. другий Президент України також з цього приводу відповів: «Ви можете собі уявити місцевого керівника, який за власної ініціативи починає будівництво споруди «районного масштабу», для чого збирається перетнути дві

лінії державного кордону, цілковито підірвати правовий статус і режим судноплавства стратегічної морської протоки, а у підсумку приліпити до свого «господарства» частину іноземної території — у незрозумілий спосіб і з не прогнозованими наслідками? Якщо ж у вас таки вистачить на це фантазії, тоді вгадайте, через скільки метрів і через скільки хвилин зупинилося б це самочинство, коли про нього дізнався б «непричетний» до цього Путін» (Кригель, М. & Халілов, Р. 2023).

У листопаді 2003 р. прем'єр-міністри України та росії домовилися про остаточне припинення подальшого будівництва дамби (Устименко, Б. & Устименко, Т. 2020). 2 грудня на о. Тузла відкрили нову українську прикордонну заставу, у зоні відповідальності якої знаходилася частина Державного кордону від мису Ак-Бурун до мису Єні-Кале завдовжки 12 км. Застава підпорядковувалася прикордонній комендатурі «Керч» 79-го Сімферопольського прикордонного загону (Жирохов, М. 2020). «Ми віддали штатному прикордонному підрозділу ділянку кордону, урочисто підняли прапор і спокійно звідти пішли, — згадував М. Коваль (Кригель, М. & Халілов, Р. 2023).

У такий спосіб Україна продемонструвала готовність дати силову відсіч у відповідь на будь-які зазіхання на її територію та дала зрозуміти країні-агресору, що «бліц-кригу» не буде, що українська сторона не збирається «вести переговори по тих питаннях, які для України є вирішеними» (До війни за Тузлу была пара сотен метров. 2020). Відповідно, росія припинила провокацію. Дії українського військово-політичного керівництва під час конфлікту навколо о. Тузла екс-заступник Міністра оборони України віце-адмірал Ігор Кабаненко назвав прикладом того як має будуватися державне політичне реагування (Во время конфликта с Тузлой министр обороны Марчук... 2018).

При цьому «глибока стурбованість», а фактично пасивна позиція західних держав на російські провокації суттєво сприяла формуванню у російської владної верхівки переконаність про безкарність, фактично заохочувала росію до подальших агресивних дій проти України (Звіт Національного інституту стратегічних досліджень... 2016; Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. 2016). Як зазначав Президент України Л. Кучма, Україна могла за цими подіями оцінити і рівень готовності країн-гарантів виконати договори про відмову нашої країни від ядерного ста-

тусу. «На рівні посольств спроби таких гарантій українських кордонів та суверенітетудесь і робилися, але загалом усі, зокрема й НАТО, сказали, що питання Тузли — це виключно питання двосторонніх українсько-російських відносин» (Л. Кучма рад событиям, произошедшим вокруг Тузлы. 2003; Семенова, И. 2018).

На дипломатичному рівні конфлікт певною мірою був урегульований у грудні 2003 р., коли президенти України Л. Кучма та росії В. Путін, переконавшись «в тому, що всі питання, які стосуються Азовського моря та Керченської протоки, повинні вирішуватися лише мирними засобами спільно або за згодою України і Росії», 24 грудня 2003 р. уклали Договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки. У преамбулі цього договору зазначено, що сторони керуються «відносинами дружби і співробітництва між народами України і Росії, братерськими зв'язками між ними, що склалися історично; положеннями Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 року, а також Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 року», відзначають «важливе значення Азовського моря та Керченської протоки для економічного розвитку України і Росії», переконані в тому, що «всі питання, які стосуються Азовського моря та Керченської протоки, повинні вирішуватися лише мирними засобами спільно або за згодою України і Росії» та виходять з «необхідності збереження Азовсько-Керченської акваторії як цілісного господарського та природничого комплексу, що використовується в інтересах України та Росії». Договір закріплював положення, що «Азовське море та Керченська протока історично є внутрішніми водами України і Російської Федерації. Азовське море розмежовується лінією державного кордону відповідно до угоди між Сторонами. Врегулювання питань, що відносяться до акваторії Керченської протоки, здійснюється за угодою між Сторонами» (ст. 1). Військові кораблі або інші державні судна третіх держав, що експлуатуються в некомерційних цілях, можуть заходити в Азовське море та проходити Керченською протокою, якщо вони прямують з візитом чи діловим заходженням до порту однієї із Сторін на її запрошення або дозвіл, погоджений з іншою Стороною (ст. 1) (Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки. 2003).

За словами С. Куніцина, українська делегація на перемовинах із росією зіграла «двома джокерами». Перший — це те, що виборчі бюлетені у Керченську міську раду 1973 р. свідчили, що вулиці на острові відносилися до Керчі. Другий — карти генерального штабу СРСР, на яких кордон між Росією та Україною проходив між о. Тузла і Кубанню (Кригель, М. & Халілов, Р. 2023). Але, уклавши цей Договір, який з юридичної точки зору та виходячи з реальної обстановки, що склалася в регіоні після розпаду СРСР і проголошенням суверенітету Росії (12 червня 1990 р. — прийняття Декларації про державний суверенітет РРФСР) та Україною (16 липня 1990 р. — Декларація про державний суверенітет України), є дуже дискусійним, українська влада пішла на певні поступки у питаннях використання Керченської протоки й Азовського моря (Кравченко, В. 2012). Так, закладене у Договорі положення про певну «історичну належність» вод Азовського моря та Керченської протоки не відповідає історичній правді, адже протягом тисячоліть як Азовським морем, так і Керченською протокою володіли різні державні утворення, зокрема Давні Греція та Рим, Османська імперія, Російська імперія та СРСР. Суверенні та незалежні держави з назвами «Україна» та «Російська Федерація» користуються цими водами лише дещо більше 30 років. Договором 2003 р. формально був закріплений статус вод Азовського моря та Керченської протоки як внутрішніх вод України та росії. З одного боку, це створило ситуацію правової невизначеності щодо делімітації цих вод, а з іншого — виключало право третіх держав користуватися ними на підставі принципів і норм міжнародного морського права (Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво... 2003). З цього приводу «Українська правда» тоді писала, що «російська сторона вкотре отримала те, чого дуже хотіла, а Україна, як завжди, випустила свій «ласий» шматок сиру. Навіть не добудовуючи дамбу до Тузли, не переглядаючи питань кордону, Росія вибила для себе стратегічну і економічно вигідну Керченську протоку, та ще й Керч-Єнікальський канал» (Кучма відтузлився до кінця. 2003).

Варто звернути увагу на те, що ще у 1992 р. Україна наполягала на поділі акваторії Азовського моря та Керченської протоки та встановленні делімітаційної лінії, зокрема й у Чорному морі, відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 р. Україною було передано до ООН перелік географічних координат точок, що визначали вихідні лінії для виміру ширини територіального

моря, виключної економічної зони та континентального шельфу в Чорному й Азовському морях. 6 жовтня 1998 р. Президент України видав Розпорядження за № 515/98-рп «Про охорону державного кордону України в Азовському та Чорному морях і Керченській протоці та забезпечення прав України у виключній (морській) економічній зоні та континентальному шельфі у північно-східній частині Чорного моря» (опублікуванню не підлягав), а 6 серпня 1999 р. розпорядженням за № 187/99-рп «Про внесення змін до Розпорядження Президента України від 6 жовтня 1998 року № 515» до нього внесли зміни. У цьому розпорядженні визначалися: лінії Державного кордону України, що проходить через точки з географічними координатами в Азовському та Чорному морях, а також у Керченській протоці; лінія, що проходить через точки з географічними координатами у виключній (морській) економічній зоні та континентальному шельфі у північно-східній частині Чорного моря.

12–13 липня 2005 р. після чергових російсько-українських консультацій прес-служба МЗС України оголосила, що росія визнала належність Україні о. Тузла і «вод навколо нього». Україна вирішила, що це питання закрито. Але, у департаменті інформації й друку міністерства закордонних справ росії у відповідь на таку інформацію зазначили, що «правовий статус о. Тузла залишається невизначеним» (Семенова, І. 2018). Загалом, незважаючи на проведення 36 раундів переговорів між Україною та росією, що тривали з перервами від 16 жовтня 1996 р. до 3 березня 2011 р., Азовсько-Керченська акваторія так і залишилася не розмежованою державним морським кордоном, оскільки російська сторона не виявляла бажання встановлювати кордон відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 р. та навмисно затягувала цей процес. Крім того, росія відмовлялася здійснювати делімітацію Азовсько-Керченської акваторії на основі республіканських кордонів, зазначених у картах СРСР. Після підписання Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки гостра фаза конфлікту між Україною та росією призупинилася на 10 років. Але, у лютому 2014 р. російські «зелені чоловічки» повністю окупували територію Криму, а також прилегли до нього українські морські акваторії, загальна площа яких складає близько 100 тис. кв. км (Коваль, М.В. (ред.). 2023, с. 19, 23; Устименко, Б. & Устименко, Т. 2020). «Як виявилось, обороною Тузли ми виграли для країни 10 років. Але ще тоді я ро-

зумів, що ми виграли лише час. Головну битву за український Крим треба було вести не за Тузлу, а за уми та душі кримчан. Якби влада розумніше розпорядилася десятиліттям «кримського перепочинку», болю та ганьби весни 2014-го можна було уникнути», — зазначив другий Президент України Л. Кучма (До війни за Тузлу була пара сотен метрів. 2020). У 2023 р. він сказав: «На Тузлі українці першими у світі змусили Путіна зупинитися та відступити. Але Тузла не стала уроком і моделлю для України у 2014-му... Я не пам'ятаю, чи відчував ще колись такий пекучий сором за країну, як навесні 2014 року, коли «зелені чоловічки» ставили на коліна наших солдатів і мовчки, без жодного пострілу брали наш Крим» (Кригель, М. & Халілов, Р. 2023).

Після окупації Криму у 2014 р. ця міжнародно-правова невизначеність щодо делімітації Азовського моря та Керченської протоки відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 р. фактично призвела до повного контролю росією цих вод. У більш широкому контексті росія порушила положення преамбули Договору 2003 р., які хоча і є загальними та декларативними, проте, визначають його принципи, мету та основні завдання (Устименко, Б. & Устименко, Т. 2020). Як зазначала В. Емінова «на Росії висновки зробили. Виявилось, що шантаж, нахабна брехня (їх там немає) залякування і провокації діють, коли ти хочеш захопити те, що належить іншій країні. Тоді це подіяло з Керченською протокою, в 2008 з Грузією, в 2014 — з Кримом і частиною Донбасу» (Емінова, В. 2018).

Таким чином, у 2003 р. Україні вдалося відстояти о. Тузлу і захистити свою територіальну цілісність. Але це, як виявилось, було лише репетицією збройної агресії, що розпочала росія проти України у 2014 р. Після окупації Криму і Севастополя, вже у червні 2014 р. російська влада без узгодження та всупереч волі України прийняла рішення про будівництво мосту між Кримом і Краснодарським краєм, який через о. Тузла і Тузлинську косу з'єднав Керченський і Таманський півострови, автомобільну частину якого було відкрито 15 травня 2018 р. (Короткий, Т. & Хендель, Н. 2018, с. 43, 46–49).

Звернемо увагу, що дослідники російсько-українського конфлікту навколо о. Тузла порівнюють його з російсько-казахським конфліктом навколо «спірних» островів Укатний (потенційні запаси нафти навколо нього оцінюються у 600 млн т) (Голунов, С.В. 2005, с. 82) і Жосткий, що знаходяться у нафтогазоносному районі

Каспійського моря та поблизу яких водиться багато осетрових. Тому не дивно, що на ці острови, які Казахстан після розвалу СРСР вважав своїми, зазіхнула росія (Силіна, Т. 2003). Не вдаючись у подробиці переговорного процесу, зазначимо, що казахська влада і громадськість, на відміну від української, щодо дій «братнього російського народу» і відстоювання національних інтересів зайняла пасивну позицію, що у підсумку призвело до фактичної втрати островів і цінних з економічної точки зору територій.

Звернемо увагу, що після розв'язання «Тузлинської кризи» дивним чином почали вибухати боєприпаси на українських військових складах та арсеналах: Бахмут (жовтень 2003, близько 3 тис. т), Новобогданівка (травень 2004, липень 2005 і серпень 2006, 90 тис. боєприпасів для РСЗВ «Град», «Смерч» і «Ураган»), 47-й арсенал, Хмельницька обл. (травень 2005, 52,9 умовних вагонів боєприпасів — снаряди малого калібру — 23 і 30 мм, гранати для підствольних гранатометів), Лозова (серпень 2008, 95 тис. т) та ін. (Бондаренко, І. 2019). На нашу думку, ці «невипадкові детонування» українських боєприпасів є ланками одного ланцюга та завчасною підготовкою російської федерації до збройної агресії проти України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки. Події навколо українського о. Коса Тузла була спланованою провокацією росії проти України та прямою загрозою її суверенітету і територіальній цілісності. Їх справжньою метою було приєднання острова силовим способом до материкової частини росії, сприяння підйому проросійських настроїв у Криму та Севастополі, вчинення тиску на Україну

щодо делімітації кордону в Керченській протоці та Азовському морі на вигідних для росії умовах, посилення контролю над судноплавством у Керч-Єнікальському каналі та перспективними родовищами нафти і газу, розташованими неподалік острова, відвернення України від вступу до Європейського Союзу та НАТО, забезпечення російському президенту «медійної перемоги» для зміцнення його рейтингу напередодні президентських виборів у росії.

У 2003 р. Україна продемонструвала рішучість дати силову відповідь на будь-які зазіхання на її територію та змусила країну-агресора відступити. Цьому сприяла консолідація різних гілок влади, різновекторних політичних сил, українського суспільства та, загалом, української нації перед шантажем, залякуванням, провокацією з боку росії та можливою загрозою втрати територіальної цілісності України. Росія визнала приналежність Україні о. Тузла і вод навколо нього.

Проте, підписавши у 2003 р. договір із росією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки, формально закріпивши у ньому статус цих вод як внутрішніх вод України та росії, українська влада пішла на певні поступки у питаннях користування ними відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 року. Азовсько-Керченська акваторія так і залишилася не розмежованою державним морським кордоном, оскільки російська сторона не виявляла бажання встановлювати кордон і усіяла затягувала цей процес.

Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути експансія російської федерації та блокадні дії її Чорноморського флоту у Чорному та Азовському морях упродовж 2014–2022 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Ананьїн, О. (2018). Конфлікт навколо острова Коса Тузла: військово-історичний аспект. *Війна на Донбасі. 2014 — 2017 рр.: Збірник наукових праць за матеріалами III Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції*. Київ, Україна, 19 квітня 2018 р. Київ: НВІМУ, 264 с.

Бондаренко, І. (2019). Наймасштабніші вибухи на військових складах України: причини та хронологія подій. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/naumasshtabnishi-vibuhi-na-viyskovih-skladah-ukrayini-prichini-ta-hronologiya-podiy-1444215.html> [дата зверн.: 04.03.2024].

В случае захвата Тузлы, украинская армия была готова открыть огонь. (2018). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nEI1DUKusUU> [дата зверн.: 04.03.2024].

Во время конфликта с Тузлой министр обороны Марчук действовал на опережение, — Кабаненко. (2018). URL: <https://m.day.kyiv.ua/ru/news/200118-vo-vremya-konflikta-s-tuzloy-ministr-oborony-marchuk-deystvoval-na-operezhenie-kabanenko> [дата зверн.: 04.03.2024].

Волошина ругают за шутку о бомбардировке Украины. (2003). URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2003/10/23/4375002/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Глава адміністрації Путіна заявив, що не поступиться Керченською протокою і скине туди бомбу. (2003). URL: <http://kreschatic.kiev.ua/ua/2363/art/15028.html> [дата зверн.: 04.03.2024].

Голунов, С.В. (2005). Российско-казахстанская граница: история формирования. *Вестник ВолГУ*. Серия 4. Вып. 10, с. 68–87.

Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура — елемент війни. (2016). URL: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa#comments [дата зверн.: 04.03.2024].

Горчинская, А. & Лукаш, И. (2019). Репетиция аннексии Крыма. Как в 2003 году между Украиной и РФ вспыхнул конфликт вокруг острова Тузла. URL: <https://nv.ua/ukraine/vspomnit-vse/ostrov-tuzla-kak-rf-repetirovala-anneksiyu-kryma-konflikt-mezhdru-rossiey-i-ukrainoy-novosti-ukrainy-50037771.html> [дата зверн.: 04.03.2024].

До войны за Тузлу была пара сотен метров. Кучма назвал самый сложный момент за каденцию. (2020). URL: <https://news.liga.net/politics/news/do-voyny-za-tuzlu-byala-para-soten-metrov-kuchma-nazval-samuyu-slojnyu-moment-za-kadentsiyu> [дата зверн.: 04.03.2024].

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text [дата зверн.: 04.03.2024].

Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text [дата зверн.: 04.03.2024].

Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text [дата зверн.: 04.03.2024].

Жирохов, М. (2020). Начало «гибридной войны»: как Украина отстояла остров Тузла. URL: <https://flot2017.com/nachalo-gibridnoj-vojny-kak-ukraina-otstoyala-ostrov-tuzla/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Звіт Національного інституту стратегічних досліджень: Крим мав стати приводом для широко-масштабного вторгнення РФ. (2016). URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvit-nacionalnogo-institutu-strategichnih-doslidzh/p/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Коваль, М.В. (ред.). 2023. *Рік незламності: крах операції “Z”*. Київ : НУОУ, 320 с.

Короткий, Т. & Хендель, Н. (2018). Міжнародно-правовий аналіз ситуації в Азовському морі та Керченській протоці. *Український часопис міжнародного права*. № 2, с. 42–54.

Кравченко, В. (2012). Граница: какой ценой? URL: https://zn.ua/internal/granitsa_kakoy_tsenoy.html [дата зверн.: 04.03.2024].

Кригель, М. & Халілов, Р. (2023). Фортеця Тузла. Як Путін провокував, а Кучма побачив у бінокль, що Україна — не Росія. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/09/28/7421696/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Кучма відтузлився до кінця. (2003). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/12/24/2997187/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Кучма на Тузлі проводить інспекцію. А Росія готується святкувати перемогу? (2003). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/10/23/2996084/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Кучма отдает Путину то, ради чего «воевали» на Тузле? (2003). URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2003/12/23/4376112/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Л. Кучма рад событиям, произошедшим вокруг Тузлы. (2003). URL: <https://www.rbc.ru/politics/19/12/2003/5703b5c69a7947783a5a4f08> [дата зверн.: 04.03.2024].

Лемеха, С. (2023). Остров Коса Тузла: як росія почала гібридну війну проти України 20 років тому. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/09/28/ostriv-kosa-tuzla-yak-rosiya-pochala-gibrydnu-vijnu-proty-ukrayiny-20-rokiv-tomu/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Малко, Р. (2022). Розвідка боєм. Як 2003 року Росія спробувала захопити перший клаптик української землі. URL: <https://tyzhden.ua/History/254954> [дата зверн.: 04.03.2024].

Марусяк, О.В. (2016). *Агресія проти Криму, його окупація та анексія Російською Федерацією: міжнародно-правовий аналіз*: дис. ... док. філософії у галузі права. Мюнхен, 214 с.

Ніколасенко, Т. & Буджурова, Л. (2003). Кучма їде з країни — саме коли Росія вторгнеться на територію України. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/10/18/2996010/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Парламентські слухання «Українсько-російські відносини: сучасний стан та перспективи». (2003). URL: https://static.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl221003.htm [дата зверн.: 04.03.2024].

Печерський, А. (2022). Все починалося з Тузли: коли російські ЗМІ почали «воювати» проти України. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/05/26/vse-pochynalosya-z-tuzly-koly-rosijski-zmi-pochaly-voyuvaty-proty-ukrayiny/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Про внесення змін до Розпорядження Президента України від 6 жовтня 1998 року №515: Розпорядження Президента України від 06.08.1999 р. №187/99-рп. (1999). *Офіційний вісник України*. 2010. № 4. Ст. 165.

Противостояние Украины и России из-за границы в Керченском проливе 30 сентября — 23 октября 2003 года. (2020). URL: <http://politika-crimea.ru/hronology-sobytyy/19-razdely/hronology/82891-protivostoyanie-ukrainy-i-rossii-iz-za-granitsy-v-kerchenskom-prolive-30-sentyabrya-23-oktyabrya-2003-goda> [дата зверн.: 04.03.2024].

Романюк, Р. (2017). Від ГКЧП до АТО: етапи російської агресії. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2017/08/23/7152531/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Росії у Сімферополі запропонували забрати і Тузлу, і весь Крим. (2003). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/10/22/2996057/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Росіян виганятимуть з Тузли поліцейським методом і плакатами. (2003). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/10/15/2995949/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Семенова, И. (2018). Пробная война. 15 лет назад Россия попыталась захватить украинский остров Тузла. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/probnaja-vojna-15-let-nazad-rossija-popytalas-zakhvatit-ukrainskij-ostrov-tuzla-2496372.html> [дата зверн.: 04.03.2024].

Силіна, Т. (2003). Не дамо себе «відтузлити». URL: https://zn.ua/ukr/politics_archive/ne_damo_sebe_vidtuzliti.html [дата зверн.: 04.03.2024].

Смолій, В.А. (ред.). (2005). *Заключний акт Народи з безпеки і співробітництва в Європі 1975. Енциклопедія історії України* (Т.3). Київ: Наукова думка, 672 с.

Травников, А.И. (1998). *Коса Тузла: перечисленная территория*. Краснодар: Южно-Российский информационный концерн «Краснодарские известия», 67 с.

Травников, А.И. (2005). *Коса Тузла и стратегические интересы России*. Ростов-на-Дону: Феникс, 272 с.

Тузла 2003: фіаско росії, невивчений урок для України. Історія без міфів (2023). URL: https://www.youtube.com/watch?v=0ki3h_h-Jjg [дата зверн.: 04.03.2024].

Тузла: з ким маємо справу? (Текст обговорення тузлинського кризису в програмі «Свобода слова», НТВ, www.ntv.ru). (2003). URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/tuzla-z-kim-maemo-spravu> [дата зверн.: 04.03.2024].

Україна в 2003 році: конфлікт навколо Тузли та мобільна революція. (2021). URL: <https://uatv.ua/uk/ukrayina-v-2003-rotsi-konflikt-navkolo-tuzly-ta-mobilna-revoljutsiya-video/> [дата зверн.: 04.03.2024].

Устименко, Б. & Устименко, Т. (2020). Чи є дійсним укладений Кучмою та Путіним договір про Азовське море і Керченську протоку. URL: <https://www.blackseanews.net/read/159604> [дата зверн.: 04.03.2024].

Фурман, І. & Дузь-Квятченко, О. (2019). Експансія Російської Федерації в Україні 1991–2014 рр. як складова загальної стратегії ліквідації української державності. *Воєнно-історичний вісник*. № 4 (34), с. 46–67.

Халуца, І., Яневський, Д., Гуцал, А. & Паламарчук, В. (2003). Зовнішньо і внутрішньополітична стратегія України у світлі подій останніх днів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/908969.html> [дата зверн.: 04.03.2024].

Эминова, В. (2018). Война за Тузлу: Как 14 лет назад мы отбили ее у России, и как защищали во время «русской весны». URL: <https://www.depo.ua/rus/life/viyana-za-tuzlu-yak-rosiya-14-rokiv-repetirivala-okurasiyu-20170928648584> [дата зверн.: 04.03.2024].

Юрченко, О. (2020). Удар по крымских портах: Росія забрала збори за прохід Керч-Снікальським каналом. URL: <https://ua.krymr.com/a/rosiya-vdaryla-po-krymskym-portam/30425044.html> [дата зверн.: 04.03.2024].

Яворський, А. (2022). «Пробна війна» і договір про кордон: як Росія обіцяла Україні дружбу, а потім напала. URL: https://24tv.ua/probna-viyana-dogovir-pro-kordon-yak-novini-rosiyi-i-ukrayini_n1852233https://24tv.ua/probna-viyana-dogovir-pro-kordon-yak-novini-rosiyi-i-ukrayini_n1852233 [дата зверн.: 04.03.2024].

REFERENCES

- Ananin, O. (2018). Konflikt navkolo ostrova Kosa Tuzla: viiskovo-istorychnyi aspekt [The conflict around the island of Kosa Tuzla: a military-historical aspect]. *Viina na Donbasi. 2014 — 2017 rr.: Zbirnyk naukovykh prats za materialamy III Vseukrainskoi naukovoï viiskovo-istorychnoi konferentsii*. Kyiv, Ukraina, 19 kvitnia 2018 r. Kyiv: NVIMU, 264 s. [In Ukrainian].
- Bondarenko, I. (2019). Naimasshtabnishi vybukhy na viiskovykh skladakh Ukrainy: prychny ta khronolohiia podii [The largest explosions at military warehouses in Ukraine: causes and chronology of events]. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/naymasshtabnishi-vibuhi-na-viyskovih-skladakh-ukrayini-prichini-ta-hronologiya-podiy-1444215.html> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].
- Do voini za Tuzlu bila para soten metrov. Kuchma nazval samii slozhnii moment za kadentsiyu. (2020). [War for Tuzla was a couple of hundred meters away. Kuchma named the most difficult moment of his tenure]. URL: <https://news.liga.net/politics/news/do-voyny-za-tuzlu-by-la-para-soten-metrov-kuchma-nazval-samyi-slojnyy-moment-za-kadentsiyu> [Accessed: 04.03.2024]. [In Russian].
- Dohovir mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro ukrainsko-rosiiskyi derzhavnyi kordon vid 28 sichnia 2003 r. [Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Ukrainian-Russian state border dated January 28, 2003]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].
- Dohovir mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu pro spivrobitnytstvo u vykorystanni Azovskoho moria i Kerchenskoï protokoly vid 24 hrudnia 2003 r. [Agreement between Ukraine and the Russian Federation on cooperation in the use of the Sea of Azov and the Kerch Strait dated December 24, 2003]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].
- Dohovir pro druzhbu, spivrobitnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu vid 31 travnia 1997 roku. [Agreement on friendship, cooperation and partnership between Ukraine and the Russian Federation dated May 31, 1997]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].
- Eminova, V. (2018). Voïna za Tuzlu: Kak 14 let nazad mi otbili yee u Rossii, i kak zashchishchali vo vremya “russskoi vesni” [The war for Tuzla: How we recaptured it from Russia 14 years ago, and how we defended it during the “Russian Spring”]. URL: <https://www.depo.ua/rus/life/viyna-za-tuzlu-yak-rosiya-14-rokiv-repetiruvala-okupaciyu-20170928648584> [Accessed: 04.03.2024]. [In Russian].
- Furman, I. & Duz-Kriatchenko, O. (2019). Ekspansiiia Rosiiskoi Federatsii v Ukraini 1991–2014 rr. yak skladova zahalnoi stratehii likvidatsii ukrainskoi derzhavnosti [The expansion of the Russian Federation in Ukraine 1991–2014 as a component of the general strategy of liquidation of Ukrainian statehood]. *Voïenno-istorychnyi visnyk*. № 4 (34), s. 46–67. [In Ukrainian].
- Golunov, S.V. (2005). Rossijsko-kazakhstanskaya granicza: istoriya formirovaniya [Russian-Kazakh border: history of formation]. *Vestnik VolGU*. Seriya 4. Vyp. 10, s. 68–87.
- Gorchinskaya, A. & Lukash, I. (2019). Repetitsiya anneksii Krïma. Kak v 2003 godu mezhdû Ukrainoi i RF vspikhnul konflikt vokrug ostrova Tuzla [Rehearsal for the annexation of Crimea. How in 2003 a conflict broke out between Ukraine and the Russian Federation around the island of Tuzla]. URL: <https://nv.ua/ukraine/vspomnit-vse/ostrov-tuzla-kak-rf-repetirovala-anneksiyu-kryma-konflikt-mezhdû-rossiyei-i-ukrainoy-novosti-ukrainy-50037771.html> [Accessed: 04.03.2024]. [In Russian].
- Hlava administratsii Putina zaiavyv, shcho ne postupytsia Kerchenskoïu protokoiu i skyne tudy bombu. (2003). [The head of Putin’s administration said that he would not give up the Kerch Strait and would drop a bomb there]. URL: <http://kreschatic.kiev.ua/ua/2363/art/15028.html> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].
- Horbulin dokladno proanalizuvav, yak Rosiia rokamy hotuvalasia do ahresii proty Ukrainy. Navit masova kultura — element viiny. (2016). [Horbulin analyzed in detail how Russia had been preparing for aggression against Ukraine for years. Even mass culture is an element of war]. URL: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa#comments [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].
- Khalupa, I., Yanevskyi, D., Hutsal, A. & Palamarchuk, V. (2003). Zovnishno i vnutrishnopolitychna stratehiia Ukrainy u svitli podii ostannikh dnev [Foreign and domestic political strategy of Ukraine in the light of recent events]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/908969.html> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Korotkyi, T. & Khendel, N. (2018). Mizhnarodno-pravovyi analiz sytuatsii v Azovskomu mori ta Kerchenskii prototsi [International legal analysis of the situation in the Sea of Azov and the Kerch Strait]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava*. № 2, s. 42–54. [In Ukrainian].

Koval, M.V. (ed.). 2023. *Rik nezlamnosti: krakh operatsii “Z”* [The Year of Invincibility: The Collapse of Operation “Z”]. Kyiv : NUOU, 320 s. [In Ukrainian].

Kravchenko, V. (2012). Granitsa: kakoi tsenoi? [Border: at what cost?]. URL: https://zn.ua/internal/granitsa_kakoy_tsenoy.html [Accessed: 04.03.2024]. [In Russian].

Kryhel, M. & Khalilov, R. (2023). Fortetsia Tuzla. Yak Putin provokuvav, a Kuchma pobachyv u binokl, shcho Ukraina — ne Rosiia [Tuzla Fortress. As Putin provoked, and Kuchma saw through binoculars that Ukraine is not Russia]. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/09/28/7421696/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Kuchma na Tuzli provodyt inspektsiiu. A Rosiia hotuietsia sviatkuvaty peremohu? (2003). [Kuchma conducts an inspection in Tuzla. Is Russia preparing to celebrate the victory?]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/10/23/2996084/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Kuchma otdaet Putinu to, radi chego “voevali” na Tuzle? (2003). [Is Kuchma giving Putin what they “fought” for in Tuzla?]. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2003/12/23/4376112/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Russian].

Kuchma vidtuzlyvsia do kintsia. (2003). [Kuchma kept Tuzla till the end]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/12/24/2997187/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

L. Kuchma rad sobitiyam, proizoshedshim vokrug Tuzli. (2003). [L. Kuchma is pleased with the events that took place around Tuzla]. URL: <https://www.rbc.ru/politics/19/12/2003/5703b5c69a7947783a5a4f08> [Accessed: 04.03.2024]. [In Russian].

Lemekha, S. (2023). Ostriv Kosa Tuzla: yak rosiia pochala hibrydnu viinu proty Ukrainy 20 rokiv tomu [Kosa Tuzla Island: How Russia Started a Hybrid War Against Ukraine 20 Years Ago]. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/09/28/ostriv-kosa-tuzla-yak-rosiya-pochala-gibrydnu-vijnu-proty-ukrayiny-20-rokiv-tomu/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Malko, R. (2022). Rozvidka boiem. Yak 2003 roku Rosiia sprobuvala zakhopyty pershyi klapytk ukrainskoi zemli [Combat intelligence. How in 2003 Russia tried to seize the first piece of Ukrainian land]. URL: <https://tyzhden.ua/History/254954> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Marusiak, O.V. (2016). *Ahresiia proty Krymu, yoho okupatsiia ta aneksiia Rosiiskoiu Federatsiieu: mizhnarodno-pravovyi analiz* [Aggression against Crimea, its occupation and annexation by the Russian Federation: an international legal analysis]. (Candidate’s thesis). Miunkhen, 214 s. [In Ukrainian].

Nikolaienko, T. & Budzhurova, L. (2023). Kuchma yide z krainy — same koly Rosiia vtorhnetsia na terytoriiu Ukrainy [Kuchma is leaving the country — exactly when Russia invades the territory of Ukraine]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/10/18/2996010/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Parlamentski slukhannia “Ukrainsko-rosiiski vidnosyny: suchasnyi stan ta perspektyvy”. (2003). [Parliamentary hearings “Ukrainian-Russian relations: current state and prospects”]. URL: https://static.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl221003.htm [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Pecherskyi, A. (2022). Vse pochynalosia z Tuzly: koly rosiiski ZMI pochaly “voiuvaty” proty Ukrainy [It all started with Tuzla: when the Russian mass media started “fighting” against Ukraine]. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/05/26/vse-pochynalosya-z-tuzly-koly-rosijski-zmi-pochaly-voyuvaty-proty-ukrayiny/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy vid 6 zhovtnia 1998 roku №515 [On amendments to the Decree of the President of Ukraine of October 6, 1998 No. 515]: Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy vid 06.08.1999 r. №187/99-rp. (1999). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2010. № 4. art. 165. [In Ukrainian].

Protivostoyanie Ukraini i Rossii iz-za granitsi v Kerchenskom prolive 30 sentyabrya — 23 oktyabrya 2003 goda. (2020). [Confrontation between Ukraine and Russia over the border in the Kerch Strait September 30 — October 23, 2003]. URL: <http://politika-crimea.ru/hronology-sobytyi/19-razdely/hronology/82891-protivostoyanie-ukrainy-i-rossii-iz-za-granitsy-v-kerchenskom-prolive-30-sentyabrya-23-oktyabrya-2003-goda> [Accessed: 04.03.2024]. [In Russian].

Romaniuk, R. (2017). Vid HKChP do ATO: etapy rosiiskoi ahresii [From GKChP to ATO: stages of Russian aggression]. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2017/08/23/7152531/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Rosii u Simferopoli zaproponuvaly zabraty i Tuzlu, i ves Krym. (2003). [In Simferopol, Russia was offered to take both Tuzla and the entire Crimea]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/10/22/2996057/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Rosiian vyhaniatymut z Tuzly politseiskym metodom i plakatamy. (2003). [Russians will be expelled from Tuzla using police methods and posters]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/10/15/2995949/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Semenova, I. (2018). Probnaya voina. 15 let nazad Rossiya popitalas zakhvatit ukrainskii ostrov Tuzla [Test war. 15 years ago Russia tried to seize the Ukrainian island of Tuzla]. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/probnaja-vojna-15-let-nazad-rossija-popytalas-zakhvatit-ukrainskij-ostrov-tuzla-2496372.html> [Accessed: 04.03.2024]. [In Russian].

Smolii, V.A. (ed.). (2005). *Zakliuchnyi akt Narady z bezpeky i spivrobotnytstva v Yevropi 1975. Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe 1975. Encyclopedia of the History of Ukraine]. (T.3). Kyiv: Naukova dumka, 672 s. [In Ukrainian].

Sylina, T. (2003). Ne damo sebe “vidtuzlyty” [We will not allow ourselves to “get Tuzla out”]. URL: https://zn.ua/ukr/politics_archive/ne_damo_sebe_vidtuzlyty.html [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Travnikov, A.I. (1998). *Kosa Tuzla: perechislennaya territoriya* [Tuzla Spit: listed territory]. Krasnodar: Yuzhno-Rossiiskii informatsionnii kontsern “Krasnodarskie izvestiya”, 67 s. [In Russian].

Travnikov, A.I. (2005). *Kosa Tuzla i strategicheskie interesi Rossii* [Tuzla Spit and Russia's strategic interests]. Rostov-na-Donu: Feniks, 272 s. [In Russian].

Tuzla 2003: fiasko rosii, nevyvcheni urok dlia Ukrainy. Istoriia bez mifiv. (2023). [Tuzla 2003: Russia's fiasco, an unlearned lesson for Ukraine. History without myths]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=0ki3h_h-Jjg [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Tuzla: z kym maiemo spravu? (Tekst obsuzhdeniya tuzlinskogo krizisa v programme “Svoboda slova”, NTV, www.ntv.ru). (2003). [Tuzla: who are we dealing with? (Text of the discussion of the Tuzla crisis in the “Freedom of Speech” program, NTV, www.ntv.ru)]. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/tuzla-z-kim-maiemo-spravu> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Ukraina v 2003 rotsi: konflikt navkolo Tuzly ta mobilna revoliutsiia. (2021). [Ukraine in 2003: the conflict around Tuzla and the mobile revolution]. URL: <https://uatv.ua/uk/ukrayina-v-2003-rotsi-konflikt-navkolo-tuzly-ta-mobilna-revoljutsiya-video/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Ustyomenko, B. & Ustyomenko, T. (2020). Chy ye diisnym ukladenyi Kuchmoiu ta Putynym dohovir pro Azovske more i Kerchensku protoku [Is the agreement signed by Kuchma and Putin on the Sea of Azov and the Kerch Strait valid?]. URL: <https://www.blackseanews.net/read/159604> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

V sluchae zahvata Tuzly, ukrainskaya armiia byla gotova otkryit ogon. (2018). [In case of the capture of Tuzla, the Ukrainian army was ready to open fire]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nEI1DUKusUU> [Accessed: 04.03.2024]. [In Russian].

Vo vremya konflikta s Tuzloj ministr oborony Marchuk dejstvoval na operezhenie, — Kabanenko. (2018). [During the Tuzla conflict, Minister of Defence Marchuk acted proactively, — Kabanenko]. URL: <https://m.day.kyiv.ua/ru/news/200118-vo-vremya-konflikta-s-tuzloy-ministr-oborony-marchuk-deystvoval-na-operezhenie-kabanenko> [Accessed: 04.03.2024]. [In Russian].

Voloshina rugayut za shutku o bombardirovke Ukrainy. (2003). [Voloshin is criticized for a joke about the bombing of Ukraine]. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2003/10/23/4375002/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Russian].

Yavorskyi, A. (2022). “Probnaya viina” i dohovir pro kordon: yak Rosiia obitsiala Ukraini druzhbu, a potim napala [“Test war” and the treaty on the border: how Russia promised Ukraine friendship, and then attacked]. URL: https://24tv.ua/probna-viina-dogovir-pro-kordon-yak-novini-rosiyi-i-ukrayini_n1852233https://24tv.ua/probna-viina-dogovir-pro-kordon-yak-novini-rosiyi-i-ukrayini_n1852233 [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Yurchenko, O. (2020). Udar po krymskykh portakh: Rosiia zabrala zbory za prokhid Kerch-Yenikalskym kanalom [A blow to the Crimean ports: Russia took the tolls for passage through the Kerch-Yenikal Canal]. URL: <https://ua.krymr.com/a/rosiya-vdaryla-po-krymskym-portam/30425044.html> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Zhirokhov, M. (2020). Nachalo “gibridnoi voini”: kak Ukraina otstoyala ostrov Tuzla [The beginning of the “hybrid war”: how Ukraine defended the island of Tuzla]. URL: <https://flot2017.com/nachalo-gibridnoj-vojni-kak-ukraina-otstoyala-ostrov-tuzla/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Zvit Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen: Krym mav staty pryvodom dlia shyrokomasshtabnoho vtorhnennia RF. (2016). [Report of the National Institute for Strategic Studies: Crimea was to become a pretext for a large-scale invasion of the Russian Federation]. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvit-nacionalnogo-institutu-strategichnih-doslidzh/p/> [Accessed: 04.03.2024]. [In Ukrainian].

Ihor PECHENIUK

*PhD of Historical Sciences, Senior Researcher
The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5790-130X>

Ihor FURMAN

*Doctor of Historical Sciences, Professor
The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3594-5499>

**THE “TUZLA CRISIS” IN 2003 AS AN ELEMENT
OF RUSSIAN FEDERATION EXPANSION IN UKRAINE**

The paper, based on analysis and processing of a significant amount of informational and analytical materials, reveals the biggest crisis of russian-Ukrainian relations in 1991–2014. It took place from September 29 to October 23, 2003 and went down in history as the “Tuzla crisis”, “conflict around the island of Tuzla”, which became an example of russia’s disregard for the principles of International Law and bilateral russian-Ukrainian treaties, and one of the elements of russian federation expansion in Ukraine. The strategic importance of the island is shown, the prerequisites and real causes of the russian-Ukrainian conflict, its course, possible scenarios and consequences for russia and Ukraine are revealed. At the same time, the measures carried out by russia to capture the Ukrainian island, reaction of russian state and local leadership to this, the main countermeasures of a political, informational and military nature and also what measures Ukraine has taken to defend its territorial integrity. In particular creation and actions of an interagency grouping of troops (forces) from the State Border Service of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine. Current bilateral russian-Ukrainian legal documents on this issue are analyzed, since the legal factor, along with the political and economic, played a significant role in this crisis, and the memories of direct participants in the events, in particular the top political and military leadership of Ukraine, are given, which significantly strengthens argumentation and conclusions on the chosen topic. It was concluded that in 2003 Ukraine managed to defend Kosa Tuzla and protect its territorial integrity thanks to the unity and determination of the top political leadership of the state, military and Ukrainian society, who demonstrated their readiness to forcefully repel the aggressor country.

Keywords: *russian-Ukrainian war, russian expansion in Ukraine, Kosa Tuzla island, “Tuzla crisis”.*

Сергій ТАЛАУР

кандидат військових наук,
старший науковий співробітник,
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9394-4294>
Електронна пошта: stalaur@ukr.net

Андрій ПОГОРЕЛОВ

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9210-4290>
Електронна пошта: viysko2003@ukr.net

ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ ГУМАНІТАРНОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ОБОРОНИ УКРАЇНИ (1991–2023 рр.)

У статті розглянуто історію заснування, становлення та розвитку гуманітарного інституту Національного університету оборони України, розкрито основні напрями його діяльності та науково-педагогічні здобутки. Розроблено наукову періодизацію історичного шляху гуманітарного інституту, що складається з трьох етапів. Перший етап (організаційний) розпочався в листопаді 1991 р. зі створення робочої групи для розроблення концепції підготовки офіцерів з виховної роботи і завершився комплектуванням інституту постійним складом у липні 1994 р. Було розроблено концептуальні засади підготовки офіцерів з виховної роботи, введено в дію постійний штат інституту, розгорнуто його основні підрозділи, здійснено добір кадрів та розпочато навчальний процес з 1 вересня 1994 р. Під час другого етапу інститут функціонував як самостійний заклад системи вищої військової освіти аж до його входження у серпні 1999 р. до складу Національної академії оборони України у статусі Військового гуманітарного інституту. Під час цього етапу розгорнуто діяльність усіх факультетів інституту, активний розвиток отримали освітня та наукова компоненти. Після входження інституту до складу Національної академії оборони України (з 2013 р. — Національного університету оборони України) тривав третій етап, який завершився у жовтні 2023 р. розформуванням гуманітарного інституту. В ході цього етапу гуманітарний інститут досягнув вагомих результатів у підготовці фахівців для Збройних Сил та інших складових сил оборони держави.

Ключові слова: військова освіта, військова наука, військово-гуманітарна підготовка, кадрова робота, гуманітарний інститут, Національний університет оборони України.

Постановка проблеми. 31 жовтня 2023 р. відповідно до директиви Міністра оборони України та Головнокомандувача Збройних Сил України від 14 серпня 2023 року № Д 321/80/дск було розформовано гуманітарний інститут Національного університету оборони України (далі — НУОУ). За понад 30 років існування інститут досягнув вагомих результатів у підготовці фахівців для сектору безпеки та оборони держави, став провідною профільною навчальною структурою у системі оборонного відомства України. Саме

у цей час відбулися докорінні зміни у світовій військовій справі, радикально зросла роль інформаційно-психологічного, морально-психологічного чинників у бойових діях, інформаційне протистояння перетворилося на самостійний і результативний вид бойових дій. Поширення стратегій та технологій неконвенційної (гібридної) війни призвело до зростання ваги невійськових, інформаційно-когнітивних факторів, появи т.зв. ментальної та поведінкової зброї, посилення вимог до захисту свідомості, морально-психоло-

гічного стану військовослужбовців. Крім того, становлення інституту відбувалося у річищі запровадження нових засад офіційної ідеології, радикальних зрушень у гуманітарній сфері буття української держави і суспільства. Це підвищує значення наукового аналізу й урахування у службовій діяльності історичного досвіду підготовки фахівців гуманітарних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання заснування та діяльності інституту висвітлювали у статтях начальники Київського військового гуманітарного інституту (далі — КВГІ) полковник С. Пузько (Пузько, С. П. 1994, с. 157–158) та генерал-майор Л. Ріпа (Ріпа, Л. 2002, с. 10–11). Історичний шлях інституту і його структурних підрозділів, основні напрями їх діяльності знайшли своє відображення у науково-дослідній роботі «Академія» (Науково-дослідна робота, шифр «Академія». 2005, с. 271–338) та історичних нарисах Національної академії оборони України (Радецький, В. Г. (за заг. ред.). 2006, с. 284–341; Радецький, В. Г. (за заг. ред.). 2007, с. 51–88). Історію заснування та становлення інституту висвітлював у своїх спогадах начальник соціально-психологічного факультету КВГІ капітан 1 рангу П. Удовенко (Удовенко, П. И. 2018, с. 417–460). Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України при написанні досвіду становлення та розвитку військово-гуманітарних структур Збройних Сил України використав надані автором цієї статті матеріали зі створеного ним архіву гуманітарного інституту (Клочков, В. (за заг. ред.). 2023, с. 59–69). Водночас історія гуманітарного інституту висвітлена фрагментарно. Донині відсутня узагальнююча праця, яка б містила науковий аналіз досвіду творення та діяльності провідної навчально-наукової структури із підготовки фахівців-офіцерів за гуманітарним напрямом для Збройних Сил та інших військових формувань України.

Метою статті є воєнно-історична реконструкція процесу створення, розбудови та науково-педагогічної діяльності гуманітарного інституту НУОУ (1991–2023 рр.) у контексті історії розвитку вищої військової освіти у пострадянській Україні.

Виклад основного матеріалу. Історичний шлях інституту розпочався у листопаді 1991 року зі створення робочої групи на чолі з полковником С. Пузьком із розроблення концепції підготовки офіцерів із виховної роботи. Допомагали йому на громадських засадах його однопідполковники А. Зельницький, В. Рябіко, В. Чесноков,

підполковник В. Жиленко (Пузько, С. П. 1994, с. 157). Саме ці офіцери заклали підвалини майбутньої гуманітарної освіти військовослужбовців ЗС України. Результатом їх роботи стала концепція інституту, підтримана Міністерством освіти України. Разом із полковником А. Зельницьким над нею працювали полковники П. Прибутько, Р. Гедза, В. Джурін, капітан 1 рангу А. Моключенко.

Наступним завданням було визначення змісту підготовки, що, крім відповідності оперативно-тактичному рівню військової освіти, мав забезпечити здобуття слухачами поглиблених теоретичних та практичних знань, умінь і навичок із організації виховної роботи з особовим складом. Саме тому до програм підготовки були включені гуманітарні науки, насамперед психологія, педагогіка, історія, філософія, українська культура, право. За спогадами полковника А. Зельницького, відсутність власних фахівців з історії України та її Збройних Сил, психології, соціології, педагогіки, української мови та літератури було вдало компенсовано організацією тісної взаємодії із Інститутом психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Інститутом соціології та Інститутом філософії імені Г. С. Сковороди Національної академії наук України, Національним технічним університетом України «Київський політехнічний інститут» імені Ігоря Сікорського та іншими закладами вищої освіти України.

Не менш важливим завданням *першого етапу* було комплектування інституту постійним складом. 25 жовтня 1993 року введено в дію штат інституту і почалося розгортання його основних підрозділів та добір кадрів (Висновки експертної комісії. 1994, с. 3). Начальником інституту був призначений полковник С. Пузько. До складу інституту увійшли три факультети (соціально-психологічний, військово-педагогічний та факультет підвищення кваліфікації) і науковий центр гуманітарних проблем. Навчальний процес забезпечували 13 кафедр, із них 9 загальноінститутських та 4 факультетських (Висновки експертної комісії. 1994, с. 3). Загальноінститутські кафедри (філософії, українознавства, історії України та її Збройних Сил, воєнної політології та права, економіки та менеджменту, а також загальної та практичної психології, військової педагогіки та культури, іноземних мов, фізичної культури та спорту) здійснювали викладання навчальних дисциплін соціально-економічного та гуманітарного

блоку підготовки. Факультетські кафедри (виховної роботи, соціальної та військової психології, військової соціології та журналістики, оперативного мистецтва і тактики) здійснювали підготовку слухачів за спеціальностями — викладали навчальні дисципліни військово-професійної та професійно-спеціальної підготовки.

У 1994 році в інституті була створена ад'юнктура. Перший етап завершився в липні 1994 року комплектуванням інституту постійним складом. В інституті працювало 4 академіка, 16 професорів і 60 кандидатів наук. Понад 80% викладацького складу були цивільними (Пузько, С. П. 1994, с. 158). Керівництво Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України ухвалило рішення, що у перші роки діяльності інститут буде здійснювати підготовку офіцерів лише на соціально-психологічному факультеті.

З початку підготовки фахівців у серпні 1994 року *розпочався другий етап*. Підготовка слухачів здійснювалася за спеціальностями: «Практична психологія», «Прикладна соціологія», «Журналістика», «Історія України» та спеціалізаціями: «Організація виховної роботи у військах», «Соціальна та військова психологія», «Військова соціологія», «Військова журналістика», «Історія України та її Збройних Сил». А з 1995 року розпочалася підготовка і наукових кадрів за спеціальностями: «Військова педагогіка і психологія», «Військова історія», «Методологія та методи соціологічних досліджень», «Оборонна економіка», «Соціальна філософія та філософія історії». Відповідно до Постанови Кабінетів Міністрів України від 19 серпня 1992 року № 490 інституту дозволялось здійснювати підготовку магістрів відповідних спеціальностей до 1999 року без акредитації (Про реформу системи військової освіти. 1992).

У 1995 році керівництво Міністерства оборони України прийняло рішення про передислокацію інституту в Печерський район міста Києва, у приміщення, що раніше належали Науково-дослідному і методичному центру Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України. За спогадами капітана 1 рангу П. Удовенка, який на той час був начальником соціально-психологічного факультету інституту, у цей період значно поживавішала наукова складова діяльності інституту. На всеукраїнські та міжнародні науково-методичні конференції, що проводилися в інституті, прибували науковці та працівники вищої освіти з різних куточків України та країн світу. Розвивалися й міжнародні зв'язки інституту. Для обміну

досвідом інститут відвідували військові делегації із США, Канади, Німеччини та інших країн НАТО, вони ж, у свою чергу, приймали слухачів КВГІ (Удовенко, П.И. 2018, с. 441).

Зміни відбулися і в освітньому процесі, зокрема кафедра українознавства започаткувала проведення навчальних занять у місцях бойової слави українського козацтва та війська.

Редакторський колектив інституту під керівництвом полковника А. Зельницького розпочав випуск газети «Відомості», а пізніше — і журналу «Звитяга», в яких висвітлювались різні сторони діяльності інституту.

У травні 1996 року начальником інституту було призначено полковника Леонтія Ріпу. 18 липня 1996 року відбувся перший випуск слухачів інституту. На випуску був присутній Міністр оборони України генерал-лейтенант О. Кузьмук. З метою об'єднання фахівців для вивчення, передбачення та вирішення конфліктів, формування культури ненасильницького залагодження спорів у вересні 1996 року на базі інституту було створено Товариство конфліктологів України, яке очолив професор, кандидат філософських наук А. Гірник (Удовенко, П.И. 2018, с. 441).

Влітку 1997 року Кабінет Міністрів України прийняв рішення про передислокацію інституту до військового містечка в Дарницькому районі міста Києва. З огляду на це особливістю вступної кампанії 1997 року було одночасне проведення вступних іспитів абітурієнтів четвертого набору з підготовкою нового місця дислокації інституту.

З жовтня 1997 року в інституті почав виходити збірник наукових праць КВГІ. Збірник був створений як фахове видання за спеціальностями: «Військова педагогіка і психологія», «Військова історія» та «Військова економіка».

У березні 1998 року інститут було переведено на новий штат, що дало змогу розгорнути діяльність факультету перепідготовки і підвищення кваліфікації (та заочного навчання). У липні цього ж року відбувся перший набір слухачів факультету. Відповідно до вимог директиви Міністра оборони України від 2 вересня 1998 року № Д-18 «Про організацію системи підготовки заступників командирів рот (батареї) з виховної роботи у Збройних Силах України» на базі інституту запроваджено курсову перепідготовку офіцерів-випускників ВВНЗ негуманітарного профілю, які призначалися у структури виховної роботи без відповідної підготовки.

21 серпня 1998 року начальник Головного управління виховної роботи Міністерства обо-

рони України генерал-майор В. Ситник вручив інституту Бойовий прапор. Навесні 1999 року згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 816 та наказом Міністра оборони України № 240 Київський військовий гуманітарний інститут увійшов до складу Національної академії оборони України (Історичний формуляр Національного університету оборони України. 2024, с. 5) під новою назвою — Військовий гуманітарний інститут Національної академії оборони України.

Активну участь у розробленні концептуальних та методологічних засад навчальних дисциплін та курсів, новітніх технологій і методик навчання у системі післядипломної освіти у роки становлення інституту брали такі відомі українські вчені та діячі національної системи вищої освіти, як академіки Академії наук вищої школи України М. Дубина, Ф. Канак, В. Лобас, О. Олійник, М. Пірен, В. Шкляр, доктори наук, професори І. Гавриленко, В. Голуб, М. Карпенко, Л. Коваль, Г. Ложкін, О. Радіонова, О. Фортова, В. Шевчук, кандидати наук, доценти А. Боднар, А. Гірник, П. Демчук, М. Захарченко, П. Запорожець, Н. Іщенко, М. Корнев, І. Паримський, В. Рознюк, М. Ротань, А. Трубенко, Т. Чмут, С. Хоружий та інші. Завдяки їхній науково-педагогічній діяльності на кафедрах було розгорнуто широкий фронт пошукових і прикладних наукових досліджень, підготовлено і видано низку навчально-методичної літератури (Ріпа, Л. 2002, с. 10).

Із входженням інституту до складу Національної академії оборони України розпочався *третьій етап*. Водночас, у результаті реформування інституту припинили своє існування кафедри фізичної підготовки, іноземної мови та оперативного мистецтва і тактики.

У 1999 році на підставі міжнародних угод та згідно з досягнутими домовленостями розпочато підготовку іноземних громадян — на факультет перепідготовки, підвищення кваліфікації (та заочного навчання) було зараховано чотирьох представників збройних сил Грузії.

У 2000 році інститут отримав державну ліцензію на право провадження освітньої діяльності, пов'язаної з наданням вищої освіти за спеціальністю «Військове навчання і виховання». Влітку цього ж року інститут переїхав на територію Національної академії оборони України. Для розміщення інституту було виділено корпус, в якому раніше розташовувався Київський інститут Військово-Повітряних Сил. У 2001–2002 навчальному році інститут було визнано акредитованим за

IV рівнем із напрямку «Військові науки» за спеціальностями «Військово-соціальне управління» та «Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил)». У 2002 році спільним наказом Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України від 12 липня 2002 року № 013/014 (зі змінами) в інституті було започатковано підготовку фахівців за спеціальностями: «Військово-соціальне управління», «Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил)», «Педагогіка вищої школи», «Правознавство» та спеціалізаціями: «Морально-психологічне забезпечення військ (сил)», «Психологічна робота у військах (силах)», «Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил)», «Військова журналістика», «Педагогіка вищої військової школи», «Організація правового забезпечення військ (сил)».

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 року №618 та директивою Міністра оборони України від 2 грудня 2002 року № Д-115/1/011 Військовий гуманітарний інститут Національної академії оборони України перетворено у гуманітарний факультет академії (Історичний формуляр Національного університету оборони України. 2024, с. 6). Начальником факультету залишився генерал-майор Леонтій Ріпа. Водночас у складі гуманітарного факультету згідно з рішенням начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 4 червня 2003 року була створена кафедра інформаційно-пропагандистського забезпечення та військової журналістики.

Відповідно до вимог директиви Міністра оборони України від 24 січня 2003 року № Д-4 «Про вдосконалення підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників вищих військових навчальних закладів Збройних Сил України та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів» з 1 вересня 2003 року на базі факультету було розпочато підготовку науково-педагогічних працівників за спеціальністю «Педагогіка вищої школи» та спеціалізацією «Педагогіка вищої військової школи» з терміном навчання до 1 року.

12 січня 2004 року Указом Президента України №28 було схвалено «Концепцію гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України». Органи виховної роботи перетворилися в органи з гуманітарних питань. Таке рішення зумовило початок періоду трансформування системи виховної роботи за євроатлантичним зразком її організації. Процеси реформування не

оминули сферу підготовки військових фахівців для структур із гуманітарних питань. Відповідно до Указу Президента України від 23 грудня 2004 року № 1521/2004 та розпорядження начальника Генерального штабу ЗС України від 20 січня 2005 року №322/1/271 гуманітарний факультет було перейменовано на факультет підготовки фахівців з гуманітарних питань (Історичний формуляр Національного університету оборони України. 2024, с. 7).

З 2005 по 2007 роки факультет очолював досвідчений офіцер, учасник бойових дій на території Республіки Афганістан кавалер двох орденів Червоної Зірки полковник Василь Стасюк. 31 серпня 2007 року відбулася чергова структурна реорганізація: відповідно до оновленої організаційно-штатної структури Національної академії оборони України на базі шести кафедр факультету підготовки фахівців з гуманітарних питань, а саме: кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), кафедри інформаційно-пропагандистського забезпечення та військової журналістики, кафедри військової педагогіки, кафедри психології, кафедри військової соціології та політології, кафедри філософії сформовано кафедру суспільних наук і включено до складу факультету підготовки фахівців оперативно-тактичного рівня. Начальником новоствореної кафедри було призначено кандидата психологічних наук, доцента полковника Василя Осьодла.

Практика морально-психологічного впливу на особовий склад Збройних Сил України показала поспішність та помилковість рішень, прийнятих у гуманітарній та соціальній сферах діяльності Збройних Сил України протягом 2003–2007 років. Необдумане реформування структур з гуманітарних питань не дало позитивних результатів. Все це поставило на порядок денний питання зміцнення морального духу військ (сил), кардинальної зміни структур та їх завдань щодо вирішення проблем гуманітарного та соціального розвитку. Організація належної роботи з людиною, її соціальним самопочуттям і проблемами стала пріоритетним напрямом воєнної політики держави (Кобзар, А. О. 2012, с. 166). Наказом Міністра оборони України від 6 червня 2008 року № 244 «Про введення посад та структурних підрозділів з виховної та соціально-психологічної роботи у Збройних Силах України» було відновлено самостійну управлінську вертикаль органів виховної та соціально-психологічної роботи. Відповідно, розпочались зрушення і у системі підготовки фахівців для структур виховної та соціально-пси-

хологічної роботи. Згідно з наказами начальника Національної академії оборони України від 30 травня 2008 року №122 «Про організацію роботи щодо створення гуманітарного факультету Національної академії оборони України» і від 14 липня 2008 року №155 «Про розформування кафедри суспільних наук та формування структурних підрозділів гуманітарного факультету Національної академії оборони України» кафедру суспільних наук трансформовано в гуманітарний факультет (Історичний формуляр Національного університету оборони України. 2024, с. 9). Начальником факультету був призначений кандидат технічних наук, доцент полковник Вадим Марценківський. У складі факультету було сформовано кафедру морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), кафедру військової педагогіки та психології, кафедру воєнної історії, кафедру філософії. До складу факультету також увійшли кафедра економіки та фінансового забезпечення і кафедра правового забезпечення.

Указом Президента України від 30 грудня 2008 року № 1217/2008 «Про Національний університет оборони України», Постановою Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 року №1089 «Про реорганізацію Національної академії оборони України», наказом Міністра оборони України від 28 січня 2009 року №39 «Про заходи щодо реорганізації Національної академії оборони України» на базі гуманітарного факультету створено гуманітарний інститут Національного університету оборони України (Історичний формуляр Національного університету оборони України. 2024, с. 10). Тоді ж у складі гуманітарного інституту була створена й кафедра суспільної комунікації, що функціонувала до 2011 року. Сам же інститут до квітня 2012 року очолював полковник Вадим Марценківський, після його звільнення в запас начальником інституту став кандидат історичних наук полковник Валерій Грицюк.

Відповідно до наказу Міністерства оборони України від 19 червня 2012 року № 408 «Про затвердження Переліку спеціальностей та спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка військових фахівців у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра» у 2012 році були розроблені нові галузеві стандарти підготовки фахівців гуманітарного профілю оперативно-тактичного рівня. У тому ж році в інституті було розпочато підготовку фахівців для кадрових органів за спеціалізацією «Кадро-

вий менеджмент у військах (силах)», а за спеціалізацію «Психологічна робота у військах (силах)» — скасовано.

У тому ж таки 2012 році у складі гуманітарного інституту була створена науково-дослідна лабораторія (гуманітарних проблем) для проведення наукових досліджень із гуманітарних проблем Збройних Сил України. Проте за півроку, у зв'язку із проведенням організаційно-штатних заходів в університеті, лабораторію було реорганізовано у науково-дослідні лабораторії кафедр інституту за профілем їх діяльності.

У 2012 році кафедра морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) успішно пройшла ліцензування двох основних спеціальностей — «Військово-соціальне управління» та «Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил)» і отримала право на підготовку фахівців за цими спеціальностями на 10 років.

В інституті видавалися два періодичних наукових видання, за напрямками: педагогіка та психологія — збірник наукових праць «Вісник Національного університету оборони України», військова історія — збірник наукових праць «Воєнно-історичний вісник».

У 2013 році було розроблено проєкт Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних Сил України до 2017 року, що передбачала здійснювати комплектування посад за спеціальністю «Організація морально-психологічного забезпечення військ (сил)» цивільним персоналом. У травні 2013 року Головне управління оборонного та мобілізаційного планування Генерального штабу ЗС України розробило орієнтовні показники чисельності ЗС України на 2013–2017 роки, що не передбачали військових посад за спеціальністю «Організація морально-психологічного забезпечення військ (сил)» у 2017 році. У зв'язку з цим гостро постало питання доцільності і необхідності подальшого навчання слухачів за даною спеціальністю, порушувалося питання про ліквідацію гуманітарного інституту. Разом з тим, інспекційна перевірка інституту, проведена Головною інспекцією Міністерства оборони України у з 25 по 27 червня 2013 року, засвідчила, що підрозділ готовий до виконання завдань за призначенням і інститут продовжив існування.

З початком російсько-української війни у 2014 році науково-педагогічні та наукові працівники, ад'юнкти інституту регулярно відряджались в райони бойових дій та райони відновлення боєздатності для надання психологічної допомоги

військовослужбовцям, у тому числі тим, хто перебував на лікуванні у госпіталях. Особовий склад інституту виконував обов'язки у складі позаштатних груп інформаційного та психологічного забезпечення, високомобільних груп внутрішніх комунікацій, у відділах по роботі з особовим складом, відділах морально-психологічного забезпечення, підрозділах цивільно-військового співробітництва, Спільного центру з контролю та координації питань припинення вогню та стабілізації лінії розмежування сторін. Фахівці інституту розробили та передали у війська на лінії зіткнення до тисячі екземплярів пам'яток, рекомендацій, методичних порад з питань надання первинної психологічної допомоги, емоційно-вольової саморегуляції, з профілактики пияцтва, роз'яснення правових питань тощо. У 2014 році слухачі інституту вперше проходили військове стажування не у військових частинах та органах військового управління, а у структурних підрозділах університету. Того ж року було прийнято рішення (а у 2015 році — втілено) про відновлення підготовки військових фахівців за спеціалізацією «Психологічна робота у військах (силах)». У серпні 2015 року гуманітарний інститут очолив доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України полковник Василь Осьодло.

Набутий науково-педагогічними та науковими працівниками інституту бойовий досвід активно впроваджувався в освітній процес. У робочі програми навчальних дисциплін підготовки фахівців було внесено до 20% змін, що враховували досвід застосування військових частин та підрозділів Збройних Сил України в антитерористичній операції на сході України, сучасні тенденції ведення збройної боротьби, досвід локальних війн і збройних конфліктів останніх років. Активізувалась робота щодо посилення практичної підготовки слухачів.

У 2015 році було здійснено три випуски: у лютому — достроковий випуск слухачів денної форми навчання набору 2013 року, у квітні — заочної форми навчання набору 2011 року, а у червні — заочної форми навчання набору 2012 року. Вже наступного року було два випуски: у лютому — достроковий випуск слухачів денної форми навчання набору 2014 року, у червні — слухачів заочної форми навчання набору 2013 року. Тенденція дострокових випусків продовжилася й у 2017 році. У березні була проведена атестація та достроковий випуск слухачів денної форми навчання набору 2015 року, а у червні — слухачів заочної форми навчання набору 2014 року.

На виконання вимог наказу Міністерства оборони України від 30 червня 2017 року № 298 «Про введення в дію Рішення колегії Міністерства оборони України» та наказу начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України від 21 квітня 2017 року № 145 «Про порядок планування та проведення занять керівним складом структурних підрозділів Генерального штабу Збройних Сил України та органів військового управління, які є замовниками на підготовку військових фахівців з курсантами та слухачами ВВНЗ та ВНП ВНЗ» до читання лекцій для науково-педагогічних та наукових працівників, проведення занять зі слухачами почав залучатися керівний склад структурних підрозділів Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, замовники на підготовку військових фахівців (Наказ Міністерства оборони України від 30 червня 2017 року № 298).

У 2018 році було переглянуто професійні стандарти підготовки, уточнено зміст компетентностей випускників та їх відповідність посадовому призначенню після закінчення навчання, уточнено зміст освітньо-професійних програм. У тому ж році розпочато підготовку слухачів для Військової служби правопорядку ЗС України за спеціалізацією «Організація правоохоронної діяльності у збройних силах».

Наприкінці 2018 року розпочалися зміни у системі військової освіти із акцентом на відповідність підготовки офіцерських кадрів міжнародним стандартам, розвитку лідерських навичок, спроможностях критичного та системного мислення військових фахівців. Міністерство оборони України затвердило проект «Розвиток системи військової освіти та підготовки військових фахівців». Розроблені у рамках проекту програми лідерських курсів були адаптовані під широке використання досвіду підготовки офіцерських кадрів у системах військової освіти країн-членів НАТО, зокрема — Балтійському оборонному коледжі.

Викладання науково-педагогічними працівниками інституту модулів «Лідерство», «Військове лідерство», «Критичне мислення та комунікація», «Основи стратегічного лідерства» слухачам курсів вищого керівного складу стратегічного рівня L-4, курсів офіцерів об'єднаних штабів оперативного рівня L-3, командно-штабного курсу тактичного рівня L-2 сприяли посиленню гуманітарної складової військової освіти.

Широке впровадження новітніх технологій освітнього процесу дало змогу гнучко відреагувати на введення у березні 2020 року карантин-

них заходів, пов'язаних з розповсюдженням коронавірусу COVID-19. Навчальні заняття, заходи підсумкового контролю зі слухачами усіх спеціальностей та спеціалізацій продовжилися з використанням платформи дистанційного навчання. Це стало можливим, зокрема, завдяки розробленим та розміщеним науково-педагогічними та науковими працівниками інституту понад 20 курсів у Центральному репозиторії ресурсів системи дистанційного навчання ЗС України.

У липні 2020 року було розширено проведення освітньої діяльності на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти — відбувся перший набір ад'юнктів для підготовки за спеціальністю «Право».

З початком широкомасштабної збройної агресії росії проти України слухачі денної та заочної форм здобуття освіти, після дострокового випуску у березні 2022 року, посили посади у бойових бригадах та органах військового управління.

Наукові та науково-педагогічні працівники інституту відряджалися на посилення органів військового управління, залучалися до роботи у складі високомобільних груп внутрішніх комунікацій, позаштатної групи реінтеграції особового складу, який перебував у примусовій ізоляції (полоні), до проведення заходів із оперативної психологічної допомоги (підтримки) особового складу та відновлення боєздатності військовослужбовців бойових підрозділів ЗС України (Талаур, С. Є. & Хома, В. В. 2023, с. 91–92).

На початку 2022 року Головне управління морально-психологічного забезпечення ЗС України прийняло рішення про підготовку фахівців з організації морально-психологічного забезпечення військ (сил), психологічного забезпечення військ (сил) та інформаційно-пропагандистського забезпечення військ (сил) за єдиною освітньою програмою «Організації морально-психологічного забезпечення військ (сил)». Це дало змогу науково-педагогічним працівникам зосередити більше зусиль на якості освітнього процесу.

У зв'язку із проведенням організаційно-штатних заходів в університеті на підставі директиви Міністра оборони України та Головнокомандувача Збройних Сил України від 14 серпня 2023 року № Д 321/80/дск та переліку змін до штату № 17/200 — Національний університет оборони України від 19 серпня 2023 року № 603/3081 31 жовтня гуманітарний інститут розформовано.

За роки існування інститут закінчили 2895 офіцерів, з них 36 із золотою медаллю та дипломом

з відзнакою, понад 200 — дипломом з відзнакою, підготовлено 13 докторів наук, 86 кандидатів наук (докторів філософії). Вагомих результатів у підготовці фахівців для Збройних Сил та інших складових сил оборони держави, організації та проведенні прикладних наукових досліджень під час третього етапу інститут досягнув завдяки сумлінній праці докторів наук, професорів В. Осьодла, В. Алещенка, О. Хміляра, В. Стасюка, А. Вітченка, В. Ягупова, С. Литвина, В. Тимошенка; докторів наук М. Карпенка, В. Пашинського, Л. Кримець; доцентів Л. Будагянц, В. Безбаха, Л. Карпової-Чемерис. Завдяки їх науково-педагогічній діяльності набули подальшого розвитку теоретико-методологічні засади морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил) та організації виховної роботи, організації правоохоронної діяльності у Збройних Силах України, основи військової педагогіки, дидактики і теорії виховання. Значно розширено спектр пошукових і прикладних наукових досліджень, особливо з питань психологічного забезпечення професійної діяльності у звичайних та екстремальних умовах, сучасних технологій психологічної допо-

моги та реабілітації психотравмованих військово-вослужбовців.

Висновки: За понад 30 років існування гуманітарний інститут пройшов складний історичний шлях, що складається з трьох етапів. Перший етап (листопад 1991 року — липень 1994 року) був організаційний і пов'язаний з розробленням концептуальних засад підготовки офіцерів з виховної роботи у Київському військовому гуманітарному інституті, комплектуванням інституту постійним складом та проведенням відповідних заходів щодо початку навчального процесу з 1 вересня 1994 року. Під час другого етапу (вересень 1994 року — серпень 1999 року) інститут функціонував як самостійна одиниця у системі військової освіти. Під час цього етапу було розгорнуто діяльність усіх факультетів інституту, інститут заявив про себе, як потужний вищий військовий навчальний заклад. У ході третього етапу (вересень 1999 року — жовтень 2023 року), незважаючи на низку реорганізаційних заходів, гуманітарний інститут досягнув вагомих результатів у підготовці фахівців для Збройних Сил та інших складових сил оборони держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Висновки експертної комісії з ліцензування Київського військового гуманітарного інституту. (1994). Київ, 7 с.
- Історія Національної академії оборони України. (2005). *Науково-дослідна робота, шифр «Академія»*. Колектив авторів. К. : НАОУ, 416 с.
- Історичний формуляр Національного університету оборони України. (2024). Київ.
- Клочков, В. (за заг. ред.). (2023). *Досвід становлення та розвитку військово-гуманітарних структур Збройних Сил України в період з 1991 до 2014 року*. Колектив авторів. К. : НДЦ ГП ЗС України, 97 с.
- Кобзар, А.О. (2012). *Історія структур виховної роботи у Збройних Силах України*. К. : ТОВ «ЦП «Компринт»», 264 с.
- Про введення в дію Рішення колегії Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 30.06.2017 р. № 298. (2017). URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/298_nm_2017.pdf [дата зверн.: 12.01.2024].
- Про реформу системи військової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.1992 р. № 490. (1992). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/490-92-%D0%BF> [дата зверн.: 11.01.2024].
- Пузько, С.П. (1994) Київський військовий гуманітарний інститут. *Український історичний журнал*. № 5, с. 157–158.
- Радецький, В.Г. (за заг. ред.). (2006). *Національна академія оборони України: минуле та сьогодення*. Колектив авторів. К. : НАОУ, 424 с.
- Радецький, В.Г. (за заг. ред.). (2007). *Національна академія оборони України: минуле та сьогодення*. Колектив авторів. К. : НАОУ, 116 с.
- Ріпа, Л. (2002). Продовжуємо себе у випускниках. *Військо України*. № 5–6, с. 10–11.
- Талаур, С.Є. & Хома, В.В. (2024). Виконання особовим складом гуманітарного інституту бойових (спеціальних) завдань у ході відбиття збройної агресії росії проти України. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, Україна, 30 листопада 2023 р. Київ: НУОУ, с. 91–92.
- Удовенко, П.И. (2018). *Флот в моей жизни*. Київ : ЧП «Блудчий М.И.», 500 с.

REFERENCES

- Vysnovky ekspertnoi komisii z litsenzuvannia Kyivskoho viiskovoho humanitarnoho instytutu [Conclusions of the expert commission on licensing of the Kyiv Military Humanitarian Institute]. (1994). Kyiv, 7 s. [in Ukrainian].
- Istoriia Natsionalnoi akademii oborony Ukrainy [History of the National Defense Academy of Ukraine]. (2005). *Naukovo-doslidna robota, shyfr «Akademiia»*. Kolektyv avtoriv. K.: NAOU, 416 s. [in Ukrainian].
- Istorychnyi formuliar Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy [Historical form of the National University of Defense of Ukraine]. (2024). Kyiv. [in Ukrainian].
- Klochkov, V. (ed.). (2023). *Dosvid stanovlennia ta rozvytku viiskovo-humanitarnykh struktur Zbroinykh Syl Ukrainy v period z 1991 do 2014 roku* [Experience of formation and development of military and humanitarian structures of the Armed Forces of Ukraine in the period from 1991 to 2014]. Kolektyv avtoriv. K. : NDTs HP ZS Ukrainy, 97 s. [in Ukrainian].
- Kobzar, A.O. (2012). *Istoriia struktur vykhovnoi roboty u Zbroinykh Sylakh Ukrainy*. [The history of the structures of moral building in the Armed Forces of Ukraine]. K. : TOV «TsP «Komprynt»», 264 s. [in Ukrainian].
- Pro vvedennia v diiu Rishennia kolehii Ministerstva oborony Ukrainy [On Implementation of the Decision of the Collegium of the Ministry of Defence of Ukraine]: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 30.06.2017 r. № 298. (2017). URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/298_nm_2017.pdf [Accessed: 12.01.2024]. [in Ukrainian].
- Pro reformu systemy viiskovoi osvity [On the reform of the system of military education]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.08.1992 r. № 490. (1992). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/490-92-%D0%BF> [Accessed: 11.01.2024]. [in Ukrainian].
- Puzko, S.P. (1994). Kyivskiy viiskovy humanitarniy instytut [Kyiv Military Humanitarian Institute]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5, s. 157–158. [in Ukrainian].
- Radetskyi, V.H. (ed.). (2006). *Natsionalna akademiia oborony Ukrainy: mynule ta sohodennia* [National Defense Academy of Ukraine: Past and Present]. Kolektyv avtoriv. K. : NAOU, 424 s. [in Ukrainian].
- Radetskyi, V.H. (ed.). (2007). *Natsionalna akademiia oborony Ukrainy: mynule ta sohodennia* [National Defense Academy of Ukraine: Past and Present]. Kolektyv avtoriv. K. : NAOU, 116 s. [in Ukrainian].
- Ripa, L. (2002). Prodovzhuiemo sebe u vypusnykakh [We continue ourselves in graduates]. *Viisko Ukrainy*. № 5–6, s. 10–11. [in Ukrainian].
- Talaur, S.Ye. & Khoma, V.V. (2024). Vykonannia osobovym skladom humanitarnoho instytutu boiovykh (spetsialnykh) zavdan u khodi vidbytta zbroinoi ahresii rosii proty Ukrainy [Execution of combat (special) tasks by the personnel of the humanitarian institute in the course of repelling the armed aggression of Russia against Ukraine]. *Ukrainske viisko: suchasnist ta istorychna retrospektyva: Zbirnyk materialiv IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv, Ukraina, 30 ystopada 2023 r. Kyiv : NUOU, s. 91–92. [in Ukrainian].
- Udoenko, P.Y. (2018). *Flot v moei zhyzny* [The navy in my life]. Kyiv : ChP «Bludchy M.Y.», 500 s. [in Russian].

Serhii TALAUR

PhD of Military Sciences, Senior Researcher

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9394-4294>

Andrii POHORIELOV

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9210-4290>

THE HISTORICAL PATH OF THE HUMANITARIAN INSTITUTE OF THE NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY OF UKRAINE

The article examines the history of the foundation, formation and development of the humanitarian institute of the National Defence University of Ukraine, reveals the main directions of its activity and scientific and pedagogical achievements.

The author has developed a scientific periodization of the historical path of the humanitarian institute. The first (organizational) stage began in November 1991 with the creation of a working group to develop the concept of training officers for educational work and ended with the staffing of the institute with a permanent staff in July 1994. The conceptual principles for training officers for educational work were developed, and the permanent staff of the institute was put into effect, its main divisions were deployed, personnel were recruited, and the training process began on September 1, 1994.

During the second stage, with the beginning of direct training of specialists in August 1994, the institute functioned as an independent institution of the system of higher military education until it became part of the National Defence Academy of Ukraine in August 1999 in the status of the Academy's Military Humanitarian Institute. During this stage, the activities of all faculties of the institute were expanded, the educational and scientific components received active development.

After the institute became part of the National Defence Academy of Ukraine (since 2013 — the National Defence University of Ukraine), the third stage continued, which ended in October 2023 with the dissolution of the humanitarian institute. During this stage, the humanitarian institute achieved significant results in the training of specialists for the Armed Forces and other components of the defence forces of the state, established itself as one of the leading educational and scientific structural units of the forge of the national army.

Keywords: *military education, military science, military-humanitarian training, personnel work, humanitarian institute, National Defence University of Ukraine.*

Микола ПАВЛУНЬКО

кандидат військових наук, доцент
Національний технічний університет «Київський
політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8255-6245>
Електронна пошта: n.pavlunko@gmail.com

Олег ПОСМІТЮХ

кандидат військових наук, доцент
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4467-9532>
Електронна пошта: olegposmit777@gmail.com

Ярослав КІЗЯК

кандидат військових наук, старший дослідник
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5489-6100>
Електронна пошта: k-y-o@ukr.net

Олег БОГАТОВ

кандидат технічних наук, доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній
університет (Харків, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7342-7556>
Електронна пошта: bogatovolegigor@ukr.net

СТРАТЕГІЧНІ КОМАНДНО-ШТАБНІ НАВЧАННЯ «ЗАХІД-2021» ЯК РЕПЕТИЦІЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНУ (ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ)

У статті розглянуто етапи підготовки та проведення стратегічних командно-штабних навчань «Захід-2021», що стали репетицією і підготовкою до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року збройних сил російської федерації на територію України під гаслом «спеціальна військова операція».

Розкрито зовнішню політику рф у нових доктринальних документах щодо визначення основних завдань її збройних сил, що й були реалізовані під час підготовки та проведення стратегічних командно-штабних навчань «Захід-2021» для збройного нападу на Україну.

Ключові слова: повномасштабне вторгнення, військові операції, оперативна та бойова підготовка, «гібридна» війна, безпека.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройні сили залишаються одним із основних інструментів російської федерації із реалізації її зовнішньої політики. У военній доктрині рф, прийнятій у грудні 2014 року (Военна доктрина Росії. 2014) та доопрацьованій у 2019 році, на основі положень Концепції зовнішньої політики рф

від 2016 року та нової Концепції зовнішньої політики рф від 24 березня 2023 року трактуються основні завдання збройних сил рф, що і були реалізовані під час проведення стратегічних командно-штабних навчань (далі — СКШН). Під час їх підготовки і проведення були апробовані форми і способи застосування видів і родів зс рф у роз-

різі виконання основних завдань нових доктринальних документів (Основи державної політики РФ. 2023; Стратегія національної безпеки РФ. 2021; Концепція зовнішньої політики РФ. 2023).

Під час СКШН «Захід-2021» рф обрала більш жорстку конфронтаційну політику у відносинах із НАТО та відверто демонструвала готовність до застосування збройної сили задля досягнення своїх зовнішньополітичних цілей. По суті, це закріплено у низці концептуальних документів, зокрема «Основах державної політики РФ у галузі ядерного стримування» (ухвалена 2 червня 2020 року) та Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2030 року (ухвалена 2 липня 2021 року). У цих та інших документах США та НАТО прямо визначаються головними противниками росії.

Проте, зважаючи на практичні дії військ учасників СКШН, стратегічна наступальна операція, відповідно до легенди навчань, передбачала прорив російських військ до Калінінградської області рф із подальшою окупацією країн Балтії та частини території Польщі. Згідно зі сценарієм навчань, наступ розпочинався з вихідного району у Гродненській області білорусі через так званий Сувальський коридор, що пролягав уздовж кордону між Польщею та Литвою. У дійсності підготовка і проведення навчання «Захід-2021» стали реальною підготовкою військового нападу рф на Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Воєнна доктрина 2014 року (Воєнна доктрина Росії. 2014) визначає основні завдання зс рф, варіанти яких відпрацьовуються на СКШН серії «Захід», а більш відверта готовність до застосування збройної сили, а також ядерної зброї, задля досягнення своїх зовнішньополітичних цілей викладена в «Основах державної політики РФ в галузі ядерного стримування» від 02.06.2020 року та Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2030 року, ухваленої 02.07.2021 року, що стала базовим документом у контексті планування розвитку системи забезпечення національної безпеки рф.

Аналіз можливостей використання зс рф у різних масштабних військових операціях проти ймовірного противника наведено у Концепції зовнішньої політики (Концепція зовнішньої політики РФ. 2023), де також визначено США головним «провідником антиросійської лінії». В інших публікаціях проаналізовані завдання бойового застосування збройних сил рф на основних стратегічних (операційних) напрямках (Завдання бойового застосування ЗС Росії. 2023); застосу-

вання зс рф під час стратегічних командно-штабних навчань серії «Захід» (Павлунько, М. Я., Посмітюх, О. І., Сергієчко, В. Д. & Богатов, О. І. 2021, с. 33–40), наведено загальну характеристику СКШН «Захід-2021» (Стратегічне командно-штабне навчання «Захід-2021»). 2021).

Під час проведення СКШН «Захід-2021» рф демонструвала свою військову міць перед Європою і країнами НАТО та відпрацьовувала різні сценарії підготовки до широкомасштабної війни на Європейському ТВД, що підтвердилося 24 лютого 2022 року широкомасштабним вторгненням збройних сил російської федерації в Україну. З огляду на це аналіз підготовки та бойового застосування збройних сил рф і білорусі під час проведення стратегічних командно-штабних навчань серії «Захід» є актуальним.

Метою статті є теоретичне й воєнно-історичне дослідження організаційно-управлінських аспектів стратегічних командно-штабних навчань «Захід-2021» як відображення концептуальних засад стратегічного планування, бойової підготовки російських збройних сил, фактичної репетиції перед повномасштабним вторгненням збройних сил російської федерації в Україну.

Виклад основного матеріалу. Підготовка до СКШН «Захід-2021», як і всіх СКШН серії «Захід», була розпочата навесні, у лютому-березні, а їх активна фаза відбувалася на початку вересня. Традиційно, «головною репетицією» були дії під час перевірки збройних сил росії за зимовий період навчання (Завдання бойового застосування ЗС Росії. 2023; Павлунько, М. Я., Посмітюх, О. І., Сергієчко, В. Д. & Богатов, О. І. 2021, с. 33–40).

СКШН «Захід-2021» організувалися на базі військ (сил) Західного та частково Південного військових округів (далі — ВО) зс рф за участю з'єднань і частин збройних сил білорусі. До навчань також були залучені сили та засоби інших видів і родів збройних сил рф, у тому числі повітряно-десантних військ, повітряно-космічних сил (включно з дальньою (стратегічною) авіацією), Чорноморського, Балтійського та Північного флотів.

Із середини лютого 2021 року інженерні підрозділи Західного ВО розпочали роботи із удосконалення транспортних комунікацій в основних районах проведення СКШН. Для цього на напрямку України — у Смоленській, Брянській, Курській, Білгородській та Воронежській областях — використовувалися підрозділи 45-ї інженерно-саперної бригади (м. Муром), 16-го інженерно-саперного полку (м. Богучар), 29-ї окремої

залізничної бригади (м. Смоленськ) (Завдання бойового застосування ЗС Росії. 2023; Павлуцько, М. Я., Посмітюх, О. І., Сергієчко, В. Д. & Богатов, О. І. 2021, с. 33–40).

Аналогічні заходи відбувалися і у Південному ВО — у Ростовській області, Ставропольському та Краснодарському краях. Там залучалися підрозділи 11-ї інженерної бригади (Ростовська обл.), 37-ї (м. Волгоград) та 39-ї (Краснодарський край) окремих залізничних бригад, 31-го (Кабардино-Балкарія) та 32-го (Краснодарський край) інженерно-саперних полків (Завдання бойового застосування ЗС Росії. 2023; Павлуцько, М. Я., Посмітюх, О. І., Сергієчко, В. Д. & Богатов, О. І. 2021, с. 33–40).

До того ж у 2021 році у складі Південного ВО було сформовано нову «миротворчу» інженерну бригаду. Подібні «миротворчі» з'єднання рф використовують як передові загони вторгнення у пострадянські республіки, зокрема перед інтервенцією на територію Грузії у 2008 році.

На початку березня 2021 року у польових районах були розгорнуті елементи системи зв'язку та управління військового часу Західного та Південного військових округів, а також підпорядкованих їм армій. В основному ці завдання виконувалися силами та засобами штатних частин та з'єднань окружного (фронтового) та армійського підпорядкування. У цей же час було розгорнуто польові органи управління та зв'язку Єдиної регіональної системи протиповітряної оборони рф та республіки Білорусь. Об'єднаний (спільний) центр системи було розміщено у білоруському місті Гродно.

Наприкінці березня 2021 року під час підсумкової перевірки за зимовий період навчання російське військове командування розпочало тактичні навчання підрозділів та частин Західного і Південного ВО. Це відбувалося на передових і тилкових полігонах від Арктичного та Балтійського до Чорноморського регіонів. Однак найбільш активними були заходи збройних сил рф поблизу кордону з Україною та на її окупованих територіях: навчання 144-ї мотострілецької дивізії (мсд) та 3-ї мсд зі складу 20-ї армії Західного ВО на полігонах у Смоленській, Брянській, Білгородській та Воронежській областях; 150-ї мсд зі складу 8-ї армії Південного ВО на полігонах у Ростовській області; 22-го армійського корпусу берегових військ Чорноморського флоту рф на полігонах у Криму.

На полігони послідовно виводилися мотострілецькі, танкові та ракетно-артилерійські під-

розділи на рівні рот, батальйонів, батарей і дивізіонів від усіх полків та бригад згаданих вище з'єднань. При цьому особовий склад та військова техніка активно переміщувалися з місць постійної дислокації до районів проведення навчань, що створювало масштабне нарощування російських військ поблизу кордонів України.

Маневри наземних військ на українському напрямку супроводжувалися навчаннями тактичної та армійської авіації 4-ї армії ВПС та ППО повітряно-космічних сил зс рф у Ростовській області, Краснодарському та Ставропольському краях, а також у Криму. У цей же час поблизу з Україною відбувалися навчання ракетних та артилерійських з'єднань Західного та Південного військових округів, у яких на озброєнні могли бути засоби застосування тактичної ядерної зброї, а саме: оперативно-тактичні комплекси «Искандер-М», 240-мм самохідні міномети «Тюльпан» та 203-мм самохідні гармати «Малка». Зокрема, частини, що мають таку зброю, це 448-ма (м. Курськ), 464-та (Волгоградська обл.), 1-ша (Краснодарський край) та 12-та (Північна Осетія) окремі ракетні бригади, а також 45-та (м. Тамбов) та 291-ша (Інгушетія) артилерійські бригади великої потужності.

Керівництво зс рф під виглядом підготовки СКШН «Захід-2021» навесні 2021 року створило чотири угруповання військ навколо кордонів з Україною (Завдання бойового застосування ЗС Росії. 2023; Павлуцько, М. Я., Посмітюх, О. І., Сергієчко, В. Д. & Богатов, О. І. 2021, с. 33–40; Стратегічне командно-штабне навчання «Захід-2021». 2021).

Перше, найбільш потужне угруповання було зосереджене у Чорноморському регіоні. Його основу склали корабельні сили та з'єднання 22-го армійського корпусу берегових військ Чорноморського флоту рф як показано на *рис. 1*.

Як показано на *рис. 2*, друге угруповання російських військ було розгорнуто у Ростовській області та на Північному Кавказі рф, а також на окупованих територіях Донецької і Луганської областей. Водночас на полігони у Ростовській області та у Ставропольському краї були виведені підрозділи ракетних, артилерійських, зенітних ракетних, розвідувальних та інженерних бригад (полків) 8-ї та 49-ї армій. Крім того, на один із полігонів на узбережжі Азовського моря у Ростовській області рф було висаджено посилену роту морської піхоти зі складу 177-го полку МП (штаб м. Каспійськ) Каспійської військової флотилії. Дії наземних військ при-

кривалися силами та засобами 4-ї армії ВПС та ППО (були задіяні до 150 літаків тактичної авіації та до 50 вертольотів армійської авіації).

Третє угруповання військ було створено у Брянській, Орловській, Курській, Білгородській та Воронежській областях рф на базі 20-ї армії За-

хідного ВО. Крім того, на полігон «Погоново» у Воронежській області були переміщені підрозділи зв'язку та однієї із мотострілецьких бригад 41-ї армії (штаб м. Новосибірськ) Центрального ВО (Рис. 3).

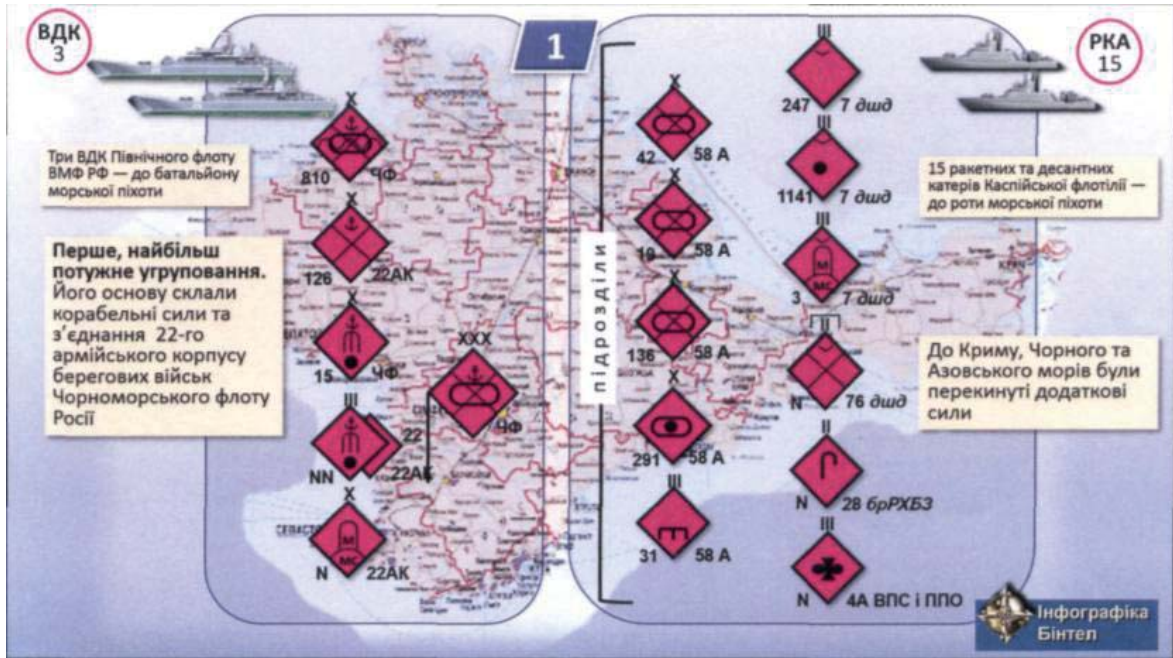

Рис. 1. Сили та з'єднання 22-го армійського корпусу берегових військ Чорноморського флоту рф (Стратегічне командно-штабне навчання «Захід-2021». 2021)

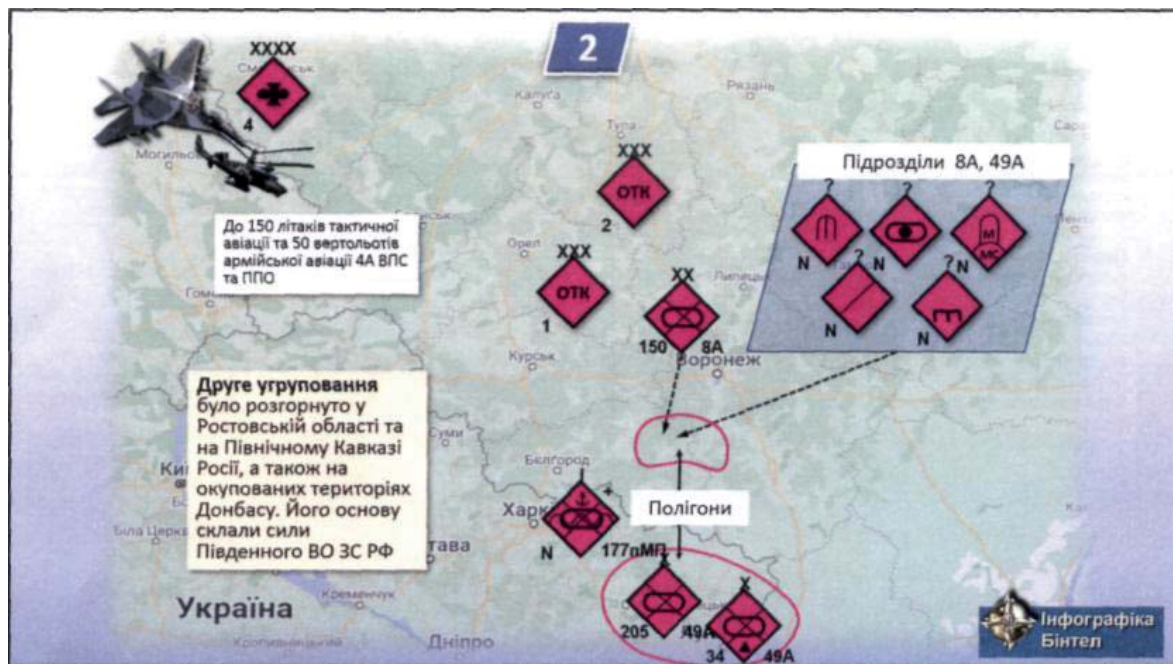

Рис. 2. Розгортання другого угруповання російських військ під час підготовки СКШН «Захід-2021» (Стратегічне командно-штабне навчання «Захід-2021». 2021)

Четверте угруповання військ було розташоване на Північно-Західному напрямку поблизу кордонів із країнами Балтії і Польщею у Ленінградській та Псковській областях, Калінінградській області рф, а також на території білорусі (Рис. 4). Для цього залучалися з'єднання, частини і підрозділи

1-ї танкової армії Західного ВО, 11-го армійського корпусу берегових військ Балтійського флоту, 76-ї десантно-штурмової дивізії (штаб м. Псков) та 106-ї повітряно-десантної дивізії (штаб м. Тула) (Стратегічне командно-штабне навчання «Захід-2021». 2021).

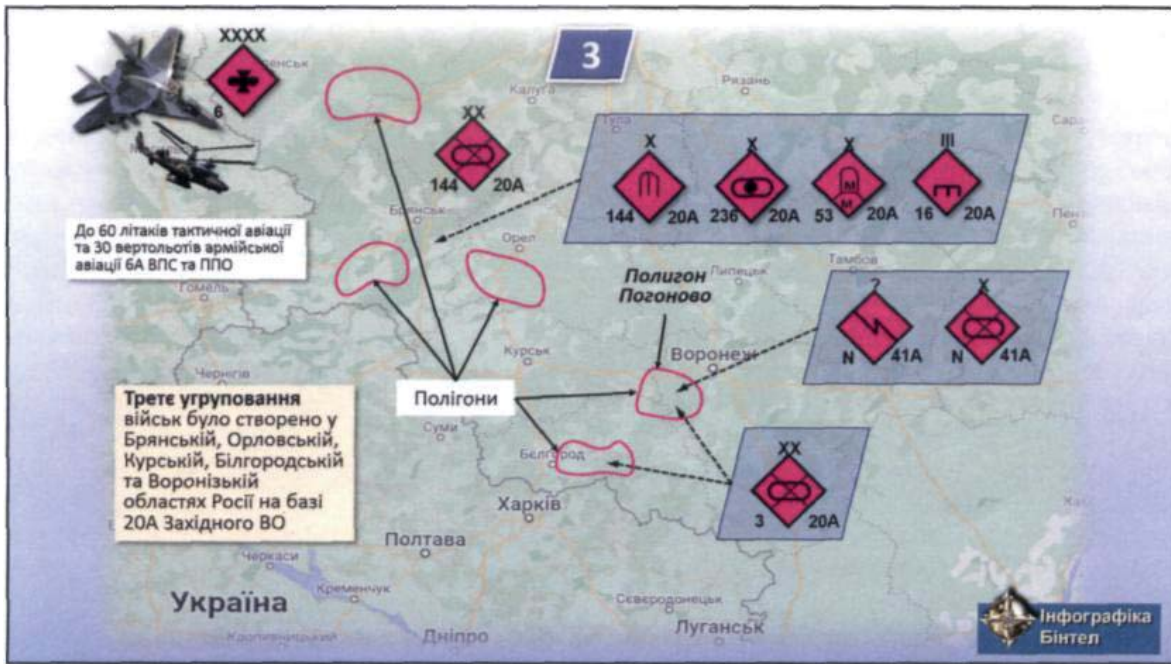

Рис 3. Третє угруповання військ зс рф під час підготовки СКШН «Захід-2021» (Стратегічне командно-штабне навчання «Захід-2021». 2021)

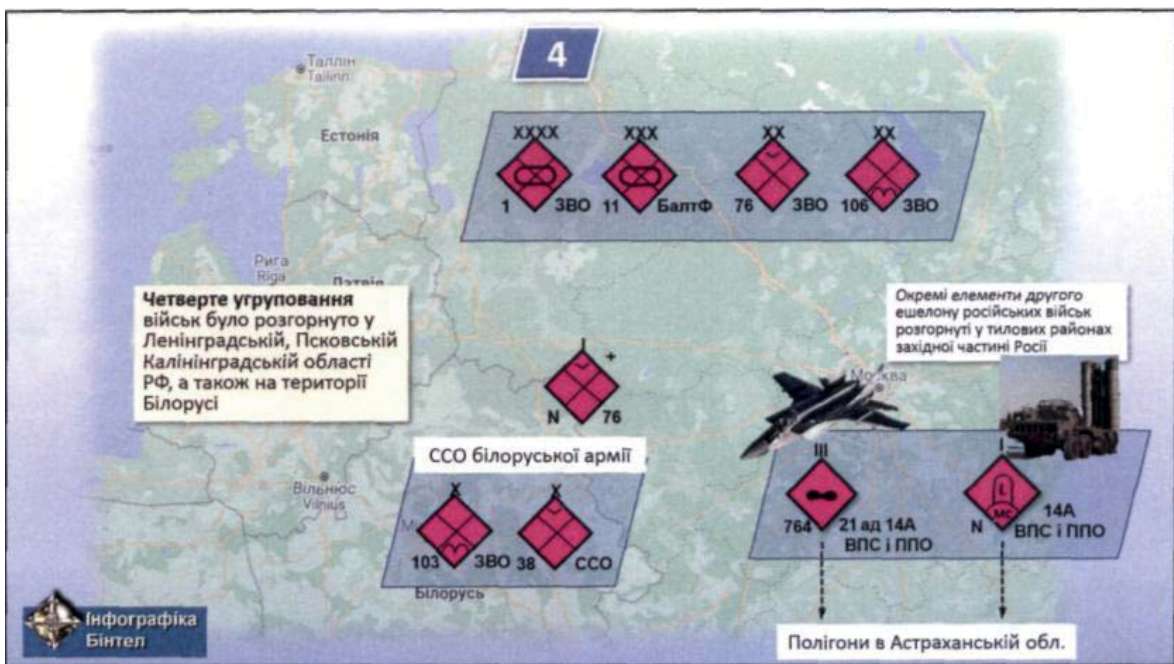

Рис. 4. Розташування четвертого угруповання військ зс рф під час підготовки СКШН «Захід-2021» (Стратегічне командно-штабне навчання «Захід-2021». 2021)

Ці військові приготування супроводжувалися активною інформаційною кампанією зі звинуваченнями на адресу України «у зриві перемир'я на Донбасі» та «планах силового відновлення контролю» над «ДНР/ЛНР». Саме цим пояснювалося розгортання вищезгаданих угруповань російських військ на Українському та Чорноморському напрямках. По суті, це було не що інше, як підготовка рф до широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну.

Завдяки даним розвідки України, США, НАТО про реальний намір вторгнення збройних сил рф в Україну, США та країни ЄС попередили політичне керівництво росії про запровадження нових санкцій. Тому, наприкінці квітня 2021 року керівництво рф заявило, що відводить війська від кордону з Україною. Проте насправді їх лише повернули до місць постійної дислокації у тих самих районах неподалік від України.

Практично скороченням угруповання російських військ на Українському напрямку стало лише виведення підрозділів 58-ї армії, 7-ї та 76-ї десантно-штурмових дивізій із Криму, а також 41-ї армії Центрального ВО та роти морської піхоти Каспійської військової флотилії із полігонів у Воронежській та Ростовській областях. Водночас техніку підрозділів 41-ї армії залишили на полігоні «Погоново», пояснюючи це підготовкою до проведення СКШН «Захід-2021». Нібито для протидії пандемії COVID-19 у літній курортний сезон у Криму залишилися також підрозділи 28-ї бригади РХБз. Такі дії збройних сил рф спрямовувалися на введення країн НАТО і ЄС в оману перед широкомасштабним вторгненням в Україну.

Завершальний етап підготовки СКШН «Захід-2021» розпочався 11 червня 2021 року. Так, після тимчасового зниження активності, збройні сили рф знову розпочали масові заходи з оперативної та бойової підготовки армійського, дивізійного та бригадного рівнів із виведенням на полігони частин та підрозділів.

Водночас тривала модернізація транспортної інфраструктури, перевірялися та нарощувалися польові системи управління, зв'язку і МТЗ військового часу. Для цього знову залучалися відповідні штатні підрозділи окружного і армійського підпорядкування. Серед таких заходів найбільш показовими та масштабними були навчання наприкінці серпня 2021 року з матеріально-технічного, медичного та іншого тилового забезпечення військ Західного військового округу, що відбувалися одночасно на кількох полігонах за участю

підрозділів бригад МТЗ та інженерних бригад зі складу Західного ВО та його армій, залізничних бригад центрального та окружного підпорядкування, а також батальйонів тилових служб мотострілецьких та танкових дивізій і бригад. Опрацьовувався весь комплекс інженерних завдань, а також способи перевезення військових підрозділів і вантажів та організації спеціальних видів технічного і продовольчого забезпечення військ.

Загалом до СКШН «Захід-2021» залучалося до 200 тис. військовослужбовців, близько 80 літаків і вертольотів та до 760 одиниць бойової техніки, у тому числі до 290 танків, до 240 засобів ствольної та реактивної артилерії і до 15 кораблів (Завдання бойового застосування ЗС росії. 2023; Павлушко, М. Я., Посмітюх, О. І., Сергієчко, В. Д. & Богатов, О. І. 2021, с. 33–40).

Для розігрування практичних дій військ використовувалося дев'ять полігонів на території Західного військового округу, в тому числі «Мулино» у Нижньгородській області, «Кирилловський» у Ленінградській області, «Струги Красные» у Псковській області, «Погоново» у Воронежській області, «Хмелевка» і «Правдинский» у Калінінградській області, а також три наземних авіаційних полігони — «Добровольский» у Калінінградській області, «Дрогобуж» у Смоленській області та «Вольский» у Саратовській області.

Також офіційно було визнано використання кількох полігонів на території білорусі, зокрема загальновійськових — «Обуз-Лесновский» (інша назва «Курган Белорусский») та «Брестский», а також наземних авіаційних — «Домановский» і «Ружанский» — усі у Брестській області. Використовувалася також аеродромна ділянка автотраси Мінськ-Могильов у Мінській області, де опрацьовували позааеродромні підняття та посадку тактичної авіації. На полігонах «Брестский» і «Обуз-Лесновский», у навчальному центрі збройних сил білорусі «Лесище» у Мінській області, а також у районі згаданої вище ділянки автотраси ще з початку 2021 року були розміщені підрозділи російських військ. Окремі практичні навчальні дії відбувалися також на інших полігонах у Московській, Тульській, Смоленській, Брянській, Орловській, Курській та Білгородській областях російської федерації.

Головним елементом навчання СКШН «Захід-2021» виявилось опрацювання способів захоплення території не лише країн Балтії та частково Польщі, а підготовкою до повномасштабної збройної агресії проти України. Після завершення головної фази навчань російські війська не

були відведені від кордону з Україною, їх лише повернули до місць постійної дислокації у складі збройних формувань, утворених рф на Українському напрямку.

Ввечері 21 лютого 2022 року, за даними Conflict Intelligence Team, президент рф записав відеозвернення про оголошення війни Україні, при цьому на сайті керівництва рф його опублікували лише 24 лютого. Близько п'ятої ранку 24 лютого російська федерація, за підтримки білорусі, здійснила відкритий воєнний напад на Україну як продовження «гібридної війни», розпочатої у 2014 році під назвою «спеціальна військова операція на Донбасі» (Павлунько, М. Я., Посмітюх, О. І., Тишук, С. О., Салій, О. Я. & Смольков, О. Ю. 2022, с. 18–23). З 24 лютого 2022 року по теперішній час триває війна російської федерації проти України під гаслом «спеціальна військова операція».

Висновки. Проведення спільних навчань збройних сил рф та білорусі «Захід-2021» стало не лише демонстрацією військової потуги Сполученим Штатам Америки, країнам НАТО та ЄС,

а реальною підготовкою рф до широкомасштабного вторгнення в Україну. Головним елементом навчання виявилось опрацювання способів захоплення території України, що підтвердилося 24 лютого 2022 року початком бойових дій з рф як із території білорусі, західних областей рф, так із тимчасово окупованих територій Луганської і Донецької областей, а також Автономної Республіки Крим.

Війна росії проти України впливає на увесь Європейський регіон, рф здійснює підривну «гібридну» діяльність, загрожуючи кібербезпеці та створюючи продовольчу кризу. Мета цих дій спрямована насамперед на внутрішньополітичну дестабілізацію, перешкоджання зміцненню потенціалу стримування та оборони Альянсу, зменшення солідарності та підтримки України і надання своєчасної та ефективної військової допомоги, продовження залежності країн Європи від російських поставок енергоносіїв та іншої продукції. У подальших дослідженнях є необхідність проаналізувати дії зс рф у ході так званої спеціальної військової операції проти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Военная доктрина Российской Федерации. (2014). URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1584621/ [дата зверн.: 02.12.2023].

Завдання бойового застосування Збройних Сил Росії на основних стратегічних (операційних) напрямках. URL: <https://www.bintel.com.ua> [дата зверн.: 02.12.2023].

Концепція зовнішньої політики РФ. (2023). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/nova-redaktsiya-kontseptsiyi-zovnishnoyi-polityky-rosiyi-analiz> [дата зверн.: 02.12.2023].

Основи державної політики РФ в галузі ядерного стримування. (2020). URL: <https://kremlin.ru/akts/bank/45562/> [дата зверн.: 02.12.2023].

Павлунько, М. Я., Посмітюх, О. І., Сергієчко, В. Д. & Богатов, О. І. (2021). Аналіз бойового застосування збройних сил Російської Федерації під час стратегічних командно-штабних навчань серії «Захід». *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. № 1 (71), с. 33–40.

Павлунько, М. Я., Посмітюх, О. І., Тишук, С. О., Салій, О. Я. & Смольков, О. Ю. (2022). «Гібридна війна» — сучасна стратегія Російської Федерації в збройній агресії проти пострадянських держав та України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. № 3 (76), с. 18–23.

Стратегічне командно-штабне навчання «Захід-2021». URL: <https://bintel.org.ua/analytics/strategichne-komandno-shtabne-navchannya-zaxid-2021/> [дата зверн.: 02.12.2023].

Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2030 года. (2021). URL: <https://static.kremlin.ru> [дата зверн.: 02.12.2023].

REFERENCES

- Voennaya doktrina Rossijskoj Federacii. (2014). [Military doctrine of the Russian Federation] URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1584621/ [Accessed: 02.12.2023]. [in Russian].
- Zavdannia boiovoho zastosuvannia Zbroinykh Syl Rosii na osnovnykh stratehichnykh (operatsiinykh) napriamkakh [The task of combat use of the armed forces of Russia in the main strategic directions]. URL: <https://www.bintel.com.ua> [Accessed: 02.12.2023]. [in Ukrainian].
- Kontsepsiia zovnishnoi polityky RF. (2023). [The concept of foreign policy of the Russian Federation]. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/nova-redaktsiya-kontsepsiyi-zovnishnoyi-polityky-rosiyi-analiz> [Accessed: 02.12.2023]. [in Ukrainian].
- Osnovy derzhavnoi polityky RF v haluzi yadernoho strymuvannia. (2020). [Basics of the state policy of the Russian Federation in the field on nuclear deterrence]. URL: <https://kremlin.ru/akts/bank/45562/> [Accessed: 02.12.2023]. [in Ukrainian].
- Pavlunko, M. Ya., Posmitiukh, O. I., Serhiienko, V. D. & Bohatov, O. I. (2021). Analiz boiovoho zastosuvannia zbroinykh syl Rosiiskoi Federatsii pid chas stratehichnykh komandno-shtabnykh navchan serii “Zakhid” [Analysis of combat use of the Armed Forces of Russian Federation during the strategic Command Post Exercise of series the “West”]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*. № 1 (71), s. 33–40. [in Ukrainian].
- Pavlunko, M. Ya., Posmitiukh, O. I., Tyshchuk, S. O., Salii, O. Ya. & Smolkov, O Yu. (2022). “Hibrydna viina” — suchasna stratehiia Rosiiskoi Federatsii v zbroinii ahresii proty postradianskykh derzhav ta Ukrainy [The “hybrid war” — new strategic of Russian Federation in military aggression against the Soviet republics and Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*. № 3 (76), s. 18–23. [in Ukrainian].
- Stratehichne komandno-shtabne navchannia “Zakhid-2021” [Strategic Command and Post Exercise “West-2021”]. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/strategichne-komandno-shtabne-navchannya-zaxid-2021/> [Accessed: 02.12.2023]. [in Ukrainian].
- Strategiya natsionalnoi bezopasnosti Rosiiskoi Federatsii do 2030 goda. (2021). [National security strategy of Russian Federation until 2030]. URL: <https://static.kremlin.ru> [Accessed: 02.12.2023]. [in Russian].

Mykola PAVLUNKO

*PhD of Military Sciences, Associate Professor
The National Technical University Kyiv Polytechnic
Institute named after Ihor Sikorskyi (Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8255-6245>*

Oleh POSMITIUKH

*PhD of Military Sciences, Associate Professor
The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4467-9532>*

Yaroslav KIZIAK

*PhD of Military Sciences, Senior Researcher
The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5489-6100>*

Oleh BOHATOV

*PhD of Technical Sciences, Associate Professor
Kharkiv National Automobile and Highway University
(Kharkiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7342-7556>*

**STRATEGIC COMMAND-POST EXERCISES “WEST-2021”
AS A REHEARSAL OF THE FULL-SCALE INVASION OF THE RUSSIAN FEDERATION
INTO UKRAINE (MILITARY HISTORICAL ANALYSIS)**

The strategic Command Post Exercise (SCPE) “West-2021” are the element of operational and combat training of the russian armed forces in 2021 was the joint exercise with belarus. Russian federation, given these circumstances, under the guise of preparing the “West-2021” SCPE in the spring of 2021 created four groups of troops, which can be called the southern, southwestern, western and northwestern “fronts”. The first and most powerful of such groups was concentrated in the Black Sea region. It was formed from the naval forces and units of the 22nd army corps of the russian black sea fleet. The second group of russian troops was deployed in rostov region and the North Caucasus of russian federation, as well as in the occupied territories of the Donbas. It was formed from the forces of the southern military district of the rf armed forces. The third group of troops was created in bryansk, orel, kursk, belgorod and voronezh regions of rf on the basis of the 20th combined arms army of the western military district of the russian armed forces. The fourth group of troops was located in the north-western direction near the borders of the Baltic States and Poland in leningrad, pskov, kaliningrad regions of the russian federation, and in belarus.

Character and orientation of measures of operative and battle preparation of armed forces of russian federation confirm that the strategic head-quarter of the “West-2021” is the final stage of the combat training of the regional groupment of troops of military powers of belarus and russia and confirms the actual return of russian federation to the military doctrine of Soviet Union of period of “cold war” that foresaw possibility of the local armed conflicts and wars between the USSR and USA and NATO with the use of strategic nuclear forces of russian federation.

Keywords: *the full-scale invasion; military operations; operation and combat training; “hybrid” war; security.*

Yurii PASHCHUK

*PhD of Technical Sciences, Associate Professor
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0631-6183>

Email: ypashchuk@gmail.com

**COMPARATIVE MILITARY-HISTORICAL RESEARCH OF SYSTEMS OF STUDY,
IMPLEMENTATION AND DISSEMINATION OF EXPERIENCE IN THE SOVIET ARMED
FORCES IN THE WORLD WAR II AND IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE DURING
THE ANTI-TERRORIST OPERATION (2014–2018)**

The article provides a comparative historical analysis of two systems of study, implementation and dissemination of experience in the Armed Forces (Workers' and Peasants' Red Army) of the Soviet Union during the Second World War on the Eastern Front (1941–1945) and the Armed Forces of Ukraine during the Anti-Terrorist Operation (April 2014–April 2018). Investigating the transformation of the main components of both systems in military conditions, conclusions were drawn about the key factors that determined the similarities and differences in the reform of organizational structures, processes and means of learning, implementation and dissemination of experience in the Red Army and the Armed Forces of Ukraine.

The relevance of the conducted comparative military-historical research is determined by the leading role of the processes of studying and implementing lessons and best practices in ensuring the effective use of the Armed Forces of Ukraine to repel Russian armed aggression. The need to fulfil the scientific and practical task is determined by the insufficient attention of the Ukrainian historians to research on the above issue.

Keywords: *study, implementation and dissemination of experience, Workers' and Peasants' Red Army, Armed Forces of Ukraine, historical experience, Second World War, Russian-Ukrainian War.*

Introduction. Historical experience shows that for any community or organisation to be successful in a particular area, including the military, it is not enough to organize knowledge acquisition, management, dissemination and transformation at the collective level. Especially in military affairs in wartime, it is necessary to perform these processes in the most effective way to adapt the armed forces to strategic, operational and tactical needs as soon as possible, introducing innovations and best practices.

Organisational (collective) learning was, is and will be a driving force behind the evolutionary development of the armed forces, one of the fundamental tools that can ensure the efficiency of training and employment of troops. In the military domain the term «organisational learning» can be defined as formal processes by which a military organisation (e.g., armed forces, service, branch, unit, etc.) applies new knowledge based on experiences or research to adjust its training and employment (institutional doctrines and procedures) in order to minimize the risks of repeating mistakes, increase

the chances of achieving success and victories in the future (Dyson, T. 2019).

The organisational learning in the Armed Forces of Ukraine (UAF) functioned from December 1991 to December 2018 in the form of the «System of Lessons Analysis and Dissemination» (SLAD). This system was inherited from the Soviet Armed Forces and was described as a set of methods and techniques for using prescribed structure, process and tools to execute the knowledge acquisition, management and dissemination (Pashchuk, Yu. 2021).

In accordance with the geopolitical changes and permanent reforming of the UAF, three main stages of the SLAD's performance should be distinguished: 1) Stagnation (December 1991–May 2013); 2) Reformation (May 2013–April 2014); 3) Adaptation (April 2014–December 2018) (Pashchuk, Yu. 2021). The third stage was determined by the beginning of the Antiterrorist Operation (ATO), which was aimed at countering the employment of the illegal Russian and pro-Russian military formations in eastern Ukraine.

According to the neorealist theory, a competitive international security environment, and above all, a threat of defeat in war, should be powerful incentives for the development of organisational learning (Dyson, T. & Pashchuk, Yu. 2022). The Russia's armed aggression against Ukraine, which has been ongoing since 2014, has become the main factor and catalyst for the radical SLAD's transformation in wartime (Pashchuk, Yu. 2021). First of all, the outbreak of the Russo-Ukrainian war, characterized by the rapid, mobile nature of combat operations and unsatisfactory readiness of the Ukrainian troops to wage a hybrid war, led to huge changes in the UAF military learning. The main SLAD's focus was to study the combat experiences during the ATO (13 April 2014–30 April 2018). In January 2019, due to poor performance the SLAD was replaced by a perspective Lessons Learned System, which was formed on the basis of the SLAD with implementation of the NATO's lessons learned best practices (Dyson, T. & Pashchuk, Yu. 2022). Despite the urgent need to use the SLAD's historical experiences to build the effective Lessons Learned System, the study of the preliminary system is still neglected by the Ukrainian scientists. In addition, it is important to perform a comparative historical analysis of the SLAD's performance during the ATO with the practice of other organisational learning systems in wartime.

On the other hand, for almost 80 years, the main aspects of the paradigm of creation and transformation of the organisational learning in the Soviet Workers' and Peasants' Red Army (Red Army) during World War II (WWII) have been the objects of the special research abroad and in Ukraine. A significant contribution to these studies was made by the Ukrainian scholars, among whom it is worth noting B. Semon and O. Skriabin (Semon, B.Y. & Skriabin, O.L. 2014), as well as V. Hrytsiuk and I. Yevsieiev (Hrytsiuk, V.M. & Yevsieiev, I.G. 2020).

During the WWII on the Eastern Front (1941–1945) the Red Army implemented forming of the «System for Learning Experiences and their Sharing within Troops» (SLEST) (Ivanov, D.A., Saveliev, V.P. & Shemansky, P.V. 1977, s. 358–370), which functioned in the Soviet Armed Forces until 1991. Since the SLAD took over almost all SLEST's strengths and weaknesses, to draw historical parallels in performance of these two systems in wartime is a reasonable scientific and practical task. The relevance of the study is characterized by the context of ongoing full-scale Russian armed aggression and determined by the need to improve the effectiveness of organisational learning in the Armed Forces of Ukraine.

The aim of the paper is to complete the military-historical study of organisational learning in the Workers' and Peasants' Red Army of the Soviet Union during the Second World War on the Eastern Front (1941–1945) and the Armed Forces of Ukraine during the Anti-Terrorist Operation (2014–2018).

Methods. To analyse the activities of both above forms of organisational learning, it is proposed to apply a systematic approach in four areas: 1) lessons learned (LL) structure; 2) LL process; 3) LL training; 4) LL tools (The NATO Lessons Learned. 2022, p. 9). The main objectives of the analysis are to determine the level of readiness of these systems to operate in wartime, the key features of their transformations during the armed conflicts. At the same time, we should assume that the differences in the studied historical periods, in the scale and nature of the wars, in the number of the personnel, quantity and quality of weapons and military equipment in the Red Army and UAF, as well as other factors did not affect the results of this research.

Findings and analysis. *Readiness of the organisational learning systems (SLEST and SLAD) to operate in wartime.* De facto, before the German invasion of the Soviet Union in June 1941 the Red Army lacked a coherent system of organisational learning, and only some LL components were functioning. At the strategic level there were temporarily appointed commissions for studying of experiences and the Military History Department at the Red Army General Staff (GS), which conducted military-historical research on armed conflicts (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 695). Such an approach did not ensure the achievement of the main goal of LL processes – effective acquisition and implementation of lessons learned and best practices. Despite that the initial phase of the WWII (1939–1941) for the USSR was not 'peaceful' (formally neutral Soviet Union participated in several military conflicts), the Red Army in June 1941 did not issue any LL doctrinal documents describing the formal LL procedures, LL bodies and their functions.

In contrast to the above situation, Ukraine after gaining its independence in 1991 was in a 'peaceful environment' until 2014. However, this period can be characterized as the permanent destruction of the UAF, which was accompanied by the SLAD's stagnation. Eventually, during this time there was a significant destruction of the centralized LL structure and semiformal LL process that were inherited from the Soviet Armed Forces (Pashchuk, Yu. 2021).

It should be noted that shortly before the ATO, there were some attempts to reform the SLAD. For example, on 27 January 2014 the UAF leadership held a working meeting which resulted in the following decisions (Bidnyi, V. 2021, s. 152–153).

to appoint the Military Scientific Department (MSD) of the UAF GC responsible for organizing LL process at UAF and to create a LL Section within the MSD (2 officers),

to form the relevant LL bodies on the basis of scientific research institutions (SRI) and create the Centre for Operational Standards and Methods of Training (COSMTT),

create an Interactive Electronic Lessons Learned Database (IELLD).

According to the decision of the meeting, there were no plans to restore the centralized LL structure, assign LL bodies' authorities, develop LL doctrine and standard operating procedures (SOP). Moreover, even the above measures were not fully implemented due to the further Russia's annexation of Crimea and armed aggression in eastern Ukraine. Thus, at the beginning of the Russo-Ukrainian War in 2014 the level of SLAD's readiness was also unsatisfactory, as was the state of SLEST's readiness to the beginning of the WWII on Eastern front.

Lessons Learned Structure. After the beginning of the Germany's invasion of the Soviet Union, the Red Army leadership had to respond to the challenges of the war and radically improve the organisational learning, in particular, to form a centralized LL structure, first at the strategic level and later at other levels of the military hierarchy. According to the Directive of the State Defence Committee on 28 July 1941, the Operational Department at the Red Army GS was designated as the main body responsible for the final generalised lessons learned analysis and sharing (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 698). In April 1942, a Group for using of war (combat) experiences was formed in the Operational Department (GS) and became the first LL body in the Red Army manned with Lessons Learned Staff Officers (LLSO). In addition, the regular LL bodies were created in the central departments of the People's Commissariat of Defence (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 698).

The pioneer in creating of the LL structure at the operational level and below was Lieutenant General M. Vatutin who established a Section of learning of combat experience in the Operational Department of the North-Western Front Headquarters (HQ) in July

1941 (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 702). In the spring of 1942, all Red Army HQs at the strategic and operational levels incorporated the LL bodies manned with LLPOs. The operational branches at the fronts and armies' HQs were staffed by the LL senior assistants (LL assistants) to the heads of these branches. In addition, mobile lessons learned teams (MLLT) began to operate in the military formations. These teams included the representatives of the Red Army GS: 2 officers – in the army corps, 3 officers – in the army or front (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 702). The main purpose of MLLTs was to provide qualified verification of the initial reports on the studies of operations and conduct a qualitative analysis of observations. In addition, at the end of 1942, some HQs began to involve the LL Points of Contact (POC) into the LL process.

While at the beginning of 1943, regular LL bodies at the strategic and operational levels were already operating, at the tactical level only «some commanders of military formations and units on their own initiative appointed LL POCs among staff officers» (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 709). In October 1943, this issue was discussed at the First Army Lessons Learned Conference. As a result, at the end of 1943 the LL structure was expanded at higher levels and the unified LL bodies were created at the tactical level: in regiments – appointed staff officers as LL POCs, in battalions and below – commanders personally. The final creation of the centralized LL structure, which did not undergo significant changes until the end of the WWII, and, in fact, the ultimate formation of the integral SLEST was completed after establishing the Department for using of war (combat) experiences at the Red Army GS according to the order of the Deputy People's Commissar of Defence on 8 March 1944 (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 710).

Just like the radical transformation of the organisational learning in the Red Army during WWII, the war against Ukraine launched by Russia in 2014 accelerated reforming of the organisational learning in the UAF and forced their leadership to take fundamental measures to adapt the SLAD to the war needs. One of the main priorities in improving this system was the creation of centralized LL structure in the ATO zone.

To increase the efficiency of collecting and analysing observations, a LL Section (LLS), the first

in the UAF LL body manned by the LL POCs, was created in the ATO HQ on 3 August 2014 (Bidnyi, V. 2021, p. 153). The Section consisted of 2-3 officers appointed on a rotational basis for 4 to 8 months. Later, in June 2015 this LL body was reorganized into the Lessons Learned and Training Group (LLTG), which included a LLS (3 officers) (Naukovo-doslidna robota, shyfr «Dosvid-A». 2018). At the same time, the LL Sections were created in all ATO Sector HQs. However, until 2019 the formation of LL bodies at the tactical level was not defined by any doctrinal document, so only some military units (MU) were manned by the LL POCs. One of the main problems in employing of the LL bodies was that their personnel was not trained to perform the assigned functions and was often 'distracted' from the implementation of the LL process (Dyson, T. & Pashchuk, Yu. 2022).

Like the MLLTs in the Red Army, the UAF also used mobile lessons learned teams to study the ATO experiences. These groups were formed by the decision of the UAF leadership and consisted of representatives of the UAF GS and other command and control bodies. They also included experts from the SRIs and professional military educational institutions (PMEI). Their main task was to provide prompt and qualified analysis of combat experiences visiting the ATO zone or locations of MUs after their withdrawal from the combat areas (Naukovo-doslidna robota, shyfr «Dosvid-A». 2018).

Thus, while the Red Army created the unified centralized LL structure at all levels at the end of 1943, approximately 2.5 years after the beginning of the Germany's invasion of the Soviet Union, the UAF leadership for the entire period of the ATO (2014–2018) formed a similar LL structure only in the ATO zone at the operational and strategic levels.

Lessons Learned Process. The beginning of both studied wars was characterized by a rapid, significant increase in the number of observations and the amount of information about the combat experiences. On the other hand, in the initial phases of these armed conflicts, due to the lack of doctrinal documents the LL processes in the Red Army and UAF were not properly organized. As a result, both organisational learning systems demonstrated unsatisfactory collection of potential observations and poor quality of the LL analysis.

Under these circumstances, the Red Army initiated the first steps to establish the LL process about a month after the outbreak of the war. According to the Directive of the Red Army GS on 27 July 1941, instead of the Military History Department (GS), which had neither the authorities

to organize the LL process nor the analysis experts, the entire flow of the LL information was sent to the Operational Department (GS). In April 1942 the Group for using of war (combat) experiences of the Operational Department began to provide final generalised analysis of the lessons learned and their dissemination within the Red Army (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 696).

To improve the collecting of observations, the Directive of the Red Army GS on 12 January 1942 clearly defined the lessons learned list of urgent reports (LL LUR), format of reports of analysis of combat operations and timing of their submission from armies and fronts to the GS (immediately after the end of operations). Subsequently, the Directive of the Red Army GS on 19 August 1942 amended the above LL LUR and the deadlines for reports submission: to army HQ – no later than 3 days; to front HQ – no later than 5 days; to the GS – no later than 10 days after the end of operations (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 704).

In the fall of 1942, the inspections in the troops concluded that the LL process was ineffective and no proper coordination among the LL bodies at the operational and strategic levels. In order to eliminate the shortcomings, the Directive of the Red Army GS No. 1005215 on 9 November 1942 approved the «Instructions for the use of war experience in the troops and headquarters of the Red Army» (LL SOP-1942) and put into effect the «Instructions for keeping a register of combat experience in units and formations». For example, the Directive defined the mandatory monthly and quarterly LL planning, the procedures and deadlines for submitting lessons learned information and analytical materials (LL IAM). These initiatives became the basis for creating a regulatory framework for organizing the LL process in the Red Army (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 704).

By the end of 1943, it became apparent that the Red Army had not built «a centralized LL process for collecting, summarizing, and implementing combat experiences» (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 709). The LL procedures established within the troops were not fully implemented or were completed with low efficiency. The Group for using of war (combat) experiences (GS) did not have real authorities to manage all Red Army's LL bodies. The staffing of the LL structure in the troops was 75-78%

(Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 709). The LLSOs, and even more LL POCs, were regularly distracted from collecting and analysing observations due to performing other priority tasks.

To remedy this situation, the Order of the Red Army GS on 11 December 1943 introduced changes to the LL SOP-1942 (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 709). It was determined that all LL activities should be headed by the military councils of the fronts and armies, the commanders of units, formations and branches of the armed forces. In addition, «the authority of the Group for using of war (combat) experiences (Red Army GS) was significantly expanded, specified, and aimed at increasing the effectiveness of the LL process» (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 710). It should be assumed that at the end of 1943, the Red Army had formed the appropriate legal and methodological framework for organizing the semiformal LL process.

Additionally, in the spring of 1944, the quarterly LL planning was cancelled, and monthly LL plans and plans for studying operations were simplified. The LL LUR was adjusted and «instead of voluminous descriptions of combat operations, it was necessary to provide brief operational and tactical conclusions in an arbitrary form» (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 712). A clear distinction was made between military- historical research and LL process, which contributed to the effectiveness of the organisational learning in the Red Army.

Similar to the practice of organisational learning in the Red Army, with the beginning of the ATO in April 2014, one of the priorities of the UAF leadership was to establish the LL process in the ATO zone. In the UAF, in the context of the stagnation of the SLAD (1991–2013), most of the LL procedures inherited from the Soviet Armed Forces were actually discontinued, with the exception of the procedures for studying the experiences of using the Ukrainian troops in the international peace support operations (PSO) (Pashchuk, Yu. 2021, p. 49). To improve the SLAD's performance in this area, the Order of the Minister of Defence of Ukraine No. 840 on 28 December 2011 enacted the «Instruction on the organisation of participation of national contingents (personnel) of the UAF in the international PSOs» (LL SOP 2011). Besides the localized purpose, the LL SOP 2011 did not contain the concept of LL process, the format of LL reporting documents and the formal

procedures for LL implementing and sharing. As a result, until August 2014 the LL process in the UAF was chaotic and uncoordinated. Although formally all HQs, SRIs and PMEIs were involved in collecting and/or analysing information on the use of troops in the ATO, none of the UAF command and control bodies, including the MSD (GS), had the proper power to lead this work.

The first step in solving this problem was the enactment of the «Temporary Instruction to heads of military command bodies and commanders of military units on the study, generalization and implementation of the experience of using troops (forces) in the ATO» (LL SOP 2014) by the Directive of the UAF GS on 9 August 2014. The LL SOP 2014 described the general procedures for organizing LL process in the ATO zone and defined the UAF command and control bodies responsible for this activity.

Subsequently, according to the Directive of the UAF GS No. 348/3472 on 30 October 2014, a formal LL LUR was introduced to organize collection, analysis and dissemination of the ATO experiences (Naukovo-doslidna robota, shyfr «Dosvid-A». 2018). Later, according to the Directive of the UAF GS No. 28699/C on 16 December 2014, all LL IAM were to be sent monthly to the COSMTT, which in turn was to generalise these materials and disseminate them to the troops. At the end of January 2016, the Chief of Staff of the ATO approved the «Instruction on the Study and Implementation of the Experiences of Using of Troops (Forces) in the ATO in Donetsk and Luhansk Regions», which clarified the scope and content of the above LL LUR (Naukovo-doslidna robota, shyfr «Dosvid-A». 2018, p. 41).

The results of the inspection of the SLAD's performance in the ATO zone in June-July 2016 were reflected in the Directive of the UAF GS No. 348/3472 on 25 August 2016. The document included an analysis of the root causes of the poor SLAD's performance and the following priority remedial actions (Naukovo-doslidna robota, shyfr «Dosvid-A». 2018):

to provide commanders of MUs with the opportunity to send the valuable LL information (except classified) directly to the COSMTT, as well as to receive the necessary information in the reverse order,

introduce «Registers of exchange of combat experience» in all companies (battalion's and brigade's HQ), where military personnel can proactively record observations with further weekly (and, if necessary, daily) analysis,

the ATO HQ should develop and issue the weekly LL bulletins, which should be promptly communicated to the UAF personnel, primarily to the servicemen who are in the ATO zone or are being trained to be deployed to the combat areas,

expand the use of MLLTs to improve the efficiency of collecting and analysing the LL information.

As a result of the above-mentioned reforms, the SLAD's performance (Fig. 1) has been significantly improved.

official publications» (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 716).

This was primarily due to the lack of appropriate LL training. The Red Army during WWII (Eastern front), as well as the UAF during the ATO, did not organize LL courses to train LL personnel. The military cadets did not receive basic knowledge of organisational learning as part of their professional military education. A national LL course in the

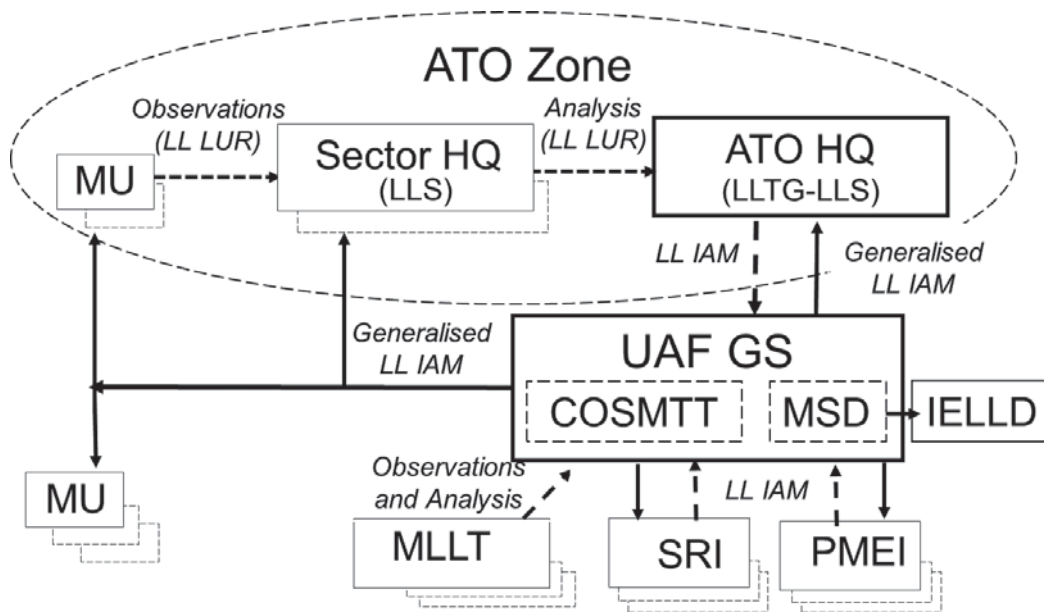

Fig. 1. Schematic representation of the SLAD's performance (April 2018)

Thus, during the transformation of both studied organisational learning systems (SLEST and SLAD) in wartime, the relevant LL regulatory framework was created and the semiformal LL processes were implemented in the Red Army and UAF. While for the SLEST such LL process was carried out within the Red Army, in the UAF during the ATO it was performed on a limited scale, mainly in the combat areas (Fig. 1).

Lessons Learned Training. The central weaknesses in performance of both systems (SLEST and SLAD) were a poor quality of analysis and information assurance, and a low LL awareness among the personnel ((Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015; Dyson, T. & Pashchuk, Yu. 2022). For example, even in the final phase of WWII (Eastern front), «due to the poor quality of reports on the analysis of combat operations submitted to the fronts and General Staff only 15-20% of such materials could be used in

UAF was launched only in June 2021 (Dyson, T. & Pashchuk, Yu. 2022).

Lessons Learned Tools. The Red Army during WWII (Eastern front) used the following LL tools:

1) Lessons learned information and analytical materials. Examples of such documents included the monthly LL IAMs developed by the Group for using of war (combat) experiences (GS), as well as other LL reports prepared by HQs at all levels (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 702). An extremely important tool of getting initial observations was the «Register of Combat Operations» kept by military units and formations, starting in late 1942.

2) Printed publications (newsletters, bulletins, guidelines, manuals, handbooks, memos, instructions, etc.) These were «one of the easiest and most affordable ways to disseminate experiences in the Red Army» (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota.

2015, s. 706). For example, since August 1942, all Red Army commanders received the publications of the «Collection of materials on the study of the war experience» that contained scientific articles on the analysis of combat experiences. 17 issues of this collection (once per 2 months, 8000 copies) were published during the WWII (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 705). In order to quickly disseminate the lessons learned within the troops, the magazine «Military Bulletin» was used. It was published twice a month with a volume of 3 sheets and included «the latest information materials on the combat experience gained in the tactics of using troops» (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 717).

Since the middle of 1943, the printed publications began to include mainly concise information materials instead of huge descriptions of combat operations. Due to the small volume and circulation of these publications, their low efficiency (2-2.5 months from the moment of submitting observations to the moment of printing of the generalised analysis), the number of such publications and their copies was increased. The most «rapid» publication was the Newsletter of the Red Army GS, which was published twice a month since November 1943 with a circulation of 17,000 copies (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 708).

3) Mass media. During WWII the specialized mass media became an important tool in the sharing of the lessons learned and best practices to the Red Army personnel due to their accessibility and efficiency. For instance, the circulation of the «Red Star» was 300,000 copies (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 708).

4) Specialized briefings and conferences on the LL issues. Such events were extremely effective mechanisms for summarizing and disseminating experiences, improving the SLEST's performance. For example, as a result of the LL briefings in accordance with the Directive of the Red Army GS on 25 April 1943, the following additional LL techniques were introduced to the troops: «analysis of combat operations; command exercises using the operational and tactical background of previous operations; operational war games; command and staff exercises; training exercises on the ground in preparation for combat operations, etc.» (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 706).

5) Analysis of operations. This approach allowed the rapid identification of the potential lessons learned and best practices based on the collective discussion and was recognized in the Red Army as «one of the most effective ways to share experiences». Thus, a universal methodology of analysis of operations was developed by the personnel of the Red Army GS (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015, s. 712).

It should be emphasized that during the ATO the UAF fully utilized the Red Army's practice of using the above-mentioned LL tools. For example, since September 2016 every MU was required to submit daily reports detailing all combat actions and keep a «Register of exchange of combat experience» in which any soldier could freely write observations about positive and negative experiences (Dyson, T. & Pashchuk, Yu. 2022). Also, according to the Order of the UAF GS No. 4 on 4 January 2017, the UAF personnel acquired the formal prescribed procedures to perform the after actions reviews, including procedures to analyse combat operations (Propozytsii do metodyky vyvchennia ta vprovadzhennia dosvidu v Zbroinykh Sylakh Ukrainy... 2019, s. 81).

On the other hand, the UAF did not implement the achievements of scientific and technological progress in a timely manner. In particular, to analyse and disseminate experiences, the information technologies were implemented too slowly, lagging far behind the leading countries. The armed forces of the NATO member states have used a LL database since 2005, and the NATO LL Portal was launched in 2010 (Naukovo-doslidna robota, shyfr «Dosvid-A». 2018). The UAF planned to create the IELLD in 2014, but this database was launched only in November 2017 (Dyson, T. & Pashchuk, Yu. 2022). Due to the outdated software and several other technical and procedural limitations, users did not have reliable access to the database, which contained mostly open LL information without proper classification and archiving.

Both in the Red Army during WWII (Eastern front) and in the UAF during the ATO, one of the biggest problems in applying LL tools was the slow dissemination of the LL information. The average time from the moment of submitting observations (reports) about negative or positive experience to the moment of receiving the analysed information by the troops was 2.5-3 months (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015; Dyson, T. & Pashchuk, Yu. 2022).

Conclusions. The readiness of both organisational learning systems (SLEST and SLAD) to operate

in wartime was unsatisfactory. In the first phase of WWII, the SLEST in the Red Army was being created and therefore only some SLEST's components were actually working. At the beginning of the ATO, the SLAD in the UAF was in a ruined state.

The transformation of the organisational learning in the Red Army during WWII (Eastern front) was characterized by the consistent development of the integral SLEST and gradual increase in its effectiveness. At the end of 1943, a unified, centralized LL structure was created at all levels, the legal and methodological foundations for organizing the semiformal LL process were formed, and a wide range of the LL tools was identified and effectively used. The main SLEST's drawbacks were the poor quality of analysis of observed issues, the lack of procedures to perform remedial actions, and the absence of LL training of the Red Army personnel, especially LL personnel. In general, the creation and functioning of the SLEST in the Red Army was performed in accordance with the requirements of the time using of the LL theory and best practices progressive for the mid-20th century.

Two systems of organisational learning (SLEST and SLAD) had many common features including their purpose to accomplish two main LL functions – analysis and dissemination. In essence, performance of these systems was predominantly

aimed to ensure «potential absorptive capacity», to increase the capacity of the Red Army and UAF to absorb knowledge and experiences (Obobshchenie boevogo opita i dovedenie yego do voisk Krasnoi Armii i Sil Flota. 2015; Dyson, T. & Pashchuk, Yu. 2022).

The SLAD was partially restored during the ATO after a long stagnation (1991–2014), but its adaptive transformation was mostly localized within the ATO zone. Despite the real threat to the existence of Ukraine as a state, the UAF has been too slow to apply the SLEST's best practices even despite the time difference (almost 70 years). Besides, the UAF started to apply the modern best LL practices after the end of the ATO, in early 2019. Thus, the SLAD's performance was rated as poor with achieving only a partial increase in the efficiency of the processes of acquiring and disseminating knowledge (experience), while maintaining a low level of «realized absorptive capacity» (Dyson, T. & Pashchuk, Yu. 2022).

The relevance of this paper is characterized by the fact that research on identifying the lessons learned best practices during large-scale armed conflicts is currently at an early stage. The results and conclusions obtained are proposed to be used for improving the current Lessons Learned System in the UAF in the context of the ongoing Russian armed aggression.

REFERENCES

Bidnyi, V.A. (2021). Stanovlennia ta rozvytok systemy voienno-istorychnoi roboty u Zbroinykh Sylakh Ukrainy (1991–2020 rr.) [Creation and development of the system of military-historical work in the Armed Forces of Ukraine (1991–2020)]. (Candidate's thesis). Kyiv, 197 s. [in Ukrainian].

Dyson, T. (2019). Organisational Learning and the Modern Army: A New Model for Lessons-Learned Processes. Abingdon: Routledge. 272 p. [In English].

Dyson, T. & Pashchuk, Yu. (2022). Organisational learning during the Donbas War: the development of Ukrainian Armed Forces lessons-learned processes. Defence Studies. Vol. 22, Issue 2, p. 141–167. <https://doi.org/10.1080/14702436.2022.2037427>. [In English].

Hrytsiuk, V.M. & Yevsieiev, I.G. (2020). Transformatsiia orhaniv RSChA z vyvchennia ta vykorystannia boiovoho dosvidu u roky Druhoi svitovoi viiny [Transformation of the Lessons Learned organisational structure within Red Army in the Second World War]. Voienno-istorychnyi visnyk. № 1 (35), s. 85–100. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2020-35-1-85-100>.

Ivanov, D.A., Saveliev, V.P. & Shemansky, P.V. (1977). Osnovi upravleniya voiskami v boyu [Fundamentals of command and control of troops in combat operation]. M: Voennoe izdatelstvo Ministerstva oboronyi SSSR. 389 s. [In Russian].

Naukovo-doslidna robota, shyfr «Dosvid-A». (2018). [Scientific Research, code «Dosvid-A»]. Lviv: NASV, 92 s. [in Ukrainian].

The NATO Lessons Learned Handbook (2022). NATO Joint Analysis and Lessons Learned Centre. 59 p. [in English].

Propozytsii do metodyky vyvchennia ta vprovadzhennia dosvidu v Zbroinykh Sylakh Ukrainy, rekomendatsii do tabelia terminovykh donesen [Proposals to the methodology for lessons learned process in the Armed Forces

of Ukraine, recommendations to the regular and urgent lessons learned reports]. (2019). Lviv: NASV, 178 s. [in Ukrainian].

Pashchuk, Yu. (2021). Istorychni aspekty orhanizatsiinoho vyychennia i vprovadzhennia dosvidu u Zbroinykh Sylakh Ukrainy u «myrnyi period» (1991–2014) [Historical aspects of organisational learning in the Ukrainian Armed Forces in peacetime (1991–2014)]. *Viiskovo-naukovy visnyk*. Vyp. 35, s. 44–57. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33577/2313-5603.35.2021.44-57>.

Semon, B.Y. & Skriabin, O.L. (2014). Diialnist orhaniv viiskovoho upravlinnia Chervonoï armii z vyychennia boiovoho dosvidu u roky Velykoi Vitchyznianoï viiny (1941–1945) [Activities of the command and control bodies of the Red Army in studying combat experiences during the Great Patriotic War]. *Voienno-istorychnyi visnyk*. № 3 (13), s. 44–50. [In Ukrainian].

Obobshchenie boevogo opyta i dovedenie yego do voisk Krasnoï Armii i Sil Flota [Analysis of combat experience and disseminating it to the troops of the Red Army and Navy Forces]. (2015). *Velikaya Otechestvennaya voina 1941–1945 gg. Politika i strategiya Pobedy: strategicheskoe rukovodstvo stranoy i Vooruzhennyimi silami SSSR v gody voyny (v 12 t. T. 11)*. M: Voenizdat, s. 695–718. [In Russian].

Юрій ПАЩУК

кандидат технічних наук, доцент

Національна академія сухопутних військ

імені гетьмана Петра Сагайдачного

(Львів, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0631-6183>

ПОРІВНЯЛЬНЕ ВОЄННО-ІСТОРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМ ВИВЧЕННЯ, ВПРОВАДЖЕННЯ І ПОШИРЕННЯ ДОСВІДУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (ДОБА ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ) ТА ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ (2014–2018 рр.)

Стаття містить порівняльний історичний аналіз діяльності систем вивчення, впровадження та поширення досвіду у Робітничо-селянській Червоній армії Радянського Союзу під час Другої світової війни на Східному фронті (1941–1945 рр.) та у Збройних Силах України під час проведення антитерористичної операції (квітень 2014 – квітень 2018). Досліджуючи трансформування основних компонентів обох систем у воєнних умовах, зроблено висновки про ключові чинники, що визначили подібності та відмінності у реформуванні організаційних структур, процесів та засобів вивчення, впровадження і поширення досвіду у Червоній армії та Збройних Силах України.

Актуальність проведеного компаративного воєнно-історичного дослідження зумовлена провідною роллю процесів вивчення та впровадження уроків і передового досвіду у забезпеченні ефективного застосування Збройних Сил України для відбиття російської збройної агресії. Потреба у виконанні науково-практичного завдання визначається недостатньою увагою українських історіографів до досліджень, присвячених вищевикладеному питанню.

Ключові слова: *вивчення, впровадження та поширення досвіду, Робітничо-селянська Червона армія, Збройні Сили України, історичний досвід, Друга світова війна, російсько-українська війна.*

УДК 94(477+474.5+438)“2014–2023”

DOI: 10.33099/2707-1383-2024-51-1-61-69

Юрій БУРАКОВ

кандидат історичних наук, доцент
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
(м. Львів, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7180-4469>
Електронна пошта: burakov04@ukr.net

Анастасія ГНЕВАШЕВА

в/ч Т0110 (м. Львів, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0973-3637>
Електронна пошта: korotinanastya95@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНИХ МІСІЙ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗС УКРАЇНИ У РОКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014–2023)

У статті проаналізовано історичний досвід організації та діяльності міжнародних навчально-тренувальних місій для Сил оборони України, організованих країнами-партнерами, союзниками України під час російської агресії (2014–2023 рр.). Відзначено, що ці місії є складовою широкого міжнародного військового співробітництва України із країнами-союзниками. Допомога міжнародного співтовариства нашій країні озброєнням і військовою технікою вимагає налагодження навчання українських військовослужбовців для ефективного ведення сучасного бою, застосування стандартів НАТО. Висвітлено історію створення найбільших навчальних місій для ЗС України: американської «JMTG-U», канадської «UNIFIER» та британських «ORBITAL» та «Операції INTERFLEX». Відзначено, що міжнародні тренувальні місії відіграють важливу роль у підготовці військовослужбовців ЗС України для успішних та злагоджених дій на театрах сучасної російсько-української війни. Із початком війни ЗС України почали поглиблено вивчати особливості військових стандартів НАТО й встали на шлях запровадження цих стандартів у бойове повсякдення. Зроблено висновок, що навчальні місії зробили значний внесок у підвищення кваліфікації та підготовку фахових кадрів для Сил оборони України і мають важливе значення у підвищенні бойових спроможностей ЗС України у ході російсько-української війни.

Ключові слова: міжнародна військова допомога, міжнародні навчальні місії, операція «JMTG-U», операція «UNIFIER», операція «ORBITAL», операція «INTERFLEX», російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Важливу роль у підготовці бойових підрозділів Збройних Сил України (ЗС України) у роки російсько-української війни (2014–2023 рр.) відіграють міжнародні навчально-тренувальні місії як складова міжнародного військового співробітництва України із країнами-партнерами. Військово-технічна допомога з боку міжнародного співтовариства вимагає відповідної підготовки українських військовослужбовців для ефективного ведення сучасного бою. Новітні зразки озброєння і військової техніки, що надходять до ЗС України під час відбиття агресії РФ, потребують майстерних навичок їхнього оволодіння. Міжнародні навчально-тренувальні

місії, що виникли у роки російсько-української війни, стали вагомим складовою підготовки військ. На сьогодні 20% військовослужбовців ЗС України пройшли вишкіл за кордоном у рамках таких місій («Життя солдата найбільш важливе»... 2024).

Метою дослідження є воєнно-історичний аналіз міжнародної співпраці у форматі навчально-тренувальних місій, організованих країнами-партнерами України під час російської збройної агресії (2014–2023 рр.).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. В українській історіографії участь ЗС України у міжнародних навчально-тренувальних місіях

є маловивченою проблемою. Разом з тим вивчалася історія їх участі у миротворчих операціях, аналізувалися міжнародні навчальні місії, пов'язані з програмою НАТО «Партнерство заради миру», в якій Україна брала активну участь.

У колективній монографії науковців Національного науково-дослідного центру оборонних технологій та воєнної безпеки України «Миротворча та антитерористична діяльність Збройних Сил України: досвід, проблеми, перспективи» проаналізовані воєнно-політичні аспекти миротворчої діяльності та шляхи підвищення ефективності участі в них ЗС України. Проблемним питанням автори вважають підготовку миротворців у системі бойової підготовки частин (підрозділів) ЗС України, зокрема щодо впровадження досвіду держав-членів НАТО у програми підготовки штатних підрозділів, що залучалися до участі у миротворчих операціях (Кириченко, С.О. (за заг. ред.). (2007), с. 123).

Окремі аспекти міжнародного військового співробітництва досліджено у кандидатській дисертації І. Козинця «Участь Збройних Сил України в міжнародній миротворчій діяльності (1992–2006 рр.)». Заслужують на увагу висновки, зроблені дослідником щодо одним із найважливіших напрямів подальшої розбудови ЗС України та ефективним механізмом підготовки військових формувань варто вважати практичну участь у міжнародних миротворчих операціях, що відіграють важливу роль у підготовці офіцерів, штабів і військ (Козинець, І. П. 2008, с. 182).

У дослідженні О. Котелянця розкрито механізм прийняття рішення щодо участі контингентів ЗС України у миротворчих операціях. Дослідник вказує на чіткий алгоритм дій — від запиту Секретаріату ООН до скерування контингенту у країну, що є об'єктом миротворчої операції. Процедура та терміни прийняття рішень регламентовані законодавством. Однак на практиці, вказує автор, виникають затримки щодо впровадження цих норм, зокрема порушуються зафіксовані процедури та часові терміни. Це призводило до невчасного оперативного реагування у кризовій ситуації (Котелянець, О. 2012, с. 185).

У спільній статті військових істориків В. Макарова та І. Печенюка викладено результати дослідження правових засад ведення миротворчих операцій під егідою ООН. У роботі визначаються проблемні питання, що постають перед системою застосування сили у міжнародному праві та системою колективної безпеки (Макаров, В. & Печенюк, І. 2016, с. 104–107).

П. Проховник на тлі ґрунтовного аналізу міжнародних військових навчань, у яких брали участь ЗС України, відзначив роль перших навчально-тренувальних місій, організованих в Україні країнами-партнерами у рамках міжнародної співпраці (Проховник, П. 2023). Ю. Бураков започаткував вивчення історії міжнародної тренувальної військової місії США «UMTG-U» у роки російсько-української війни (Бураков, Ю. 2023, с. 16).

Загалом, історіографічний аналіз дає підстави стверджувати, що проблема міжнародних навчально-тренувальних місій ЗС України лише частково висвітлена вітчизняною історичною наукою. Відсутні публікації документів, збірники матеріалів, що пов'язано із правилами дотримання державної таємниці під час війни.

Виклад основного матеріалу. Одна з перших міжнародних навчально-тренувальних місій була організована на базі Міжнародного центру миротворчості та безпеки (далі — МЦМБ) Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (далі — НАСВ). У 2014 р., у перший рік російсько-української війни, коли світове співтовариство рішуче засуджувало агресію росії проти України й водночас вагалася щодо прийняття рішень — давати чи не давати жертві нападу необхідну зброю, Європейське командування зс США запропонувало Міністерству оборони України двосторонню співпрацю та допомогу у проведенні оборонної реформи. Пізніше до співпраці у цій сфері приєдналися Канада та Велика Британія, що стало основою для однієї із найтісніших форм міжнародної військової підтримки України — організації навчально-тренувальної місії «JMTG-U» (*англ.* Joint Multinational Training Group-Ukraine).

Головною метою тренувальної місії стала трансформація та перехід Сухопутних військ ЗС України від радянської системи управління та планування до західної моделі, що відповідає прийнятим стандартам НАТО. Для реалізації тренувальної складової навчальної місії в основному було залучено військові підрозділи сил Національної гвардії армії США. Місія відразу долучилася до розбудови та розвитку МЦМБ НАСВ. Керівництво щодо надання допомоги за цим напрямом покладалося на Командування 7-ї армії США, яка базувалася на військовій базі у м. Графенфері (ФРН). У результаті навчально-матеріальна база НАСВ значно зміцнилася.

До 2020 р. підготовку військовослужбовців ЗС України на території МЦМБ НАСВ на ротаці-

йній основі здійснювали підрозділи Національної гвардії (з Оклахоми, Нью-Йорка, Теннессі, Вісконсіна) та 2-га бригада 101-ї повітрянодесантної дивізії. Міжротаційні періоди тривали приблизно дев'ять місяців. Оскільки «JMTG-U» стала досить широкомасштабною та нестандартною тренувальною місією, 7-е командування армії США в Європі розробило для неї спеціальний навчальний курс підготовки штабів та підрозділів (Gallagher, S. 2020).

Підготовка штабів батальйонів здійснювалася упродовж усього курсу навчання у два етапи: три тижні індивідуальної підготовки; шість тижнів колективної. Індивідуальна підготовка військовослужбовців штабу передбачала теоретичні заняття з вивчення функціональних обов'язків, процесу планування та порядку прийняття рішень відповідно до алгоритму дій військового процесу прийняття рішень MDMP (*англ.* Military Decision Making Process) щодо Планування бойових дій за стандартами НАТО. Індивідуальна підготовка проводилася з використанням модульної системи, прийнятої як стандарт у збройних силах США, і передбачала медичну підготовку; вогневу (індивідуальну й у складі «двійок»); опанування навичок із пересування на полі бою та за його межами; маскування; обрання, заняття та облаштування вогневих позицій; здійснення зв'язку. Колективна підготовка (радіо-тренування зв'язківців та штабні тренування) також проводилася за стандартами збройних сил США і передбачала відпрацювання спільних дій у складі відділень, взводів, рот, батальйону.

Злагодження відділень здійснювалося протягом двох тижнів під час підготовки за такими напрямками, як: дії на ділянці із забудовами; реакція на контакт; засідка/протидія засідкам; відділення у розвідці; пророблення проходів у загородженнях; пересування у складі відділення; заняття на VBS-3 (Virtual Battlespace — симулятор віртуальної реальності «Віртуальний бойовий простір» від компанії Bohemia Interactive); тактико-стройове заняття без використання боєприпасів; тактико-стройове заняття з використанням холостих боєприпасів; бойові стрільби відділень.

Підготовка взводів також тривала два тижні та передбачала відпрацювання таких занять, як: взвод у наступі; патрулювання/КПП/реакція на контакт; зачистка траншей; взвод у розвідці/операції у місті; бойові позиції взводу; польові навчання; тактико-стройове заняття без використання боєприпасів; тактико-стройове заняття з використанням холостих боєприпасів; бойові

стрільби взводів. Підготовка на рівні рот тривала протягом одного тижня і включала тактичні навчання без бойової стрільби, із використанням системи лазерної імітації бойових дій MILES та підрозділу позначення дій противника OPFORCE. На тренування батальйону відводилося лише п'ять діб, що завершувалося батальйонними тактичними навчаннями без бойової стрільби з використанням системи лазерної імітації бойових дій MILES та підрозділу позначення дій противника.

Починаючи з 2019 р., на базі Навчального центру підготовки підрозділів МЦМБ НАСВ було розпочато підготовку на рівні бригади. Злагодження бригади (у складі управління бригади та двох батальйонно-тактичних груп (БТГр) здійснювалося упродовж п'яти діб і завершувалося бригадними тактичними навчаннями без бойової стрільби з використанням системи лазерної імітації бойових дій MILES та підрозділу позначення дій противника (Проховник, П. 2023, с. 166–168).

Розбудова МЦМБ НАСВ, у сукупності з підвищенням рівня фахової підготовки інструкторів та керівництва місією «JMTG-U» сприяло нарощенню її спроможностей та потенціалу. В травні 2021 р. керівництво «JMTG-U» передислокувалося з Яворівського полігону (МЦМБ НАСВ) до нового оперативного штабу в Києві.

Після широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р. американська сторона почала організовувати тренувальні місії для ЗС України у Європі, зокрема запровадила додаткові тренування для українських військовослужбовців на своїх військових об'єктах у Німеччині.

Важливого значення союзники України надавали підготовці артилеристів, оскільки на першому етапі вторгнення артилерія відіграла вирішальну роль у стримуванні агресора. За словами речника Пентагону Дж. Кірбі: «Навчання базуються на початковій артилерійській підготовці, яку українські сили вже пройшли в інших місцях, а також включають навчання роботі з радіолокаційними системам та бронетехнікою, які нещодавно було анонсовано для передачі Україні, як частину пакетів безпекової допомоги» (США розпочали нову програму підготовки бійців ЗСУ у Німеччині. 2022). Тренування артилеристів проводили військовослужбовці Національної гвардії Флориди, які ще до повномасштабної війни співпрацювали з українськими військовими. Тренування були прямою підтримкою пакетів допомоги США у галузі безпеки, наданих під

час війни. Зокрема, після постачання десятків 155-мм гаубиць M777 близько 350 військовослужбовців ЗС України пройшли навчання під керівництвом американських інструкторів (Більше двохсот військових ЗСУ вже пройшли навчання...2022). У перспективі після опанування деяких зразків нового озброєння, таких як гаубиці та контрбатареїні радары, українські військовослужбовці мали передавати цей досвід своїм співслужбовцям вже в Україні (США почнуть тренувати українських артилеристів використовувати американські гаубиці. 2022).

Важливого значення для ЗС України влітку першого року широкомасштабного вторгнення мало постачання на фронт та освоєння американських ракетних артилерійських систем підвищеної мобільності HIMARS (англ. High Mobility Artillery Rocket System — «високомобільна артилерійська ракетна система»). M142 HIMARS як шасі використовує шестиколісну тактичну вантажівку M1140 FMTV, пускову установку можна використовувати як реактивну систему залпового вогню з боеприпасами різної дальності та як оперативно-тактичний ракетний комплекс (Військові України почали освоєння ракетно-артилерійських систем HIMARS. 2022).

Попередньо HIMARS були розміщені в Європі, щоб мати можливість швидко доставити їх в Україну та розпочати підготовку українських військовослужбовців до їх застосування. Перша група військових опанувала цей вид озброєння протягом кількох тижнів, за спеціальним планом підготовки в умовах збереження таємниці щодо місця її проведення. Три тижні було відведено на навчання безпосередній роботі із системою, додатково військовослужбовці ЗС України пройшли підготовку із її технічного обслуговування (Kahl, С. 2022).

Окрім HIMARS, військовослужбовці ЗС України опанували і інші зразки новітнього озброєння, зокрема протиповітряні зенітно-ракетні комплекси NASAMS, оснащені ракетами із радіолокаційним наведенням, досить потужними, щоб уражати винищувачі, бойові безпілотники та крилаті ракети, забезпечувати захист на малій та середній дальності. Їх використовують для захисту Білого дому та інших об'єктів у Вашингтоні. Близько сотні українських військовослужбовців проходило навчання із обслуговування NASAMS на американській базі у Німеччині за участю інструкторів із Норвегії (ЗСУ завершують навчання на системі ППО NASAMS. 2022).

Окрім американської місії «JMTG-U», у відповідь на звернення Уряду України про військову допомогу наприкінці 2014 р. була організована канадська тренувальна місія «UNIFIER» (англ. — «Об'єднувач») для надання допомоги у підготовці Сил оборони України. Так, 8 грудня міністр національної оборони Канади Гарджіт Саджан заявив, що його країна підписала з Україною угоду про спільну військову підготовку та зміцнення її військових можливостей. Співробітництво у рамках місії сприяло відновленню та нарощуванню потенціалу і спроможностей усіх сил сектору безпеки України у відбитті та протидії агресії російської федерації. Управління місії координувало свої зусилля з іншими партнерами та союзниками, такими як США, Велика Британія, Швеція, Польща, Литва і Данія. Військова місія стала однією із форм загальної підтримки України з боку Канади.

Для роботи «UNIFIER» в Україні було відведено тренувальні бази. Так, 14 вересня 2015 р. місією було офіційно відкрито на території МЦМБ НАСВ (Львівська обл.), а 6 березня 2017 р. — у Кам'янці-Подільському. Для забезпечення роботи місії було залучено близько 200 інструкторів із 3-ї піхотної дивізії збройних сил Канади. У березні 2019 р. Уряд Канади продовжив місію до кінця березня 2022 року. З вересня 2015 р. по лютий 2022 р. у рамках місії підготовку пройшло понад 35 тис. військовослужбовців ЗС України (Kahl, С. 2022).

Незважаючи на те, що з початком широкомасштабного вторгнення місією «UNIFIER» було виведено до Польщі, у липні 2022 р. уряд Канади підтвердив наміри щодо надання озброєння та військової техніки ЗС України та продовження навчання українських військових на території інших держав. Так, у серпні того ж року перші канадські інструктори з м. Едмонтон прибули до Великої Британії. Фактично програма отримала рестарт, що дало змогу проводити інтенсивні тренування українських військовослужбовців: у Польщі канадські інструктори навчали інженерів, танкістів, артилеристів, пізніше військових медиків, у Німеччині — водіїв і операторів бойових броньованих машин. У Великій Британії, у свою чергу, було організовано п'ятитижневу підготовку базового рівня — виживання у бойовій обстановці, ведення бою у міській забудові, подолання фортифікацій, ведення антидоронової боротьби. Варто зазначити, що підготовка військовослужбовців ЗС України була організована із урахуванням характеру бойових дій під час від-

биття широкомасштабного вторгнення російської федерації. Наприклад, поведінка і безпека особового складу на замінованій території (такий курс був вкрай необхідний під час контрнаступів Сил оборони України під Києвом, Черніговом і Харковом), подолання водних перешкод тощо.

У цілому, Велика Британія залишається лідером серед держав Заходу у підтримці України у боротьбі проти російської агресії. З 2015 р. в Україні була організована і активно діяла британська навчально-тренувальна місія «ORBITAL», що включала низку курсів, таких як: надання медичної допомоги на полі бою, поведінка на полі бою та виживання у бойових умовах; протидія саморобним вибуховим пристроям; підготовка до оборонних операцій у міському середовищі; оперативне планування; інженерна підготовка; контр-снайперська боротьба, протидія бронетехніці та артилерії.

У рамках операції «ORBITAL» було проведено навчання українських інструкторів. Випуск їх було здійснено у Навчальному центрі підготовки підрозділів МЦМБ НАСВ з передачею та адаптацією відповідних навчальних програм. Також розширилася сфера залучення до навчання інших видів ЗСУ. Так, у рамках місії «ORBITAL» у 2018 р. навчальні команди у складі Королівських ВМС та представників морської піхоти приступили до тренування особового складу Військово-Морських Сил (ВМС) ЗС України (Операція «ORBITAL»).

Напередодні широкомасштабного російського вторгнення, тогочасний міністр оборони Бен Воллес активізував підтримку України з боку Королівства, оголосивши, що Велика Британія очолить багатонаціональну ініціативу з морської підготовки ВМС ЗС України. Курси проводили представники Королівського флоту із залученням військово-морського персоналу зі Швеції, Канади і Данії. 100 військовослужбовців збройних сил Великої Британії працювали на ротаційній основі у складі короткострокових навчальних груп, які координувала група офіцерів у штаб-квартирі «ORBITAL» у Києві (Operation ORBITAL explained: Training Ukrainian Armed Forces. 2020).

Варто зауважити, що після широкомасштабного вторгнення росії Сполучене Королівство стало першою країною серед «Великої сімки», що надіслала Україні танки, артилерійське та ракетне озброєння великої дальності та першою зробила крок в організації навчання українських пілотів. Вагоме політичне значення для згурту-

вання солідарності світової спільноти проти російського агресора мав перший візит тодішнього прем'єр-міністра Великої Британії Бориса Джонсона до Києва 9 квітня 2022 року. Його зустріч із Президентом України заклала фундамент довгострокової військової і фінансової підтримки з боку Великої Британії. Теперішній прем'єр-міністр Ріші Сунак і президент України Володимир Зеленський 12 січня 2024 р. підписали угоду у сфері безпеки на десять років (Україна та Велика Британія уклали безпрецедентну безпекову угоду...2024).

Після широкомасштабного вторгнення місія «ORBITAL» завершила свою роботу, натомість розгорнулася інша — «Операція Interflex», що є найбільшим військовим вишколом у Великій Британії із часів Другої світової війни. Офіційно програма «Операція Interflex» була запущена 27 червня 2022 р., а вже 9 липня перша група українських військовослужбовців розпочала підготовку. Загальна кількість українських військовослужбовців, які пройшли підготовку за програмами збройних сил Великої Британії, перевищує 52 тисячі осіб (52 тисячі українських військових пройшли підготовку...2023). До організації програми було залучено 1 050 британських службовців, а перша команда інструкторів була сформована з 11-ї бригади сприяння силам безпеки британської армії. Навчально-тренувальну місію «Операція Interflex» Велика Британія проводить за участю інструкторів із Нідерландів, Данії, Канади, Норвегії, Фінляндії, Швеції, Естонії, Латвії, Литви та Нової Зеландії на базі шести майданчиків загальною площею 18 410 гектарів у різних частинах країни (Генеральний штаб ЗСУ). За підтримки Великої Британії було розпочато курс базової загальновійськової підготовки для військовослужбовців ЗС України. Йдеться про навчання «з нуля» для осіб без військового досвіду. Станом на квітень 2023 р. місія підготувала 10 тис. новобранців для ЗС України (Операція Interflex).

Висновки. На початку російсько-української війни у 2014 році міжнародна допомога, що надходила в Україну від країн-партнерів, була здебільшого гуманітарного характеру і обмежувалася нелетальними товарами військового призначення. З березня 2015 р., коли інтенсивність бойових дій на Сході України помітно знизилася, союзники більшою мірою зосередилися на підготовці українських військовослужбовців у рамках тренувальних місій. Основними з них стали американська місія «JMTG-U», канадська операція «UNIFIER» та британська операція «ORBITAL».

У період з 2015 р. по січень 2022 р. у рамках «JMTG-U» підготовку пройшли понад 27 000 українських військовослужбовців, «UNIFIER» — 33 346 військовослужбовців, «ORBITAL» — понад 22 000 військовослужбовців ЗС України та інших військових формувань (Christie, E. 2022). Таким чином, за сім років російсько-української війни три міжнародні тренувальні місії підготували понад 82 тис. українських військовослуж-

бовців. Якщо у перші роки війни міжнародні тренувальні місії діяли на території України, то після широкомасштабного вторгнення вони були виведені на територію інших держав. Навчальні місії продовжують робити значний внесок у підготовку військових фахівців для Сил оборони України, вивчення і впровадження стандартів НАТО та підвищення бойових спроможностей ЗС України у цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

52 тисячі українських військових пройшли підготовку за програмами ЗС Великої Британії. (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/11/10/52-tysyachi-ukrayinskij-vijskovyuh-projshly-pidgotovku-z-programamy-zs-velykoyi-brytaniyi/#:~:text=дата зверн.: 12.01.2024>.

Christie, E. (2022). Military Aid to Ukraine: Rediscovering the Value of Courage. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/military-assistance-ukraine-rediscovering-virtue-courage> [дата зверн.: 12.01.2024].

Gallagher, S. (2020). Mission in Ukraine: The US Army is leading a multinational training team to counter the Russian threat. URL: <https://www.ousa.org/articles/mission-ukraine-us-army-leads-multinational-training-group-counter-russian-threat> [дата зверн.: 25.12.2023].

Kahl, C. (2022). Fostering National Security and Economic Prosperity in North America. URL: <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/3049912/dr-colin-kahl-under-secretary-of-defense-for-policy-holds-a-press-briefing/> [дата зверн.: 25.12.2023].

Operation ORBITAL explained: Training Ukrainian Armed Forces. (2020). URL: <http://medium.com/voices-of-the-armed-forces/operation-orbital-explained-training-ukrainian-armed-forces-59405d32d604> [дата зверн.: 25.09.2022].

Більше двохсот військових ЗСУ вже пройшли навчання роботі з гарматами M777. (2022). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/07/novyna/bezpeka/bilshe-dvoxsot-vijskovyuh-zsu-vzhe-projshly-navchannya-roboti-harmatamy-m777-pentahon> [дата зверн.: 25.12.2023].

Бураков, Ю. (2023). Діяльність міжнародної тренувальної військової місії США «UMTG-U» у роки російсько-української війни. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції*. Львів, Україна, 12 травня 2023 р. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, с. 16–20.

Військові України почали освоєння ракетно-артилерійських систем HIMARS. (2022). URL: <https://mil.in.ua/uk/news/vijskovi-ukrayiny-pochaly-osvoyennya-raketno-artylerijskyh-system-himars/> [дата зверн.: 25.12.2023].

Генеральний штаб ЗСУ. URL: <https://m.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/pfbid02ooo84kns973Dhdy8uWLBjN5f5w1G4R3EB6acHfGskPUjnLkzBNY2pWn73vCx8BAFI> [дата зверн.: 12.01.2024].

«Життя солдата найбільш важливе»: генерал-майор Ніколюк про навчання мобілізованих і аналіз бойового досвіду. (2024). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zhyttya-soldata-naibilsh-vazhlyve-interwy-z-viktorom-nikoluykom/32792863.html> [дата зверн.: 29.01.2024].

ЗСУ завершують навчання на системі ППО NASAMS. (2022). URL: <https://sprotyv.info/news/zsu-zavershuyut-navchannya-na-sistemi-pro-nasams-zmi/> [дата зверн.: 25.12.2023].

Кириченко, С.О. (за заг. ред.). (2007). *Миротворча та антитерористична діяльність Збройних Сил України: досвід, проблеми, перспективи*. Київ, 208 с.

Козинець, І.П. (2008). *Участь Збройних Сил України в міжнародній миротворчій діяльності (1992-2006 рр.)*: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 — військова історія. Київ, 226 с.

Котелянець, О. (2012). Актуальні питання розвитку міжнародної миротворчої діяльності України. *Стратегічні пріоритети*. № 2, с. 185–190.

Макаров, В.Д. & Печенюк, І.С. (2016). Правові засади ведення миротворчих операцій. *Воєнно-історичний вісник*. № 1 (19), с. 104–107.

Операція «ORBITAL». URL: <https://uk.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/881-ukrajina-velika-britanija/oreraciya-orbital> [дата зверн.: 25.12.2023].

Операція Interflex. URL: <https://m.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/pfbid02ooo84kns973Dhdy8uWLBjN5f5w1G4R3EB6acHfGskPUjnLkzBNY2pWn73vCx8BAF1> [дата зверн.: 25.12.2023].

Проховник, П.М. (2023). *Міжнародне військове співробітництво Збройних Сил України в роки російської агресії (2014–2021 рр.): історичний контекст*. дис. д-ра філос. Львів, 264 с.

США почнуть тренувати українських артилеристів використовувати американські гаубиці (2022). URL: <https://mil.in.ua/uk/news/ssha-pochnut-trenuvat-ukrayinskyh-artylerystiv-vykorystovuvaty-amerykanski-gaubytisi-reuters/> [дата зверн.: 25.12.2023].

США розпочали нову програму підготовки бійців ЗСУ у Німеччині. (2022). URL: <https://mil.in.ua/uk/news/ssha-rozprochaly-novu-programu-pidgotovky-bijtsiv-zsu-u-nimechchyni-pentagon/> [дата зверн.: 25.12.2023].

Україна та Велика Британія уклали безпрецедентну безпекову угоду — Президент за результатами зустрічі з Ріші Сунаком у Києві. (2024). URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrajina-ta-velika-britaniya-uklali-bezprecedentnu-bezpekovu-88281> [дата зверн.: 20.01.2024].

REFERENCES

«Zhyttia soldata naibilsh vazhlyve»: general-maior Nikoliuk pro navchannia mobilizovanykh i analiz boiovoho dosvidu [“A soldier’s life is the most important”: Major General Nikoliuk on the training of the mobilized and the analysis of combat experien]. (2024). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zhyttya-soldata-naibilsh-vazhlyve-interwy-z-viktorom-nikoluykom/32792863.html> [Accessed: 29.01.2024]. [In Ukrainian].

52 tysiachi ukraïnskykh viiskovykh proishly pidhotovku za prohramamy ZS Velykoi Brytanii [52,000 Ukrainian military personnel were trained under the programs of the Armed Forces of Great Britain]. (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/11/10/52-tysyachi-ukrayinskij-vijskovykh-proishly-pidgotovku-za-programamy-zs-velykoyi-brytaniyi/#:~:text=> [Accessed: 12.01.2024]. [In Ukrainian].

Bilshе dvokhsot viiskovykh ZSU vzhe proishly navchannia roboti z harmatamy M777 [More than two hundred soldiers of the Armed Forces of Ukraine have already been trained to work with M777 guns]. (2022). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/07/novyna/bezpeka/bilshе-dvokhsot-vijskovykh-zsu-vzhe-proishly-navchannya-roboti-harmatamy-m777-pentahon> [Accessed: 25.12.2023]. [In Ukrainian].

Burakov, Yu. (2023). Diialnist mizhnarodnoi trenuvalnoi viiskovoi misii SShA «UMTG-U» u roky rosiisko-ukraïnskoi viiny [Activities of the US international training military mission «UMTG-U» during the Russian-Ukrainian war]. *Ukraina v umovakh transformatsii mizhnarodnoi systemy bezpeky: Zbirnyk materialiv IX Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Lviv, Ukraina, 12 travnia 2023 r. Lviv: LNU im. I. Franka, s. 16–20. [In Ukrainian].

Christie, E. (2022). Military Aid to Ukraine: Rediscovering the Value of Courage. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/military-assistance-ukraine-rediscovering-virtue-courage> [Accessed: 12.01.2024]. [In English].

Kahl, C. (2022). Fostering National Security and Economic Prosperity in North America. (2022). URL: <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/3049912/dr-colin-kahl-under-secretary-of-defense-for-policy-holds-a-press-briefing/> [Accessed: 25.12.2023]. [In English].

Gallagher, S. (2020). Mission in Ukraine: The US Army is leading a multinational training team to counter the Russian threat. URL: <https://www.ausa.org/articles/mission-ukraine-us-army-leads-multinational-training-group-counter-russian-threat> [Accessed: 25.12.2023]. [In English].

Generalnyi shtab ZSU [General Staff of the Armed Forces of Ukraine]. URL: <https://m.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/pfbid02ooo84kns973Dhdy8uWLBjN5f5w1G4R3EB6acHfGskPUjnLkzBNY2pWn73vCx8BAF1> [Accessed: 12.01.2024]. [In Ukrainian].

Kotelianets, O. (2012). Aktualni pytannia rozvytku mizhnarodnoi myrotvorchoi diialnosti Ukrainy [Actual issues of the development of international peacekeeping activities of Ukraine]. *Stratehichni priorytety*. № 2, s. 185–190. [In Ukrainian].

Kozynets, I.P. (2008). *Uchast Zbroinykh Syl Ukrainy v mizhnarodnii myrotvorchii diialnosti (1992-2006 rr.)* [Participation of the Armed Forces of Ukraine in international peacekeeping activities (1992-2006)]. (Candidate’s thesis). Kyiv, 226 s. [In Ukrainian].

Kyrychenko, S.O. (ed.). (2007). *Myrotvorcha ta antyterrorystychna diialnist Zbroinykh Syl Ukrainy: dosvid, problemy, perspektvy* [Peacekeeping and anti-terrorist activities of the Armed Forces of Ukraine: experience, problems, prospects]. Kyiv, 208 s. [In Ukrainian].

Makarov, V.D. & Pecheniuk, I.S. (2016). Pravovi zasady vedennia myrotvorchykh operatsii [Legal principles of conducting peacekeeping operations]. *Voienno-istorychnyi visnyk*. № 1 (19), s. 104–107. [In Ukrainian].

Operation ORBITAL explained: Training Ukrainian Armed Forces. (2020). URL: <http://medium.com/voices-of-the-armed-forces/operation-orbital-explained-training-ukrainian-armed-forces-59405d32d604> [Accessed: 25.09.2022].

Operatsiia «ORBITAL» [Operation “ORBITAL”]. URL: <https://uk.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/881-ukrajina-velika-britanija/operaciya-orbital> [Accessed: 25.12.2023]. [In Ukrainian].

Operatsiia Interflex [Operation Interflex]. URL: <https://m.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/pfbid0200084kns973Dhdy8uWLBjN5f5w1G4R3EB6acHfGskPUjnLkzBNY2pWn73vCx8BAFI> [Accessed: 25.12.2023]. [In Ukrainian].

Prokhovnyk, P.M. (2023). *Mizhnarodne viiskove spivrobitnytstvo Zbroinykh Syl Ukrainy v roky rosiiskoi ahresii (2014–2021 rr.): istorychnyi kontekst* [International military cooperation of the Armed Forces of Ukraine during the years of Russian aggression (2014–2021): historical context]. (Candidate’s thesis). Lviv, 264 s. [In Ukrainian].

SShA pochnut trenuvaty ukraïnskykh artylerystiv vykorystovuvaty amerykanski haubytsi [The US will begin training Ukrainian gunners to use American howitzers]. (2022). URL: <https://mil.in.ua/uk/news/ssha-pochnut-trenuvaty-ukrayinskykh-artylerystiv-vykorystovuvaty-amerykanski-gaubytzi-reuters/> [Accessed: 25.12.2023]. [In Ukrainian].

SShA rozpochaly novu prohramu pidgotovky biitsiv ZSU u Nimechchyni [The USA has started a new training program for the soldiers of the Armed Forces in Germany]. (2022). URL: <https://mil.in.ua/uk/news/ssha-rozpochaly-novu-programu-pidgotovky-biitsiv-zsu-u-nimechchyni-pentagon/> [Accessed: 25.12.2023]. [In Ukrainian].

Ukraina ta Velyka Brytaniia uklaly bezpretsedentnu bezpekovu uhodu — Prezydent za rezultatamy zustrichi z Rishi Sunakom u Kyievi [Ukraine and Great Britain concluded an unprecedented security agreement — the President following the meeting with Rishi Sunak in Kyiv]. (2024). URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-velika-britaniya-uklali-bezpretsedentnu-bezpekovu-88281> [Accessed: 20.01.2024]. [In Ukrainian].

Viiskovi Ukrainy pochaly osvoïennia raketno-artyleriïskykh system HIMARS [The military of Ukraine has begun mastering the HIMARS missile and artillery systems]. (2022). URL: <https://mil.in.ua/uk/news/viiskovi-ukrayiny-pochaly-osvoyennya-raketno-artyleriïskykh-system-himars/> [Accessed: 25.12.2023]. [In Ukrainian].

ZSU zavershuiut navchannia na systemi PPO NASAMS [The Armed Forces are completing training on the NASAMS air defense system]. (2022). URL: <https://sprotyv.info/news/zsu-zavershuyut-navchannya-na-sistemi-ppo-nasams-zmi/> [Accessed: 25.12.2023]. [In Ukrainian].

Yurii BURAKOV

*PhD of Historical Sciences, Associate Professor
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7180-4469>

Anastasiia HNEVASHEVA

military unit T0110 (Lviv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0973-3637>

**ACTIVITIES OF INTERNATIONAL TRAINING MISSIONS
FOR THE MILITARY PERSONNEL OF THE UKRAINIAN ARMED FORCES DURING
THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (2014–2023)**

The article analyses the historical experience of organising and operating of international training missions for the Defence Forces of Ukraine organised by Ukraine's partner countries and allies during the Russian aggression (2014-2023). It is noted that international training missions are part of Ukraine's broad international military cooperation with allied countries. The international community's assistance to our country with weapons and military equipment requires the establishment of training of Ukrainian military personnel for effective modern warfare and the application of NATO standards. The history of the largest training missions for the Armed Forces of Ukraine — the American "JMTG-U", Canadian "UNIFIER", British "ORBITAL" and "Operation INTERFLEX" — is studied. It is noted that international training missions play an important role in training the Armed Forces of Ukraine for successful and coordinated actions in the theatres of the current Russian-Ukrainian war. Since the beginning of the war, the Armed Forces of Ukraine have begun to study in depth the specifics of NATO military standards and have embarked on the path of implementing these standards in their everyday combat life. It is concluded that the international training missions have made a significant contribution to the professional development and training of professional personnel for the Ukrainian Defence Forces and are important in enhancing the combat capabilities of the Armed Forces of Ukraine during the Russian-Ukrainian war.

Keywords: *international military assistance, international training missions, Operation INTERFLEX, Operation JMTG-U, Operation ORBITAL, Operation UNIFIER, Russian-Ukrainian war.*

Олександр ОСТАПЧУК

кандидат історичних наук

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем

Збройних Сил України (Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0991-0778>

Електронна пошта: ostapchukoleksandr1975@gmail.com

Валентина НОВІКОВА

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6876-9508>

Електронна пошта: valianovikova53@gmail.com

**МІЖНАРОДНА ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА УКРАЇНИ
ПЕРЕД ПОЧАТКОМ ЛІТНЬОГО КОНТРНАСТУПУ
СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ У 2023 РОЦІ**

Вивчення нового етапу сучасної російсько-української війни є важливим науковим завданням, вирішення якого активно триває. Важливим фактором успішної протидії російській збройній агресії залишається різнобічна міжнародна підтримка та допомога (політична, військово-технічна, економічна та гуманітарна) Україні. Зокрема, під час травневих візитів 2023 року до низки європейських країн керівництво України досягнуло важливих домовленостей щодо оборонної підтримки держави. Сполучені Штати Америки були та залишаються для України головним партнером та постачальником численної військово-технічної допомоги. США надали Україні усю можливу підтримку для підготовки контрнаступу влітку 2023 року. У статті розглянуто особливості міжнародної підтримки у травні 2023 року. Висвітлено роль і місце провідних країн демократичного світу в підтримці України перед початком контрнаступу Сил оборони України.

Ключові слова: міжнародна підтримка, військово-технічна допомога, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Вивчення нового етапу сучасної російсько-української війни, а саме другої стратегічної наступальної операції Сил оборони України (травень — грудень 2023 р.), є важливим науковим завданням. Для України життєво необхідно було мати міжнародну підтримку та допомогу (політичну, військово-технічну, економічну та гуманітарну), особливо перед початком контрнаступу Сил оборони України. У цьому контексті травень 2023 року став одним із визначальних місяців від початку широкомасштабного вторгнення, адже воєнно-політичні взаємовідносини України з міжнародними партнерами були досить динамічними і вийшли на новий рівень. Передусім це стосувалося остаточної зміни поглядів провідних демократичних країн і переходу до політики протидії росії як агресору та осередку тоталітаризму у світі. Сьогодні специфіка міжнародної підтримки Україні потребує належ-

ного дослідження, зокрема її особливості у травні 2023 р., а також роль і місце провідних країн демократичного світу у підтримці України у цей період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні найбільшого значення з воєнно-теоретичного та практичного погляду набули дослідження переходу Сил оборони України від відбиття та стримування широкомасштабного вторгнення російських збройних сил до підготовки та проведення активних наступальних дій. Історієписання подій російсько-української війни базується на значному фактологічному матеріалі, зафіксованому військовими істориками. У процесі висвітлення подій сучасної історії доцільно детально виокремити і належним чином проаналізувати наявні військово-історичні джерела, насамперед ті, які вміщують інформацію в режимі реального часу. У цьому сенсі важливим інфор-

маційним джерелом є матеріали, накопичені Інститутом вивчення війни (Institute for the study of War — ISW), їх щоденна синтетична продукція, що висвітлює перебіг подій широкомасштабної війни росії проти України. У Національному університеті оборони України постійно здійснюється моніторинг воєнно-політичної, воєнно-стратегічної обстановки яка базується на офіційній інформації відповідних структур держави.

Водночас, починає формуватися історіографічний сегмент означеної проблематики. У контексті нашого дослідження важливого значення набули напрацювання Центру досліджень воєнної історії Збройних Сил України щодо щомісячного воєнно-історичного опису російсько-української війни. Так, у Воєнно-історичному описі російсько-української війни за травень 2023 року розміщено матеріал, присвячений наданню військової допомоги Україні від країн-учасниць контактної групи у форматі «Рамштайн-12» (Воєнно-історичний опис російсько-української війни... 2023, с. 151–159).

Питанням здійснення підтримки та надання допомоги Україні з боку міжнародних партнерів присвячені окремі розділи наукових видань, підготовлених фахівцями Національного університету оборони України (Коваль, М. (за заг. ред.). 2023, с. 270–292; Koval, M. (ed.). (2023), p. 52–89).

Результати ґрунтовних досліджень різноманітних аспектів російсько-української війни, у тому числі питання підтримки України у світі, акумульовані у виданнях Інституту історії НАН України, зокрема «За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі», «Російсько-українська війна. Вторгнення» (Головко, В. 2023) тощо. Однак наявні на сьогодні публікації заповнюють лише окремі лакуни порушеної теми. Автори дослідження пропонують власний погляд на підтримку та надання допомоги партнерами перед початком контрнаступу Сил оборони України у 2023 році.

Мета дослідження полягає в аналітичній реконструкції особливостей перебігу міжнародної військово-технічної підтримки Сил оборони України для підготовки їх до літнього контрнаступу в 2023 році.

Виклад основного матеріалу. Система надання допомоги та підтримки Україні в боротьбі з широкомасштабним вторгненням формувалася упродовж 2022 року. Створена антипутінська коаліція держав у результаті зустрічей на найвищому рівні на військовій авіабазі США «Рамштайн»

у Німеччині скоординувала зусилля на забезпеченні Сил оборони України необхідним озброєнням і боеприпасами (Головко, В. 2023, с. 234–235). Водночас у травні 2023 р. воєнно-політичне керівництво України та міжнародні партнери помітно активізували і розширили взаємодію на геополітичному рівні. Відбулися зустрічі воєнно-політичного керівництва України з лідерами інших країн — наших партнерів, а також тих, які опосередковано підтримували росію або обрали нейтральну позицію. Разом із партнерами Україна координувала проведення заходів, спрямованих на стримування росії, а країни, які відкрито підтримували агресора, переконувала змінити ставлення до нього.

Так, Президент України Володимир Зеленський взяв участь у всіх найважливіших міжнародних заходах, зустрівся з керівництвом Німеччини, Франції, Великої Британії та Італії, а також брав участь у самітах «Групи семи» (G7), що відбувся в Японії, та Ліги арабських держав (Arab League summit) у Саудівській Аравії. Відбулася низка зустрічей представників України з лідерами іноземних країн. Так, міністр закордонних справ Д. Кулеба відвідав із робочими візитами країни Африки і Південної Америки. Представники України взяли участь у Парламентській асамблеї НАТО. Така активність спостерігалася на тлі завершального етапу підготовки Сил оборони України до контрнаступу.

Під час травневих візитів Президента України Володимира Зеленського в Італію, Німеччину, Францію та Велику Британію сторони досягнули домовленостей, спрямованих на вагому оборонну підтримку України. 15 травня 2023 р. В. Зеленський зазначив, що пріоритетною метою його візитів у європейські столиці була належна підготовка Збройних Сил України до деокупації захоплених росією територій. Президент України зазначив, що надзвичайно задоволений досягнутими домовленостями, адже відбулися плідні зустрічі із Джорджею Мелані, Олафом Шольцом, Еммануелем Макроном і Ріші Сунаком (Досягнуто домовленостей про потужні оборонні пакети. 2023).

На думку прем'єр-міністра Великої Британії, зустріч із В. Зеленським відбулася у момент, вирішальний для опору України агресивній війні. Ріші Сунак наголосив, що Україна потребує постійної підтримки міжнародного співтовариства, адже змушена захищатися від навали безжальних і невибіркових атак, які вже більше року були щоденною реальністю. «Ми не повинні їх підве-

сти», — зазначив прем'єр-міністр Великої Британії та оголосив про надання Україні ударних безпілотних літальних апаратів дальньої дії (Britain to send Ukraine suicide drones with twice the range of Himars. 2023). 15 травня 2023 р. британський уряд оголосив, що прем'єр-міністр у цей день підтвердить продовження надання Великою Британією ракет протиповітряної оборони, нових безпілотних авіаційних систем, включно із сотнями нових ударних безпілотників із дальністю польоту більше 200 км (Британія надасть Україні ударні безпілотники великої дальності та ракети ППО. 2023). Велика Британія доправила усі обіцяні на той час танки Challenger 2, а також надала крилаті ракети Storm Shadow, здатні уражати цілі на відстані до 300 км. Крім того, Велика Британія стала першою країною серед членів НАТО, яка розпочала практичні кроки з підготовки пілотів для ЗС України за стандартами Альянсу (Савченко-Галушко, Т. 2023а).

Найбільший пакет допомоги, наданий Німеччиною від початку війни, становив майже 2,7 млрд євро. До його складу увійшли 110 танків “Leopard1” (надані спільно з Данією), 20 БМП “Marder”, 4 ЗПК IRIS-T SLM, 12 ЗПК IRIS-T SLS, п'ять радарів TRML-4D, 15 самохідних зенітних установок “Gepard”, 84 розвідувальних БПЛА (з них 71 — “Vector”), 40 наземних оглядових РЛС, спеціальна інженерна й автомобільна техніка, стрілецьке озброєння, боєприпаси тощо (Німеччина конкретизувала озброєння у рекордному пакеті на 2,7 млрд євро, в якому «сховався» справжній сюрприз. 2023). Також німецький виробник зброї “Rheinmetall” та концерн «Укроборонпрому» погодилися створити спільне підприємство для ремонту танків в Україні, крім того, німецька компанія в майбутньому передбачала започаткування вироблення в Україні систем ППО, танків та боєприпасів (Савченко-Галушко, Т. 2023а). «Гіркий розділ в історії нашого континенту закінчиться тим, що вільна Україна вступить до Європейського Союзу як повноправний член», — наголосив Олаф Шольц (Шольц про завершення війни: закінчиться членством України у Євросоюзі. 2023).

Італійська Республіка зробила значний військовий внесок у допомогу Україні, і надалі постійно враховуватиме найбільш нагальні та невідкладні потреби України у зміцненні її обороноздатності. Крім сплати національного внеску, Італія є активною учасницею заходів, започаткованих Європейським Союзом і НАТО, спрямованих на військову допомогу Україні і підготовку

українських військовослужбовців (Спільна декларація України та Італії. 2023). Голова Ради міністрів Італії Джорджа Мелоні на спільній з Володимиром Зеленським прес-конференції у Римі наголосила, що Італія не називатиме миром будь-які заходи, що нагадуватимуть агресію, і зробить усе можливе, щоб запобігти нав'язуванню Україні несправедливого миру. «Жоден несправедливий мир не може бути нав'язаний країні, кожному мирну угоду має підтримувати цей народ. Італія робитиме все можливе у цьому напрямі». (Італія робитиме все можливе, щоб Україні не нав'язали несправедливий мир — прем'єрка. 2023).

Президент Франції Еммануель Макрон після зустрічі з Президентом України повідомив, що «відчинив двері» для навчання пілотів з України. Говорячи про військову допомогу Україні, Е. Макрон зауважив, що стратегія Франції полягає у наданні допомоги Україні в організації контрнаступу у потрібний момент, «щоб вона могла повернути всіх за стіл переговорів на обраних нею умовах і створити для себе міцний мир» (Макрон: Двері для навчання українських пілотів у Франції відкриті. 2023).

Данія схвалила виділення додаткової військової допомоги Україні на \$2,6 млрд. Разом із Нідерландами, Бельгією та Британією Данія розпочне навчання українських пілотів на винищувачах F-16 (Джо Байден подякував Данії за непохитну підтримку України. 2023).

Сполучені Штати Америки залишалися для України головним партнером та постачальником численної військово-технічної допомоги. Так, 3 травня 2023 р. президент США Джо Байден заявив, що американські військовослужбовці надали допомогу в озброєнні, спорядженні та навчанні української армії (Джо Байден: Український народ — вражає хоробрий. Вони роблять неймовірну роботу. 2023). Сполучені Штати Америки надали Україні усю можливу підтримку для підготовки контрнаступу. Про це 4 травня 2023 р. у ході брифінгу заявив координатор Ради національної безпеки Білого дому Джон Кірбі. «Ми впевнені, що зробили майже все, що могли, тут, у США, а також, говорячи ширше, для наших союзників і партнерів, щоб переконатися, що вони будуть готові, якщо і коли президент Зеленський вирішить перейти в наступ, а він єдиний, хто може ухвалити таке рішення», — сказав Джон Кірбі. Він зазначив, що Україна отримала 98% озброєння, про яке просила для контрнаступу. Крім того, США та союзники провели навчання і тренування українських військових (США зробили усе можливе для

контрнаступу ЗСУ, Україна отримала 98% озброєння, — Кірбі. 2023). Так, 3 травня 2023 р. США передали Україні озброєння на \$300 млн, у список вперше потрапили ракети «Hydra 70». Також 9 травня 2023 р. було оголошено про новий пакет допомоги на майже \$1,2 млрд, до якого, зокрема, увійшли: додаткові системи ППО, обладнання для інтеграції пускових установок західного зразка, ракет і радарів із українськими протиповітряними системами, боєприпаси для боротьби з БПЛА, 155-мм артилерійські снаряди; послуги з комерційної супутникової зйомки (Пентагон оголосив про надання нового пакету військової допомоги Україні: список озброєння. 2023). Вже 21 травня 2023 р. після зустрічі президента США Джо Байдена з Президентом України Володимиром Зеленським у Японії США оголосили про надання додаткової безпекової допомоги, спрямованої на задоволення критичних потреб України у сфері безпеки та оборони, на суму до \$375 млн. Пакет, окрім іншого, включав: додаткові боєприпаси для артилерійських ракетних систем високої мобільності (HIMARS), артилерійські снаряди калібру 155 мм і 105 мм, ракети з трубним пуском, оптичним відстеженням, дротовим наведенням (TOW), протитанкові системи «Javelin» та AT-4, боєприпаси ракетної системи із лазерним наведенням (Biden Administration Announces Additional Security Assistance for Ukraine. 2023).

21 травня 2023 р. після саміту в Японії Володимир Зеленський заявив, що світ зважає на думку України стосовно кожного значущого для нашої держави питання: «Зустріч із Президентом Байденом — і, як завжди, ми стаємо сильнішими після таких перемовин. Зустріч із лідером Індонезії — змістовно. Зустріч із Президентом Республіки Корея — є потенціал для міцних відносин. Зустріч із Прем'єр-міністром Канади Трюдо — дякую, Джастіне, тобі. Поспілкувався з лідерами В'єтнаму та Австралії. Окремо й детально говорили з Прем'єр-міністром Японії — будемо посилювати співпрацю» (Президент: Маємо порозуміння зі світовою більшістю щодо кожного суттєвого для України пункту. 2023). Загалом лідери «Великої сімки» у ході саміту в Японії заявили, що надають Україні гарантії щодо підтримки у 2023 і на початку 2024 року. У спільній заяві зазначено, що G7 підтвердила зобов'язання про беззастережне надання Україні фінансової, гуманітарної, військової та дипломатичної підтримки (Савченко-Галушко, Т. 2023b).

Країни-партнери України 25 травня 2023 р. провели дванадцять засідання у форматі

«Рамштайн», де, за словами міністра оборони США Ллойда Остіна, погодили навчання пілотів ЗС України на винищувачах 4-го покоління, у тому числі F-16. Навчання мали розпочатися у червні 2023 р. у Данії та Нідерландах. Так, Ллойд Остін зауважив, що найближчим часом Данія і Нідерланди у співпраці зі США створять відповідну навчальну базу. Протягом травня 2023 р список країн, які вирішили долучитися до навчання українських пілотів, містив уже сім учасників: Велику Британію, Данію, Норвегію, Нідерланди, Бельгію, Португалію, Польщу. У ході зустрічі також було домовлено про віднайдення більшої кількості систем ППО для України. На думку Ллойда Остіна, ракетні атаки росії по Україні зумовлюють необхідність створення потужнішої наземної архітектури ППО в Україні, тому системи протиповітряної оборони для цих цілей країни-члени НАТО спробують віднайти серед своїх запасів. Також США працюватимуть із військовими приватними компаніями, які можуть виготовити системи NASAMS, щоб передати їх Києву. Також під час зустрічі було прийнято рішення створити центр технічного обслуговування танків «Leopard». Учасники танкової коаліції обговорили не лише процес створення нового центру, а й подальше постачання озброєння в Україну та його обслуговування у найближчі роки (Захарова, О. 2023).

Висновки. Нині Україна є основною силою, що стримує поширення тоталітаризму. Відкрито бажаючи перемоги Україні над росією як запоруки стримування тоталітаризму, демократичний світ надає Україні значну політичну, економічну та військово-технічну допомогу, зокрема постачання військової техніки нашій державі вийшло на якісно новий рівень. Дослідження особливостей міжнародної підтримки України у російсько-українській війні протягом травня 2023 р., ролі і місця провідних країн демократичного світу у підтримці України дали змогу зробити такі висновки. Глобальні центри сили — США, Велика Британія, Німеччина, Франція та інші країни — учасниці міжнародної коаліції «Рамштайн» продовжували системно підтримувати Україну. Перед початком контрнаступу Сил оборони України міжнародна підтримка, насамперед воєнно-технічна, помітно збільшилася кількісно та розширилася якісно. У діях наших партнерів на цей час існують дві тенденції: пошук рішень для посилення тиску на рф і недопущення перетворення війни на «заморожений» або затяжний конфлікт, а також продовження постачання озброєння в Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Biden Administration Announces Additional Security Assistance for Ukraine. (2023). URL: <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3402206/biden-administration-announces-additional-security-assistance-for-ukraine/> [дата зверн.: 09.05.2023].

Britain to send Ukraine suicide drones with twice the range of Himars. (2023). URL: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2023/05/15/britain-send-ukraine-suicide-drones-twice-the-range-himars/> [дата зверн.: 15.05.2023].

Koval, M. (Ed.). (2023). *Theoretical and applied aspects of the Russian-Ukrainian war: hybrid aggression and national resilience*. Kharkiv: TECHNOLOGY CENTER PC, 372 p.

Британія надасть Україні ударні безпілотники великої дальності та ракети ППО. (2023). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/05/15/7402219/> [дата зверн.: 15.05.2023].

Воєнно-історичний опис російсько-української війни (травень 2023 року). (2023). Київ: МО України, ГШ ЗС України, 196 с.

Головко, В. (2023). Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія Росії проти України. К.: Інститут історії України НАН України, 602 с.

Джо Байден подякував Данії за непохитну підтримку України. (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/06/06/dzho-bajden-podyakuvav-daniyi-za-nepohytnu-pidtrymku-ukrayiny/> [дата зверн.: 06.06.2023].

Джо Байден: Український народ — вражаюче хоробрий. Вони роблять неймовірну роботу. (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/04/dzho-bajden-ukrayinskyj-narod-vrazhayuche-horobryj-vony-roblyat-nejmovirnu-robotu/> [дата зверн.: 04.05.2023].

Досягнуто домовленостей про потужні оборонні пакети — Президент України про результати візитів до Італії, Німеччини, Франції та Великої Британії. Міністерство оборони України. (2023). URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2023/05/15/prezident-ukraini-pro-rezultati-vizitiv-do-italii-nimechchini-franczii-ta-velikoi-britanii/> [дата зверн.: 15.05.2023].

Захарова, О. (2023). F-16 і потужний пакет допомоги: чим завершився Рамштайн-12 для України. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/rezultati-ramshtajn-12-sho-otrimaye-kiyiv-vid-zahodu> [дата зверн.: 26.05.2023].

Італія робитиме все можливе, щоб Україні не нав'язали несправедливий мир — прем'єрка. (2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3708780-italia-robitime-vse-mozlive-sob-ukraini-ne-buv-navazani-nespravedlivij-mir-premerka.html> [дата зверн.: 13.05.2023].

Коваль, М. (за заг.ред.). (2023). *Рік незламності: крах операції Z*. К.: НУОУ, 320 с.

Макрон: Двері для навчання українських пілотів у Франції відкриті. (2023). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/15/7161743/> [дата зверн.: 15.05.2023].

Нам потрібне глобальне лідерство демократії — виступ Президента Володимира Зеленського на сесії саміту країн «Великої сімки» та України. Офіційне інтернет-представництво Президента України. (2023). URL: <https://www.president.gov.ua/news/nam-potribne-globalne-liderstvo-demokratiyi-vistup-prezident-83053> [дата зверн.: 21.05.2023].

Німеччина конкретизувала озброєння у рекордному пакеті на 2,7 млрд євро, в якому «сховався» справжній сюрприз. (2023). URL: <https://on-demand.eastview.com/browse/doc/85906670> [дата зверн.: 23.05.2023].

Пентагон оголосив про надання нового пакету військової допомоги Україні: список озброєння. (2023). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/05/09/novyna/bezpeka/pentahon-oholosyv-pro-nadannya-novoho-paketu-vijskovoji-dopomohy-ukrayini-spysok-ozbrojennya> [дата зверн.: 09.05.2023].

Президент: Маємо порозуміння зі світовою більшістю щодо кожного суттєвого для України пункту. (2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3712350-prezident-maemo-porozuminna-zi-svitovou-bilsistu-sodo-koznogo-suttevogo-dla-ukraini-punktu.html> [дата зверн.: 21.05.2023].

Савченко-Галушко, Т. (2023а). Огляд міжнародних подій: Україна в центрі уваги. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/21/oglyad-mizhnarodnyh-podij-ukrayina-v-czentr-uvagy/> [дата зверн.: 21.05.2023].

Савченко-Галушко, Т. (2023б) Стратегія Росії, яка вичікує, що на Заході втомляться та не допомагатимуть Україні, не спрацює. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/29/strategiya-rosiyi-yaka-vychikuyeshho-na-zahodi-vtomlyatsya-ta-ne-dopomagatymut-ukrayini-ne-spracyuye/> [дата зверн.: 29.05.2023].

Спільна декларація України та Італії. (2023). URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ukrayini-ta-italiyi-82853> [дата зверн.: 13.05.2023].

США зробили усе можливе для контрнаступу ЗСУ, Україна отримала 98% озброєння, — Кірбі. (2023). URL: https://censor.net/ua/news/3416430/ssha_zrobyly_use_mojlyve_dlya_kontrnastupu_zsu_ukrayina_otrymala_98_ozbroynnya_kirbi [дата зверн.: 05.05.2023].

У цей вирішальний для нашого народу момент уся Велика Британія разом з Україною — Володимир Зеленський після зустрічі з Ріші Сунаком. (2023). URL: <https://president.gov.ua/news/u-cej-virishalnij-dlya-nashogo-narodu-moment-usya-velika-bri-82921> [дата зверн.: 15.05.2023].

Шольц про завершення війни: закінчиться членством України у Євросоюзі. (2023). URL: [https://www.rbc.ua/rus/news/sholts-zaversheniya-viyni-zakinchitsya-chlenstvom-1684845981.html](https://www.rbc.ua/rus/news/sholts-zaversheniya-viyni-zakinchitsya-chlenstvom-ukrayini-u-evrosyuzi) [дата зверн.: 23.05.2023].

REFERENCES

Biden Administration Announces Additional Security Assistance for Ukraine. (2023). URL: <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3402206/biden-administration-announces-additional-security-assistance-for-ukraine/> [Accessed: 09.05.2023]. [In English].

Britain to send Ukraine suicide drones with twice the range of Himars. (2023). URL: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2023/05/15/britain-send-ukraine-suicide-drones-twice-the-range-himars/> [Accessed: 15.05.2023]. [In English].

Brytaniia nadast Ukraini udarni bezpilotnyky velykoi dalnosti ta rakety PPO [Britain will provide Ukraine with long-range attack drones and air defense missiles]. (2023). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/05/15/7402219/> [Accessed: 15.05.2023]. [In Ukrainian].

Dosiahnuto domovenosti pro potuzhni oboronni pakety — Prezydent Ukrainy pro rezultaty vizytiv do Italii, Nimechchyny, Frantsii ta Velykoi Brytanii. Ministerstvo oborony Ukrainy [Agreements were reached on powerful defense packages — the President of Ukraine on the results of visits to Italy, Germany, France and Great Britain. Ministry of Defence Ukraine]. (2023). URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2023/05/15/prezydent-ukraini-pro-rezultati-vizytiv-do-italii-nimechchini-franczii-ta-velikoi-britanii/> [Accessed: 15.05.2023]. [In Ukrainian].

Dzho Baiden podiakuvav Danii za nepokhytnu pidtrymku Ukrainy [Joe Biden thanked Denmark for its steadfast support of Ukraine]. (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/06/06/dzho-bajden-podyakuvav-daniyi-za-nepohytnu-pidtrymku-ukrayiny/> [Accessed: 06.06.2023]. [In Ukrainian].

Dzho Baiden: Ukrainyski narod — vrazhaiuche khorobryi. Vony robliat neimovirnu robotu [Joe Biden: The Ukrainian people are amazingly brave. They do an incredible job]. (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/04/dzho-bajden-ukrayinskyj-narod-vrazhayuche-horobryj-vony-roblyat-nejmovirnu-robotu/> [Accessed: 04.05.2023]. [In Ukrainian].

Holovko, V. (2023). *Vtorhnennia. 2022. Shyrokomashtabna ahrestia Rosii proty Ukrainy* [Intrusion. 2022. Russia's large-scale aggression against Ukraine]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 602 s. [In Ukrainian].

Italiia robytyme vse mozhlyve, shchob Ukraini ne naviazaly nespravedlyvyi myr — premierka [Italy will do everything possible so that an unjust peace is not imposed on Ukraine — the Prime Minister]. (2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3708780-italia-robitime-vse-mozhlyve-sob-ukraini-ne-buv-navazaniy-nespravedlivij-mir-premerka.html> [Accessed: 13.05.2023]. [In Ukrainian].

Koval, M. (ed.). (2023). *Rik nezlamnosti: krakh operatsii Z* [The Year of Invincibility: The Collapse of Operation Z]. K.: NUOU, 320 s. [In Ukrainian].

Koval, M. (ed.). (2023). *Theoretical and applied aspects of the Russian-Ukrainian war: hybrid aggression and national resilience*. Kharkiv: TECHNOLOGY CENTER PC, 372 p. [In English].

Makron: Dveri dlia navchannia ukraïnskykh pilotiv u Frantsii vidkryti. [Macron: The door to training Ukrainian pilots in France is open. European truth]. (2023). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/15/7161743/> [Accessed: 15.05.2023]. [In Ukrainian].

Nam potribne hlobalne liderstvo demokratii — vystup Prezydenta Volodymyra Zelenskoho na sesii samitu krain “Velykoi simky” ta Ukrainy. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy [We need the global leadership of democracy — the speech of President Volodymyr Zelenskyi at the summit session of the G7 countries and Ukraine. Official online representation of the President of Ukraine]. (2023). URL: <https://www.president.gov.ua/news/2023/05/15/7161743/>

president.gov.ua/news/nam-potribne-globalne-liderstvo-demokratiyi-vistup-prezident-83053 [Accessed: 21.05.2023]. [In Ukrainian].

Nimechchyna konkretyzuvala ozbroiennia u rekordnomu paketi na 2,7 mlrd yevro v yakomu “skhovavsia” spravzhnii siurpryz [Germany specified armaments in a record package for 2.7 billion euros, in which a real surprise was “hidden”]. (2023). URL: <https://on-demand.eastview.com/browse/doc/85906670> [Accessed: 23.05.2023]. [In Ukrainian].

Pentahon oholosyv pro nadannia novoho paketu viiskovoi dopomohy Ukraini: spysok ozbroiennia [The Pentagon announced the provision of a new package of military aid to Ukraine: a list of weapons]. (2023). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/05/09/novyna/bezpeka/pentahon-oholosyv-pro-nadannya-novoho-paketu-vijskovoyi-dopomohy-ukrayini-spysok-ozbroyennya> [Accessed: 09.05.2023]. [In Ukrainian].

Prezydent: Maiemo porozuminnia zi svitovoiu bilshistiu shchodo kozhnogo suttevogo dlia Ukrainy punktu [The President: We have an understanding with the majority of the world regarding every important point for Ukraine]. (2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3712350-prezident-maemo-porozuminna-zi-svitovou-bilsistu-sodo-koznogo-suttevogo-dla-ukraini-punktu.html> [Accessed: 21.05.2023]. [In Ukrainian].

Savchenko-Halushko, T. (2023a). Ohliad mizhnarodnykh podii: Ukraina v tsentri uvahy [Overview of international events: Ukraine in the spotlight]. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/21/oglyad-mizhnarodnyh-podij-ukrayina-v-centri-uvagy/> [Accessed: 21.05.2023]. [In Ukrainian].

Savchenko-Halushko, T. (2023b). Stratehiia Rosii, yaka vychikuie, shcho na Zakhodi vtomliatsia ta ne dopomahatymut Ukraini, ne spratsiuie [Russia’s strategy, which is waiting for the West to get tired and not help Ukraine, will not work]. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/29/strategiya-rosiyi-yaka-vychikuye-shhona-zahodi-vtomlyatsya-ta-ne-dopomagatymut-ukrayini-ne-spraczyuye/> [Accessed: 29.05.2023]. [In Ukrainian].

Sholts pro zavershennia viiny: zakinchysia chlenstvom Ukrainy u Yevrosoiuzi [Scholz on the end of the war: it will end with Ukraine’s membership in the European Union]. (2023). URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/sholts-zavershennya-viyni-zakinchitsya-chlenstvom-1684845981.html> [Accessed: 23.05.2023]. [In Ukrainian].

Spilna deklaratsiia Ukrainy ta Italii [Joint declaration of Ukraine and Italy]. (2023). URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ukrayini-ta-italiyi-82853> [Accessed: 13.05.2023]. [In Ukrainian].

SShA zrobyly use mozhyve dlia kontrnastupu ZSU, Ukraina otrymala 98% ozbroiennia, — Kirbi [The USA did everything possible for the counteroffensive of the Armed Forces, Ukraine received 98% of its weapons, — Kirby]. (2023). URL: https://censor.net/ua/news/3416430/ssha_zrobyly_use_mojlyve_dlya_kontrnastupu_zsu_ukrayina_otrymala_98_ozbroyennya_kirbi [Accessed: 05.05.2023]. [In Ukrainian].

U tsei vyrishalniy dlia nashoho narodu moment usia Velyka Brytaniia razom z Ukrainoiu — Volodymyr Zelenskyi pislia zustrichi z Rishi Sunakom [At this crucial moment for our people, the whole of Great Britain is together with Ukraine — Volodymyr Zelenskyi after meeting with Rishi Sunak]. (2023). URL: <https://president.gov.ua/news/u-cej-virishalnij-dlya-nashogo-narodu-moment-usya-velika-bri-82921> [Accessed: 15.05.2023]. [In Ukrainian].

Voienno-istorychni opys rosiisko-ukrainskoi viiny (traven 2023 roku) [Military-historical description of the Russian-Ukrainian war (May 2023)]. (2023). Kyiv: MO Ukrainy, HSh ZS Ukrainy, 196 s. [In Ukrainian].

Zakharova, O. (2023). F-16 i potuzhnyi paket dopomohy: chym zavershyvsia Ramshtain-12 dlia Ukrainy [F-16 and a powerful aid package: what ended Ramstein-12 for Ukraine]. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/rezultati-ramshtajn-12-sho-otrimaye-kiyiv-vid-zahodu> [Accessed: 26.05.2023]. [In Ukrainian].

Oleksandr OSTAPCHUK

PhD of Historical Sciences

*Research Centre for Humanitarian Problems
of the Armed Forces of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0991-0778>

Valentyna NOVIKOVA

*The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6876-9508>

INTERNATIONAL MILITARY AND TECHNICAL ASSISTANCE TO UKRAINE PRIOR TO THE BEGINNING OF SUMMER COUNTEROFFENSIVE OF UKRAINIAN DEFENCE FORCES in 2023

Studying the new phase of the modern Russian-Ukrainian war is an extremely relevant issue in the contemporary history of Ukraine on a global scale. Its analysis is actively ongoing and requires painstaking interdisciplinary research involving historians and experts from related fields of knowledge. International support is crucial support for Ukraine in its war with Russia and includes political, military-technical, economic, and humanitarian aid.

In May 2023, the military-political leadership of Ukraine and international partners noticeably intensified and expanded cooperation at the geopolitical level. Meetings between the military-political leadership of Ukraine and leaders of other countries took place, including not only our partners, but also those who indirectly supported Russia or adopted a neutral position. With our partners, Ukraine coordinated actions to deter Russia. We have also been making convincing efforts to change the stance of those who openly or secretly sided with the aggressor.

President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi participated in all the most important international events, meeting with the leadership of Germany, France, the United Kingdom, and Italy, as well as participating in summits such as the “Group of seven” (G7) in Japan and the 2023 Arab League Summit in Saudi Arabia. Additionally, a series of meetings between representatives of our state and leaders of foreign countries took place. Minister of Foreign Affairs D. Kuleba made significant visits to countries in South America and Africa. Our representatives took part in the Parliamentary Assembly of NATO. This activity occurred during the final stage of preparation of the Armed Forces of Ukraine for the counteroffensive.

During President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi visits to Italy, Germany, France, and the United Kingdom in May, important agreements regarding defense support for our country were reached.

The United States has been and remains the main partner and supplier of significant military-technical assistance to Ukraine. The United States provided Ukraine with all possible support for preparing for the counteroffensive.

The article discusses the specifics of international support for Ukraine during the Russian-Ukrainian war in May 2023. It highlights the role and position of leading countries in democratic world in supporting Ukraine before the start of the counteroffensive by the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: *international support and assistance to the country; the Russian-Ukrainian war; and military and technical assistance.*

Віктор ДЕЙНЕГА

Філія Національного військово-історичного музею
України — Музей важкої бомбардувальної авіації
(Полтава, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1385-6599>

Електронна пошта: mvba@ukr.net

ВНЕСОК УРОДЖЕНЦІВ УКРАЇНИ В ІНЖЕНЕРНО-ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ТА БОЙОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ БОМБАРДУВАЛЬНОЇ АВІАЦІЇ (ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ СТ.)

У статті визначено основні етапи становлення та формування бомбардувальної авіації, зосереджено увагу на загальній історії її розвитку та внеску уродженців України. На думку автора, тогочасне досягнення українців призвело до формування бомбардувальної авіації далекої дії та створення «Ескадри повітряних кораблів», що у 1916–1917 рр. дислокувалася у м. Вінниці. Проаналізовано довоєнний (1903–1914 рр.) етап розвитку авіації, визначаючи його як період активного розвитку авіаційної промисловості у світі й на теренах України. Особливу увагу зосереджено на висвітленні історії Ескадри повітряних кораблів, становлення якої відбувалося у період стрімкого зростання авіаційної промисловості під час Першої світової війни (1914–1917 рр.). Фрагментарно висвітлено події, що пов'язані з авіаційною галуззю у період від 1918 до 1920 року, що був досить важливим і, водночас, найважчим, через національні визвольні змагання, етапом розвитку авіаційної промисловості.

Ключові слова: історія військово-повітряних сил, інженерно-конструкторська думка в Україні, бомбардувальна авіація, дальня авіація, авіаційна промисловість, Перша світова війна.

Постановка проблеми. Історія полтавського аеродрому тісно пов'язана із загальною історією розвитку світової та дальньої авіації. Протягом всього лише 42 років від моменту перших практичних кроків О. Можайського у розробленні літака, що відокремлювався від землі, у 1882 р. до ухвалення рішення про заснування полтавського аеродрому у 1923 р. відбувся стрімкий розвиток авіації (Олександр Федорович Можайський ... 2019; Черкаська, Г. 2019; Дейнега, В. 2020).

Перехід на новий етап відзначився знаковою подією початку ХХ століття, зокрема, розробленням та успішним випробуванням літака Flier американськими братами Вілбуrom і Орвіллом Райтами у 1903 р. Ця обставина стала проривом у тривалому прагненні людини підкорити повітряний простір. Водночас у Європі скептично ставилися до повідомлень зі Сполучених Штатів Америки і наполегливо працювали над створенням власних літаків (Jakab, P. 2011).

Формування бомбардувальної авіації та внесок відомих українців у процес становлення світової авіації спонукають істориків до ретельного аналізу історичного розвитку перебігу подій щодо використання літальних апаратів, у тому числі у військовій справі. Актуальність статті

зумовлена необхідністю з'ясування історичного розвитку формування бомбардувальної авіації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес дослідників бомбардувальної авіації актуалізується значною кількістю наукових праць. Тематика бомбардувальної авіації висвітлена багатьма вченими, зокрема їй присвятили свої праці А. Харук (Харук, А. 2009а; Харук, А. 2009b; Харук, А. 2023; Харук, А., Кондратьєв, В. & Хайрулін, М. 2008), В. Татарчук (Татарчук, В. 2007), В. Дерновий (Дерновий, В. 2014), О. Кафтан (Кафтан, О. 2012). Безумовно, вони зробили вагомий внесок у висвітлення цієї проблематики, однак, зазначені автори досліджували більшою мірою визначений період історії та не вдавалися в його передумови.

Розвиток бомбардувальної авіації висвітлювався у наукових працях дослідників, які досліджували науковий шлях авіаційних інженерів та конструкторів, зокрема Л. Гаврилюк (Гаврилюк, Л. 2012), Г. Черкаська (Черкаська, Г. 2018), О. Овсієнко (Овсієнко, О. 2023). Проте аналіз розвитку бомбардувальної авіації здійснювався здебільшого у контексті конструювання та проектування повітряних кораблів авіаційних конструкторів, які були об'єктом їх дослідження.

Мета статті — воєнно-історичне дослідження розвитку інженерно-конструкторської думки та техніко-промислової бази літакобудування (його бомбардувальної галузі на теренах України (у її сучасних кордонах), особливостей організації та бойового застосування бомбардувальної авіації під час Першої світової війни та війни за Українську державність 1917–1920 рр.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХ століття ознаменувався численними спробами конструкторів та винахідників підняти у повітря літальні апарати. Так, 12 вересня 1906 р. апарат данського конструктора Якоба Християна Хансена-Еллекхаммера (1871–1946 рр.) відірвався від землі і подолав відстань у 40 м. Через два дні літак, сконструйований бразильцем Альберто Сантос-Дюмоном (1873–1932 рр.), протримався у повітрі 8 секунд (Crouch, T. D. 2003). Ще через три тижні здійснив перший п'ятиметровий політ літак румуна Траяна Вуя (1872–1950 рр.) (Filimon, L. 2011, р. 147–150). У 1908 р. почалися польоти на планерах. Так, французький винахідник і авіатор Луї Блеріо (1872–1936 рр.) на своєму літаку-моноплані Bleriot XI 25 липня 1909 р. перелетів через Ла-Манш (Crouch, T. D., Bilstein, R. E. & Boyne, W. J. 2023).

Варто зазначити, що ідея використання літальних апаратів у військовій справі зародилася практично відразу після їх винайдення. Перше застосування літаків відбулося під час італійсько-турецької війни 1911–1912 рр., коли італійці використовували авіацію для коригування вогню артилерії, здійснення розвідки і бомбардувань (New great war episode: the Italo-Turkish war 1911–1912. 2021). Перша італійська авіаційна флотилія складалася з дев'яти літаків, включно з монопланами Bleriot IX і Nieuport (Piazza, C. 2023).

Винахідники із різних частин Російської імперії також долучалися до становлення і розвитку авіації. Зокрема, у 1909 р. Анатолій Уфимцев (1880–1936 рр.) (м. Курськ) (Anatoly Georgievich Ufimtsev. Medium Help Center. 2020) і Степан Гризодубов (1884–1965 рр.) (с. Богодухівка Харківської губернії) (Черкаська, Г. 2018) незалежно один від одного сконструювали саморобні літаки.

На теренах України на той час відбувалося становлення Київського політехнічного інституту (далі — КПІ), що стало важливим рубіконом в історії світової авіації. У період 1905–1906 років при Механічному гуртку КПІ була організована Повітроплавна секція, яку очолив видатний ентузіаст авіації професор Микола Артем'єв (1874–1948 рр.). У листопаді 1908 року секція реорганізувалася у Повітроплавний гурток з відділами аеропланів, гелікоптерів, орнітоптерів і двигунів.

Уже в 1907–1908 роках професор М. Артем'єв проводив досліди з моделлю махового пропелерного пристрою, що складався зі сталевих маховика на вертикальній осі зі встановленими на ньому лопастями, що обертаються. Пізніше, разом із інженером-конструктором професором КПІ Олександром Кудашевим (1872–1917 рр.), він брав участь у спорудженні перших у м. Києві планера і літака. Саме з ім'ям професора О. Кудашева пов'язаний початок становлення авіаційної промисловості на теренах сучасної України, коли 23 травня 1910 р. відбулася перша вдала спроба польоту створеного ним літака (Карамаш, С. & Татарчук, В. 2010; Харук, А. 2009b).

З моменту створення Повітроплавної секції у КПІ нею також керував і професор Микола Делоне (1856–1931 рр.), який згодом очолив Київське Повітроплавне товариство. Важливо зауважити, що на території сучасної України цей авіаційний осередок об'єднав не лише відомих на той час професорів, інженерів і конструкторів, а й студентів КПІ, які стали «піонерами» у розвитку світової авіаційної науки та техніки (Карамаш, С. & Татарчук, В. 2010).

Крім того, починаючи з 1910 р., успішний розвиток авіації був пов'язаний з іменами авіаційного інженера, члена Київського клубу повітроплавання, найвідомішого представника Київської школи авіабудування, а згодом і засновника фірми “Sikorsky Aero Engineering Corporation” (США), Ігоря Сікорського (1889–1972 рр.), авіаційного інженера часів Російської імперії і Союзу радянських соціалістичних республік (далі — СРСР) Якова Гаккеля (1874–1945 рр.) та інших авіаконструкторів і винахідників. Зокрема, навесні 1912 р. на Першій Міжнародній виставці повітроплавання у Москві Великою золотою медаллю був відзначений літак «Гаккель-7». А у 1913 р., на Другій Міжнародній виставці повітроплавання, Великою золотою медаллю був нагороджений літак С-6А І. Сікорського (Згуровський, М. 2010).

Загалом, до 1912 р. у Києві було збудовано близько 40 літальних апаратів. Зазначимо, що деякі з них так і не змогли піднятися у повітря. У період з 1910 по 1912 рр. функціонували авіаційні майстерні українських авіаконструкторів Олександра Карпеки (1894–1918 рр.), Василя Йордана (роки життя невідомі), Олександра Свешнікова (1887–1918 рр.) та інших. Однак жодна з цих майстерень, через недостатнє фінансування і відсутність ринку збуту, так і не змогла організувати

масове виробництво літаків, обмежившись створенням одиничних експериментальних зразків. Фактично, майстерні не були промисловими підприємствами, а залишалися дослідними осередками (Харук, А. 2009b).

Про Ігоря Сікорського (1889–1972 рр.) — одного з найвидатніших авіаконструкторів ХХ ст. і його внесок у створення важкої авіації варто зазначити окремо. Він є творцем перших у світі чотиримоторного літака «Гранд» (великий) з повністю закритою кабіною для пілота і пасажирів (1913 р.), чотиримоторного літака «Руський витязь» (1913 р.), важкого чотиримоторного бомбардувальника і пасажирського літака «Ілля Муромець» (1914 р.), трансатлантичного гідроплана (1934 р.), серійного гелікоптера одновинтової схеми (1942 р.) (Johnston, S. P. 2023).

Молодий інженер розробив унікальну концепцію багатомоторного літака, який не мав аналогів у світовій практиці. Незважаючи на те, що більшість авіаційних авторитетів того часу відкидала подібну ідею, голова правління Російсько-Балтійського вагонного заводу Михайло Шидловський (1856–1921 рр.) врахував його аргументи і 18 вересня 1912 р. дозволив йому розпочати будівництво цього повітряного гіганта (Харук, А. 2023). Вперше І. Сікорський підняв чотиримоторний літак С-21 «Гранд» у повітря 15 березня 1913 р., а 10 травня було виконано повноцінний політ. З цього часу в світі починається ера важкої авіації. У травні цього ж року І. Сікорський встановив ще два двигуни, і літак був перейменований на «Великий Російсько-Балтійський» (чи просто «Великий»), а потім, за клопотанням М. Шидловського, на «Руський витязь», що почав літати у чотиримоторному варіанті (Васьків, О. 2013; Blume, G. 2016). Проте у червні 1913 р., після зіткнення з іншим літаком під час посадки, його утилізували.

Досвід побудови, випробувань і доведення «Руського витязя» І. Сікорський використовував під час створення нового повітряного гіганта «Ілля Муромець». Його перший політ відбувся 23 грудня 1913 р. Перші польоти «Муромець» виконував на лижах, а навесні 1914 року було вирішено переробити його на гідроаероплан. Апарат обладнали поплавками і відправили на випробування на 1-шу авіастанцію у Лібаві (нині — м. Лієпая, Латвія). У травні 1914 р. гідролітак успішно здійснив перший політ, а у липні його, незважаючи на недоліки, взяли на озброєння Балтійського флоту. Однак після оголошення Німеччиною війни, початок мобілізації літак застав на приколі в бухті

під час ремонту двигунів. Через можливу атаку міноносців один із командирів спалив літак. Потім його виправдали, вважаючи, що машина була дослідною (Ободовський, І. & Грачов, С. І. 2015). Останній політ «Муромця» відбувся у 1922 році. Пізніше, у 1915 р. І. Сікорський створив перший у світі літак винищувальної авіації С.ХVІ періоду Першої світової війни (Гаврилюк, Л. О. 2012, с. 573; Chuprasova, D. 2021, р. 33).

Фактично, завдяки українським науковцям та авіаційним інженерам, російська імперія мала чотиримоторні літаки «Ілля Муромець», вперше у світі зведені у формування бомбардувальної авіації далекої дії «Ескадру повітряних кораблів», що у 1916–1917 рр. дислокувалася у Вінниці (Кафтан, О. О. 2024, с. 77–83). Так, 8 грудня 1914 р. Військова рада прийняла Постанову про формування Управління Ескадри повітряних кораблів (далі — ЕПК) у складі 10 бомбардувальників «Ілля Муромець», затвердженої 23 грудня 1914 р. Тому ця дата є офіційною датою народження дальньої авіації (Blume, G. 2016; Chuprasova, D. 2021, р. 33).

З того часу військова авіація була розділена на важку і легку. 14 грудня 1914 р. виходець із українського дворянського роду Михайло Шидловський був призначений начальником Управління ЕПК із присвоєнням йому військового звання генерал-майор. Фактично, він був засновником і першим командувачем дальньої авіації та командиром ЕПК «Ілля Муромець» — першим у світі з'єднанням важких бомбардувальників (Харук, А. 2023; Ободовський, І. & Грачов, С. І. 2015). У грудні того ж року командувач Ескадри повністю укомплектував її особовим складом, матеріальною частиною, допоміжним устаткуванням, і наприкінці місяця вона прибула на базу недалеко від містечка Яблонна під Варшавою. До складу Ескадри приєднувалися кращі фахівці. Так, технічним радником штабу Ескадри став І. Сікорський, одним із артилерійських офіцерів став уродженець Києва, який згодом став видатним фахівцем з динаміки польоту доби СРСР, Олександр Журавченко (1884–1964 рр.) (Патон, Б. Є. & Згуровський М. З. (за ред.) (2015), с. 259).

На базі ЕПК проводилася значна робота з оснащення «Муромців» бомбардувальним і стрілецьким озброєнням, встановлювалося фотообладнання для фіксації результатів бомбометання, а також для панорамної аерофотозйомки (Ободовський, І. & Грачов, С. І. 2015, с. 21). Пізніше з'явилися складніші прилади, зокрема лічильник вітрів («вітрочот») О. Журавченка, при-

значений для механічного розрахунку елементів навігаційного трикутника швидкостей (Кулик, М.С. (за ред.). 2016).

У січні 1915 р. розпочалася активна підготовка кораблів і тренування особового складу. При Ескадрі були утворені школи для льотного і наземного складу. Льотна школа спеціалізувалася на підготовці екіпажів «Муромців»: пілотів, артилерійських офіцерів і механіків. Зазвичай, пілотуванню важких бомбардувальників навчалися лише ті офіцери, які мали звання «військовий льотчик». З цього року в Ескадру повітряних кораблів почали надходити одномоторні біплани С-16, озброєні двома кулеметами. По суті, це були винищувачі супроводу, створені для захисту «Муромців» у повітрі та прикриття їх на аеродромах. Однак із часом виявилось, що такий захист вже не є настільки необхідним. «Муромці» були добре озброєні й мали п'ять вогневих точок і вісім кулеметів. Також були встановлені пристрої для стрільби через двері та вікна фюзеляжу (Ободовський, І. & Грачов, С. І. 2015, с. 22).

Зазначимо, що у грудні 1915 р. було вирішено перемістити літаки ЕПК на Галицький фронт, і їх потягом було перевезено до селища Підволочиськ Тернопільської області (Україна), проте ландшафтні умови для безпечних польотів були незадовільні, так як аеродромів у сучасному розумінні тоді не існувало. Знаходили рівну ділянку землі і користувалися нею як злітно-посадковою смугою. Тому Ескадру розмістили поблизу с. Колодзіївка (нині с. Колодіївка Підволочиського р-ну Тернопільської обл.), де знайшлася саме така зручна ділянка землі. Згодом там була побудована дерев'яна злітно-посадкова смуга, що давала змогу успішно виконувати бойові завдання. Восени 1916 р. авіаційний загін передислокували до Вінниці. Саме цей аеродром став головною базою і штабом ЕПК (Ободовський, І. & Грачов, С. І. 2015, с. 23).

У 1916 р. на літаках «Ілля Муромець» додали вогневих точок у хвості літака і на носі фюзеляжу, що давало змогу здійснювати повний сферичний обстріл. Добре продумана схема стрілецького озброєння дозволяла літакам «Ілля Муромець» успішно виконувати завдання без супроводу винищувачів і відбивати атаки великих груп німецьких літаків протягом усього періоду війни (Дерновий, В. 2014, с. 203–217).

У 1917 р. М. Шидловський був замінений молодим підполковником Георгієм Горшковим (1881–1919 рр.) (згодом — один із керівників авіації Української Народної Республіки та Укра-

їнської Держави) (Харук, А. 2009а). Разом із М. Шидловським ЕПК покинув й І. Сікорський. Прощаючись із М. Шидловським, якого демобілізували, Верховний головнокомандувач, генерал Михайло Алексєєв (1857–1918 рр.) висловив йому найщирішу вдячність за вклад у створення Ескадри і технічне вдосконалення повітряних кораблів, а також за вагомий внесок у започаткування та розвиток нового напрямку у військовій сфері (Овсієнко, О. Ф. 2003, с. 65).

Наприкінці червня 1917 року залишки ЕПК, розташовані під Вінницею, планували передислокувати у Бердянськ. Однак через агресивні дії німецьких військ та міжособні конфлікти, особовий склад Ескадри вирішив знищити літаки та покинути фронт. Після цього шляхи перших у світі льотчиків дальньої авіації розійшлися. Під час громадянської війни «Муромці» застосовували обидві сторони конфлікту, оскільки частина офіцерів ЕПК приєдналася до більшовиків, частина вступила до Добровольчої армії Денікіна, а деякі прийняли рішення служити в новоутворених державах. У повоєнний період повітряні кораблі І. Сікорського тимчасово знову з'явилися в небі України. У 1921–1922 роках діяла перша поштово-пасажирська авіалінія Москва-Харків, що обслуговувалася шістьма «Муромцями». Ці літальні апарати забезпечували перевезення 60 пасажирів і близько 2 тонн вантажів (Ободовський, І. & Грачов, С. І. 2015, с. 18–19).

Варто констатувати, що ЕПК являла собою досить потужне з'єднання стратегічної бомбардувальної авіації, що підпорядковувалася безпосередньо Верховному головнокомандуючому. Станом на 25 жовтня 1917 р. вона нараховувала понад 1 550 осіб особового складу, з них близько 1000 знаходилися на головній базі, а решта — у складі авіазагонів на фронті. Крім авіазагонів, ЕПК мала метеостанцію, фотолабораторію, досить потужні ремонтні майстерні, розташовані на території колишнього заводу на околиці Вінниці, зенітну батарею та авіашколу для підготовки пілотів важких літаків. На озброєнні знаходилися 20 чотиримоторних важких бомбардувальників типу «Ілля Муромець», 16 із яких перебувало на території України. Крім того, у складі ЕПК було 30 одномоторних літаків. Проте технічний стан літаків був незадовільний, до бойової роботи залучалися лише шість бомбардувальників, а самі літаки «Ілля Муромець» вважалися морально застарілими і потребували заміни (Харук, А. 2009а).

За умов, що склалися, у 1918 р. І. Сікорський вирішив емігрувати спочатку до Французької

республіки, а у березні 1919 р. переїхав до США, де і продовжив свою роботу. М. Шидловський також розпочав процес від'їзду з Росії, але трагічно загинув під час спроби перетнути кордон (Гаврилюк, Л. О. 2012, с. 573).

Отже, початок Першої світової війни призвів до суттєвого розширення виробництва в авіаційній промисловості. Крім розглянутого вище, варто зазначити і авіафірму «Анатра» (Харук, А., Кондратьєв, В. & Хайрулін, М. 2008). Залишаючись найбільшим підприємством галузі на теренах України, вона займала третє місце серед авіазаводів Російської імперії. Паралельно функціонували дрібніші підприємства, такі як заводи Терещенка, Адаменка, майстерні КПІ. У 1916–1917 рр. з'явилася низка нових авіапідприємств, зокрема, авіазавод «Матіас» у Бердянську та авіамоторне підприємство «Дека» в Олександрівську (нині Запоріжжя) (Харук, А. 2006, с. 38–39; Харук, А. & Мараєв, Р. 2007, с. 18–20; Татарчук, В. 2007, с. 38–39).

Чималий внесок у зародження, створення та розбудову військової авіації загалом і української зокрема у 1918 р. зробив Петро Франко (1890–1941 рр.), син українського письменника Івана Франка (1890 — народився Петро Франко, фундатор української військової авіації..., 2024). Так, завдяки організаторським здібностям П. Франка на авіабазі в с. Красному (46 км від м. Львова) була сформована авіасотня у складі 14 старшин, 140 підстаршин і стрільців. Вона нараховувала сім літаків (чотири розвідники типу «Бранденбург» та три винищувачі «Ньюпор») (Харук, А. 2009а). Командиром новоствореної

авіаційної сотні був призначений уродженець Північної Осетії (Північний Кавказ) полковник Джам-Булат-Бад Гирієв Кануков (1887–1919 рр.), а П. Франко зберіг за собою посаду референта, тобто державного контролера-представника у командуванні летунства Західноукраїнської Народної Республіки від військового секретаріату (Тинченко, Я. Ю. 2007). П. Франко був не лише фахівцем із авіаційної справи, а й мав дипломатичні здібності. Зокрема, на межі 1918–1919 рр. його було двічі відряджено до м. Проскурова (нині м. Хмельницький) на переговори з Головним управлінням повітряного флоту УНР, що були успішно проведені. У результаті цього, Галицька армія отримала від командування Дієвої армії УНР вагон авіабомб і два літаки типу «Ллойд». Незважаючи на керівну посаду, П. Франко продовжував літати як льотчик-спостерігач. Відомо, що він зробив від 40 до 50 бойових вильотів (Харук, А. 2009а).

Висновки. Довоєнний час (1903–1914 рр.) відзначався активним розвитком авіаційної промисловості як у світі, так і на теренах України. Уродженці України зробили надзвичайно великий внесок у становлення та формування бомбардувальної авіації дальньої дії, а Київське Повітроплавне товариство стало авіаційним осередком, що об'єднало не лише відомих на той час професорів, інженерів і конструкторів, а й студентів Київського політехнічного інституту, які стали піонерами у розвитку світової авіаційної науки і техніки. Їх досягнення були першими у світовій історії та дали змогу сформувати «Ескадру повітряних кораблів», що дислокувалася у Вінниці у 1916–1917 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1890 — народився Петро Франко, фундатор української військової авіації, засновник «Пласту». (2024). URL: <https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/cherven/28/1890-narodyvsya-petro-franko-fundator-ukrayinskoji-viyskovoyi-aviaciyi-zasnovnyk-plastu> [дата зверн.: 16.01.2024].

Anatoly Georgievich Ufimtsev. (2020). URL: <https://thefadedriverbank.medium.com/anatoly-georgievich-ufimtsev-1880-1936-6f62dedfe9c0> [дата зверн.: 09.01.2024].

Blume, G. (2016). Timeline of Strategic Aviation. URL: <http://www.gblume.com/timeline-of-strategic-aviation/early-years/> [дата зверн.: 12.01.2024].

Chuprasova, D. (2021). Historical Memory of the First World War in Russia in 2014–2018. Master's Thesis. Charles university in Prague, p. 33. URL: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/126463/120388057.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [дата зверн.: 12.01.2024].

Crouch, T. D. (2003). *Wings: A History of Aviation from Kites to the Space Age*. New York (USA): W. W. Norton & Company, 725 p.

Crouch, T. D., Bilstein, R. E. & Boyne, W. J. (2023). History of flight. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/technology/history-of-flight> [дата зверн.: 09.01.2024].

Filimon, L. (2011). Traian Vuia — the Romanian inventor who first flew a powered airplane in 1906. *Incas bulletin*. Vol. 3. Is. 3, p. 147–150.

- Jakab, P. (2011). The Real Wright Flyer. URL: <https://airandspace.si.edu/stories/editorial/real-wright-flyer> [дата зверн.: 06.01.2024].
- Johnston, S.P. (2023). Igor Sikorsky. URL: <https://www.britannica.com/biography/Igor-Sikorsky> [дата зверн.: 10.01.2024].
- New great war episode: the Italo-Turkish war 1911–1912. (2021). URL: <https://realtimelibrary.net/blogs/news/new-great-war-episode-the-italo-turkish-war-1911-1912> [дата зверн.: 06.11.2023].
- Piazza, C. (2023). Early aviators. URL: <https://www.earlyaviators.com/epiazza.htm> [дата зверн.: 06.11.2023].
- Васьків, О. (2013). Перший чотирьохмоторний вантажний літак сконструював українець. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_persnij-chotirohmotornij-vantazhnij-litak-skonstruyuvav-ukrayinec/836582 [дата зверн.: 04.01.2024].
- Гаврилюк, Л.О. (2012). *Сікорський Ігор Іванович*. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка. Т. 9, 944 с.
- Дейнега, В. (2020). Полтавське небо в очах історії. URL: <http://zorya.poltava.ua/poltavske-nebo-v-ochah-istorii/> [дата зверн.: 09.01.2024].
- Згуровський, М. (2010). Першовідкривач повітроплавання в Росії. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/pershovidkrivach_povitroplavannya_v_rosiyi__do_100-richchya_polotu_pershogo_rosiyskogo_litaka.html [дата зверн.: 04.01.2024].
- Карамаш, С. & Татарчук, В. (2010). *Піонер-літакобудівник князь Олександр Кудашев*. Київ: Вид-во «КММ», 72 с.
- Кафтан, О.О. (2024). Виникнення повітряних сполучень та теренах України. *Магістеріум*. Вип. 7, с. 77–83. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/597fcc96-90c6-4a7c-855a-21b830906a91/content> [дата зверн.: 12.01.2024].
- Кулик, М.С. (за ред.). (2016). *Російсько-український авіаційний військовий словник* (у 2 т., Т. 1). Київ : НАУ, 656 с.
- Ободовський, І. & Грачов, С. (2015). Історія створення літака С-22 «Ілля Муромець» і базування ескадри повітряних кораблів на території сучасної України в період Першої світової війни. (Ред. Б. Є. Патон, М. З. Згуровський). *Видатні конструктори України* (Т. 7). Київ: НТУУ «КПІ», 325 с.
- Овсієнко, О.Ф. (2003). Алексеев Михайло Васильович. (Ред. В. А. Смолій). *Енциклопедія історії України* (у 10 т. Т. 1). Київ: Наукова думка, 688 с.
- Олександр Федорович Можайський (1825–1890). Контр-адмірал, винахідник першого в світі літака. (2019). URL: <https://faces.hrest.info/2019/02/oleksandr-fedorovich-mozhayskiy-1825-1890-kontr-admiral-vinahidnik-pershogo-v-sviti-litaka/> [дата зверн.: 06.01.2024].
- Патон, Б. Є. & Згуровський М. З. (за ред.) (2015). *Бібліографія. 100-річчя першого польоту літака І. І. Сікорського «Ілля Муромець» (23.12.1913): за матеріалами наукових читань з циклу «Видатні конструктори України» проведених у 2014–2015 роках* (Т. 7.). Київ : НТУУ «КПІ», 325 с.
- Татарчук, В. (2007). Авиационно-автомобильные мастерские КПИ. *Авиация и время*. № 3, с. 38–39.
- Тинченко, Я. Ю. (2007). *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*. Книга І. Київ: Темпора, 535 с.
- Харук, А. & Мараєв, Р. (2007). Завод Терещенко. *Авиация и время*. № 1, с. 18–20.
- Харук, А. (2006). Завод Адаменко. *Авиация и время*. № 5, с. 38–39.
- Харук, А. (2009а). Крила України: Військово-повітряні сили України, 1917–1920 рр. Київ: Темпора, 96 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kharuk_Andrii/Kryla_Ukrainy_Viiskovo-povitriani_syly_Ukrainy_1917-1920/ [дата зверн.: 04.01.2024].
- Харук, А. (2009б). Історія авіаційної промисловості України: проблема періодизації. *Історія науки і біографістика*. № 1, с. 23. URL: http://base.dnsgb.com.ua/INB/2009-1/09_haruk.pdf [дата зверн.: 10.01.2024].
- Харук, А. (2023). Як зародилася військова авіація в Україні. *Локальна історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/iak-zarodilasia-viiskova-aviatsiia-v-ukrayini-andrii-kharuk/> [дата зверн.: 04.01.2024].
- Харук, А., Кондратьєв, В. & Хайрулін, М. (2008). *«Анатра»: літаки одеського авіабудівного підприємства, 1910–1924*. Київ: Темпора, 80 с.
- Черкаська, Г. (2018). Степан Гризодубов. URL: https://uahistory.com/topics/famous_people/5230 [дата зверн.: 09.01.2024].
- Черкаська, Г. (2019). Олександр Можайський. URL: https://uahistory.com/topics/famous_people/7705 [дата зверн.: 06.01.2024].

REFERENCES

- 1890 — narodysvia Petro Franko, fundator ukrainskoi viiskovoi aviatsii, zasnovnyk “Plastu” [1890 — Petro Franko was born, the founder of Ukrainian military aviation, the founder of Plast]. (2024). URL: <https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/cherven/28/1890-narodyvsya-petro-franko-fundator-ukrayinskoyi-viyskovoyi-aviaciyi-zasnovnyk-plastu> [Accessed: 16.01.2024]. [in Ukrainian].
- Anatoly Georgievich Ufimtsev. Medium Help Center. (2020). URL: <https://thefadedriverbank.medium.com/anatoly-georgievich-ufimtsev-1880-1936-6f62dedfe9c0> [Accessed: 09.01.2024]. [in English].
- Blume, G. (2016). Timeline of Strategic Aviation. URL: <http://www.gblume.com/timeline-of-strategic-aviation/early-years/> [дата зверн.: 12.01.2024].
- Cherkaska, H. (2018). Stepan Hryzodubov. UA History [Stepan Gryzodubov. UA History]. URL: https://uahistory.com/topics/famous_people/5230 [Accessed: 09.01.2024]. [in Ukrainian].
- Cherkaska, H. (2019). Oleksandr Mozhaiskyi. UA History [Oleksandr Mozhaiskyi. UA History]. URL: https://uahistory.com/topics/famous_people/7705 [Accessed: 06.01.2024]. [in Ukrainian].
- Chuprasova, D. (2021). Historical Memory of the First World War in Russia in 2014–2018. Master’s Thesis. Charles university in Prague, p. 33. URL: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/126463/120388057.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Accessed: 12.01.2024]. [in English].
- Crouch, T. D. (2003). *Wings: A History of Aviation from Kites to the Space Age*. New York (USA): W. W. Norton & Company, 725 p. [in English].
- Crouch, T. D., Bilstein, R. E. & Boyne, W. J. (2023). History of flight. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/technology/history-of-flight> [Accessed: 09.01.2024]. [in English].
- Deineha, V. (2020). Poltavske nebo v ochakh istorii. Zoria poltavshchyny [Poltava sky in the eyes of history. The dawn of Poltava region]. URL: <http://zorya.poltava.ua/poltavske-nebo-v-ochah-istorii/> [Accessed: 09.01.2024]. [in Ukrainian].
- Filimon, L. (2011). Traian Vuia — the Romanian inventor who first flew a powered airplane in 1906. Incas bulletin. Vol. 3. Is. 3, p. 147–150. [in English].
- Haruk, A. & Maraev, R. (2007). Zavod Tereshenko [Tereshchenko Plant]. *Aviaciya i vremya*. № 1, s. 18–20. [in Russian].
- Haruk, A. (2006). Zavod Adamenko [Adamenko Plant]. *Aviaciya i vremya*. № 5, s. 38–39. [in Russian].
- Havryliuk, L. O. (2012). *Sikorskyi Ihor Ivanovych* [Ihor Ivanovich Sikorsky]. Entsyklopediia istorii Ukrainy : u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka. T. 9, 944 s. [in Ukrainian].
- Jakab, P. (2011). The Real Wright Flyer. The National Air and Space museum. URL: <https://airandspace.si.edu/stories/editorial/real-wright-flyer> [Accessed: 06.01.2024]. [in English].
- Johnston, S. P. (2023). Igor Sikorsky. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Igor-Sikorsky> [Accessed: 10.01.2024]. [in English].
- Kaftan, O. O. (2024). Vynyknennia povitrianykh spoluchen ta terenakh Ukrainy [The emergence of air connections and terrains of Ukraine]. Mahisterium. Vyp. 7, s. 77–83. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/597fcc96-90c6-4a7c-855a-21b830906a91/content> [Accessed: 12.01.2024]. [in Ukrainian].
- Karamash, S. & Tatarчук, V. (2010). *Pioner-litakobudivnyk kniaz Oleksandr Kudashev* [Pioneer aircraft builder Prince Oleksandr Kudashev]. Kyiv: Vyd-vo “KMM”, 72 s. [in Ukrainian].
- Kharuk, A. (2009a). Kryla Ukrainy: Viiskovo-povitriani syly Ukrainy, 1917–1920 rr. [Wings of Ukraine: Air Force of Ukraine, 1917–1920]. Kyiv: Tempora, 96 s. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kharuk_Andrii/Kryla_Ukrainy_Viiskovo-povitriani_syly_Ukrainy_1917-1920/ [Accessed: 04.01.2024]. [in Ukrainian].
- Kharuk, A. (2009b). Istoriiia aviatsiinoi promyslovosti Ukrainy: problema periodyzatsii [History of the aviation industry of Ukraine: the problem of periodization]. *Istoriiia nauky i biohrafistyka*. № 1, s. 23. URL: http://base.dnsgb.com.ua/INB/2009-1/09_haruk.pdf [Accessed: 10.01.2024]. [in Ukrainian].
- Kharuk, A. (2023). Yak zarodylasia viiskova aviatsiia v Ukraini [How military aviation was born in Ukraine]. *Lokalna istoriia*. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/iak-zarodylasia-viiskova-aviatsiia-v-ukrayini-andrii-kharuk/> [Accessed: 04.01.2024]. [in Ukrainian].
- Kharuk, A., Kondratiev, V. & Khairulin, M. (2008). *“Anatra” : litaky odeskoho aviabudivnoho pidpriemstva, 1910–1924* [“Anatra”: airplanes of the Odessa aircraft construction enterprise, 1910–1924]. Kyiv: Tempora, 80 s. [in Ukrainian].

Kulyk, M. S. (ed.). (2016). *Rosiisko-ukrainskyi aviatsiynyi viiskovyi slovnyk* [Russian-Ukrainian aviation military dictionary]. (v 2 t., T. 1). Kyiv : NAU, 656 s. [in Ukrainian].

New great war episode: the Italo-Turkish war 1911–1912. (2021). URL: <https://realtimehistory.net/blogs/news/new-great-war-episode-the-italo-turkish-war-1911-1912> [Accessed: 06.11.2023]. [in English].

Obodovskyi, I. & Hrachov, S. I. (2015). Istoriiia stvorennia litaka C-22 “Illia Muromets” i bazuvannia eskadry povitrianykh korabliv na terytorii suchasnoi Ukrainy v period Pershoi svitovoi viiny [The history of the creation of the C-22 “Ilya Muromets” aircraft and the basing of a squadron of airships on the territory of modern Ukraine during the First World War]. *Vydatni konstruktory Ukrainy. Za mater. nauk. chyt. z tsyклу “Vydatni konstruktory Ukrainy” provedenykh u 2014–2015 rokakh. Tom. 7 / Za red. B. Ye. Patona, M. Z. Zghurovskoho*. Kyiv: NTUU “KPI”, 325 s. [in Ukrainian].

Oleksandr Fedorovych Mozhaiskyi (1825–1890). Kontr-admiral, vynakhidnyk pershoho v sviti litaka. Oblychchia. Spravzhnia Ukraina [Oleksandr Fyodorovych Mozhaiskyi (1825–1890). Rear Admiral, inventor of the world’s first airplane. Face. Real Ukraine]. (2019). URL: <https://faces.hrest.info/2019/02/oleksandr-fedorovich-mozhaiskiy-1825-1890-kontr-admiral-vinahidnik-pershogo-v-sviti-litaka/> [Accessed: 06.01.2024]. [in Ukrainian].

Ovsienko, O. F. (2003). *Aleksieiev Mykhailo Vasylovykh* [Mykhailo Vasylyovych Alekseev]. Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka. T. 1: A–V, 688 s. [in Ukrainian].

Paton, B. Ye. & Zghurovskyi M. Z. (ed.). (2015). *Bibliohrafiia. 100-richchia pershoho polotu litaka I. I. Sikorskoho “Illia Muromets” (23.12.1913): za materialamy naukovykh chytan z tsyклу “Vydatni konstruktory Ukrainy”, provedenykh u 2014–2015 rokakh* [Bibliography. 100th anniversary of the first flight of I. I. Sikorsky’s “Ilya Muromets” plane (December 23, 1913): based on the materials of scientific readings from the cycle “Outstanding designers of Ukraine” held in 2014–2015] (Tom. 7.). Kyiv : NTUU “KPI”, 325 s. [in Ukrainian].

Piazza, C. (2023). Early aviators. URL: <https://www.earlyaviators.com/epiazza.htm> [дата зверн.: 06.11.2023].

Tatarchuk, V. (2007). Aviacionno-avtomobilnye masterskie KPI [Aviation and automobile workshops KPI]. *Aviaciya i vremya*. № 3, s. 38–39. [in Russian].

Timeline of Strategic Aviation. G. Blume. (2016). URL: <http://www.gblume.com/timeline-of-strategic-aviation/early-years/> [Accessed: 12.01.2024]. [in English].

Tynchenko, Ya. Yu. (2007). *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)* [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People’s Republic (1917–1921)]. Knyha I. Kyiv: Tempora, 535 s. [in Ukrainian].

Vaskiv, O. (2013). Pershyi chotyrokhnymotorni vantazhnyi litak skonstruiuvav ukrainets [The first four-engine cargo plane was designed by a Ukrainian]. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_pershij-chotirohmotornij-vantazhnij-litak-skonstruyuvav-ukrayinec/836582 [Accessed: 04.01.2024]. [in Ukrainian].

Zghurovskyi, M. (2010). Pershovidkryvach povitroplavannia v Rosii [The pioneer of aeronautics in Russia]. *Dzerkalo tyzhnia*. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/pershovidkrivach_povitroplavannya_v_rosiyi__do_100-richchya_polotu_pershogo_rosiyskogo_litaka.html [Accessed: 04.01.2024]. [in Ukrainian].

Viktor DEINEHA

*Branch of the National Military Historical Museum
of Ukraine — The Museum of Heavy Bomber Aviation
(Poltava, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1385-6599>

**CONTRIBUTION OF NATIVES OF UKRAINE TO THE ENGINEERING AND INDUSTRIAL
DEVELOPMENT AND COMBAT APPLICATION OF BOMBARDMENT AVIATION
(FIRST QUARTER OF THE 20th CENTURY)**

The article defines the main stages of formation and formation of bomber aviation, focusing on the general history of its development and the contribution of natives of Ukraine.

According to the author, the achievement of the Ukrainians at that time led, for the first time in the world, to the formation of long-range bomber aviation and the creation of the “Aircraft Squadron”, which was stationed in Vinnytsia in 1916–1917.

Also, the article analyzes the pre-war (1903–1914) stage of aviation development, defining it as a period of active development of the aviation industry in the world and on the territory of Ukraine. Special attention is focused on highlighting the history of the Airship Squadron, which took place during the period of rapid growth of the aviation industry during the First World War (1914–1917).

The events related to the aviation industry in the period from 1918 to 1920, which was quite important and, at the same time, the most difficult stage of the development of the aviation industry due to the national liberation contests, are fragmentarily covered.

A general conclusion was made that the natives of Ukraine made an extremely large contribution to the establishment and formation of long-range bomber aviation, and the Kyiv Aviation Society became an aviation center that united not only professors, engineers and designers known at that time, but also students of the Kyiv Polytechnic Institute, which became pioneers in the development of world aviation science and technology. Their achievements were the first in world history and made it possible to form the “Aircraft Squadron”, which was stationed in the city of Vinnytsia (Ukraine) in 1916–1917.

Keywords: *history of the Air Force, engineering and design thought in Ukraine, bomber aviation, long-range aviation, aviation industry, the First World War; the armed forces of Ukraine 1917–1920.*

Oleksandr NASHYVOCHIKOV

PhD in Historical Sciences

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4197-6408>

Email: dr.alexander@ukr.net

Serhii RECHYCH

PhD in Historical Sciences, Senior Researcher

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6156-8121>

Email: serhiirechych@gmail.com

**APPLICATION OF UNMANNED AVIATION IN MODERN ARMED CONFLICTS
AS A FACTOR OF ENSURING ADVANTAGE OVER THE ADVERSARY
(ACCORDING TO THE MILITARY-HISTORICAL EXPERIENCE
OF ANTI-TERRORIST OPERATION OF 2014–2018)**

The events of 2022 actualized the need for a thorough study of the combat experience gained by the military units of the Armed Forces of Ukraine in the Anti-Terrorist Operation, in particular in the part related to the use of unmanned aviation. The authors analyzed application of unmanned aerial vehicles in modern Armed conflicts and Wars, primarily russian-Ukrainian. In addition, the article analyzes possibilities, tasks and advantages of using unmanned aircraft systems in the conditions of russian armed aggression. The problematic issues of combating the enemy's unmanned aerial vehicles and the further development possibilities of this type of means of combat in the air in the near future are considered. The analysis of the experience of the use of unmanned aerial vehicles in the conditions of the russian-Ukrainian war shows that today a revolution is taking place in the field of application of robotic equipment, a new structure of the relevant units and the tactics of their actions are being formed, which prompts a change of views on the nature of future wars.

Keywords: *unmanned aerial vehicle, Anti-Terrorist Operation, drone, Armed Forces of Ukraine, Armed conflict.*

Formulation of the problem. The open aggression of the russian federation in the form of the so-called «Hybrid War» turned out to be a serious challenge to the combat readiness of the Armed Forces of Ukraine (Mahda, Ye. V. 2015, S. 4–5). The russian federation's occupation of Crimea and continued support for separatist movements in Eastern Ukraine led to an escalation of tensions and open hostilities. The low level of combat capabilities of Ukrainian troops was explained by the fact that until 2014, the Armed Forces of Ukraine had no combat experience, except for relatively small units involved in Peacekeeping Missions. The constant reduction in the number of the Armed Forces of Ukraine, primarily combat units, also negatively affected their combat capability. Despite the relatively low combat

potential of the Ukrainian troops in the Donetsk and Luhansk regions, an Anti-Terrorist Operation was implemented in response to the actions of the russian federation. This Armed conflict can be characterized as a complex geopolitical struggle involving historical, cultural and political factors. However, it had certain features due to the gradual increase in the use of robotic equipment during hostilities, in particular unmanned aerial vehicles.

Analysis of recent research and publications.

The constant proliferation of research in the field of unmanned technologies emphasizes their importance. Thus, Ukrainian military researchers, in particular A. Volkov, S. Korsunov, V. Hurtovenko and others, studied the evolution of the role of unmanned aviation in modern Armed conflicts (Volkov, A.F., Hurtovenko, V.V., Korsunov, S.I.,

Oboronov, M.I., Oriekhov, S.V. & Fedchenko, S.I. 2021, s. 66–81).

It is important to note the significant scientific contribution of scientists of the National Defence University of Ukraine, in particular Yu. Danyk (Danyk, Yu.H. 2008, s. 30–43), as well as O. Oleksenko, O. Avramenko, A. Fedorova, V. Snitsarenko and O. Chernavina, who carried out significant work on the study and generalization of the use of unmanned aerial vehicles by the armed forces of the Russian Federation during the large-scale invasion of the territory of Ukraine. Although the focus of the work concerns the years 2022–2023, the authors conduct a retrospective analysis of the use of unmanned aerial vehicles during the first and second Russian-Chechen wars (1994–1996 and 1999–2003), conflicts in Georgia in 2008, Syria from 2015–2017. and hostilities in Eastern Ukraine (Oleksenko, O.O., Avramenko, O.V., Fedorov, A.V., Snitsarenko, V.V. & Chernavina, O.Ie. 2022, S. 37–42).

Researchers O. Koshets and V. Horbenko made a comparative analysis of the methods of application, tactical techniques and capabilities of unmanned aircraft systems based on the experience of local wars and Armed conflicts, including in the conditions of the Russian-Ukrainian war since 2014. In addition, the work presents problematic issues of combating the enemy's unmanned aerial vehicles (Korshets, O.A. & Horbenko V.M. 2023, S. 9–17).

At the same time, R. Koltsov, P. Vaniev and D. Indutnyi studied the features of the use of unmanned aerial vehicles in the Donetsk and Luhansk regions and identified the leading concepts for their creation (Koltsov, R.Iu., Vaniiev, P.Sh., Indutnyi, D.H. 2019, S. 29–35).

Famous Russian scientists — S. Ganin, O. Karpenko, V. Kolnogorov and G. Petrov — contributed to the study of aviation technologies and their application (Ganin, S.M., Karpenko, A.V., Kolnogorov, V.V. & Petrov G.F. 1999, 176 s.). Their comprehensive analysis of the use of unmanned aerial vehicles during the armed conflict between Armenia and Azerbaijan provides valuable information on the use and development of aerial technologies in the context of military operations. Among them, the experience of using unmanned aviation by Azerbaijan to destroy the Russian air defense system, which was in service with the armed forces of Armenia, can be of particular interest to us.

The purpose of the article is to identify a complex of features of the use of unmanned aviation in modern wars and Armed conflicts, which lead to its

transformation into a noticeable factor in achieving superiority over the enemy (based on the documentary materials of the Anti-Terrorist Operation in the East of Ukraine in 2014–2018).

Presentation of the main research material.

It should be noted that the experience of using unmanned aerial vehicles by the Russian Federation was first gained during hostilities in the Chechen war of 1994–2003 and improved in the Abkhazian-Georgian conflict of 2008. Their use played a significant role in intelligence gathering, surveillance and strikes (Volkov, A.F., Hurtovenko, V.V., Korsunov, S.I., Oboronov, M.I., Oriekhov, S.V. & Fedchenko, S.I. 2021, s. 69, 70).

Realizing the importance of unmanned aviation in modern Armed conflicts has led the Russian Federation's armed forces to close the technological gap by purchasing Israeli drones such as the Bird Eye 400 and Searcher Mk II, and to start their own production of unmanned aerial vehicles.

Shortly before the invasion of Ukraine, the armed forces of the Russian Federation adopted several types of unmanned aerial vehicles, including «Granat», «Zastava», «Layer», «Orlan-10» and «Forpost».

At the same time, the use of unmanned aerial vehicles at the beginning of the Anti-Terrorist Operation was a secondary task due to the wide use of artillery and aviation in the theater of war. First of all, they were used to perform aerial reconnaissance tasks and direct artillery fire (Korshets, O.A. & Horbenko V.M. 2023, s. 9). Therefore, the numerical superiority of the reconnaissance unmanned aviation of the Russian occupying forces did not pose a significant threat to the Ukrainian units. However, it should be noted that the Russian Federation has been using drones in Eastern Ukraine since the beginning of the Armed conflict. Thus, during the formation of the 1st and 2nd Army Corps of the so-called «people's republics», separate units of unmanned aerial vehicles were created as part of brigades and regiments (Danyk, Yu.H. 2008, s. 30–43). Since 2016, the formation of units of unmanned aerial vehicles has begun in each brigade (regiment) of the Russian occupation forces¹. Usually, reconnaissance drones performed the following tasks:

- identifying the location of personnel of the Armed Forces of Ukraine, military equipment, places of their greatest concentration for further fire damage;

¹ HDA MOU. F. № 516. Op. A4П(с)-16. Spr. 18 (Donesennia). Ark. 2

- reconnaissance of the condition of the roads along the route of the advance and deployment of Ukrainian units, the presence of barrier lines and their characteristics;
- identification of routes of delivery of material means and ammunition;
- adjustment of artillery and mortar fire;
- detection of the state of engineering equipment and masking of the positions of the Armed Forces of Ukraine;
- conducting electronic warfare;
- carrying out sabotage activities to disable important facilities, primarily artillery depots and depots of fuel and lubricants (Na terytorii arsenalu v Ichni vyjavleno bezpilotnyk — Henshtab ZSU. 2018).

At the beginning of 2014, the Armed Forces of Ukraine were not ready to effectively counter Russian aggression, which was due to noticeable deficiencies in the defense potential. In particular, this was due to the lack of established production of own drones, training centers for operators of unmanned aerial vehicles and combat experience among the personnel of the Armed Forces of Ukraine regarding their use. This problem worsened in 2015, after the introduction of the «Minsk Agreements», which provided for significant restrictions on the use of combat aviation and withdrawal of large-caliber artillery. Although there were no drastic changes directly in the tactics of using unmanned aerial vehicles on the battlefield, the enemy constantly improved the methods of using reconnaissance drones and their technical characteristics. This very often led to numerous losses in personnel during shelling of Ukrainian positions. It became clear the growing importance of unmanned aerial vehicles during hostilities, as well as the need to establish the production of own models of unmanned aviation. Since the unmanned aerial vehicles used by the Ukrainian units were mostly represented by civilian tactical mini-drones of the DJI Mavic or DJI Spark type, which had a relatively short range, as well as reconnaissance unmanned aerial vehicles of the Soviet production, of the Strizh or Reis type, which were morally obsolete, and their performance of intelligence tasks were ineffective.

At the same time, the Ukrainian troops lacked combat experience, which, first of all, resulted from extremely limited knowledge of modern tactics and strategy of warfare, especially in comparison with units of the Russian occupation forces and private military companies. This lack of experience included,

in particular, knowledge of asymmetric actions with the help of unmanned aerial vehicles in modern wars and armed conflicts of a hybrid nature. Therefore, the military-political leadership of Ukraine made a decision to restore the parity of forces in the use of advanced military technologies.

During the Anti-Terrorist Operation, the Armed Forces of Ukraine conducted more than 270 tests and studies of promising samples of weapons and military equipment, including unmanned aerial systems (Z pochatku viiny ZSU provely 270 vyprobuvan novoho ozbroiennia — Henshtab 2018). Also, thanks to the increase in the number of reconnaissance drones «Fury», «PD-1» (developed by Ukrainian scientists in 2014) and «Stork» (developed in 2017), the intelligence capabilities of combat units have increased in the Armed Forces of Ukraine.

In July 2014, after the first clashes of Ukrainian soldiers with the enemy in the «M» sector near the settlement of Amvrosiyivka, there was an urgent need for operational information about the enemy's actions: the location of its firing positions and personnel, the location of military equipment, etc. Also, due to the large area of mining, conducting reconnaissance actions using conventional methods lost its meaning, as it exposed any reconnaissance group to the danger of getting into a minefield. Therefore, a decision was made to involve a group of volunteers in the «Aerial Reconnaissance» project (Kostiuk, B. 2016). Soon, separate air reconnaissance platoons were created as part of the reconnaissance battalions of various military units. This made it possible to increase the area of survey of the territory of hostilities and increase the depth of reconnaissance. Subsequently, on February 6, 2024, the Decree of the President of Ukraine was issued, instructing the Cabinet of Ministers and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine to create a separate battalion of attack unmanned aircraft systems (Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro naroshchuvannia spromozhnostei syl oborony» 2024).

The main advantages of using unmanned aerial vehicles over manned aircraft include: (Cherviakov, O.I., Yevtushenko, I.V., Bukriciev, O.I. & Bilous, V.V. 2023, s. 9):

- significantly smaller weight and dimensions parameters in combination with high reliability and maneuverability;
- small effective scattering area;

- relatively low cost and low spendings for their creation, production, operation, repair and restoration;
- lack of need for crews, their life support systems and airfields;
- a significant saving of resources allocated to the training of drone operators in comparison with the training of the flight crew of manned aircraft;
- insensitivity to the psychological impact of air defense fire;
- the difficulty of detecting and firing small unmanned aerial vehicles with existing anti-aircraft systems;
- relatively low level of acoustic noise.

In addition, depending on the tasks being performed, drones can be equipped with both low-noise electric motors and louder internal combustion engines. Also, unmanned aerial vehicles can be equipped with one or more different types of sensors and types of weapons.

Along with this, there are a number of disadvantages in their application, namely:

- significant load restrictions;
- high dependence in use on time of day, season and weather conditions;
- low autonomy of actions;
- low concealment of control channels;
- short range of remote control of an unmanned aerial vehicle (Volkov, A.F., Hurtovenko, V.V., Korsunov, S.I., Oboronov, M.I., Oriekhov, S.V. & Fedchenko, S.I. 2021, s. 67).

Along with the fact that unmanned aerial vehicles have significant technical and economic advantages over manned aircraft, they are already changing the course of warfare. In particular, this happens thanks to certain qualities:

- significant scope of the territory of conducting reconnaissance, since the increasing quality of optical devices of the drone allows the artillery to get a clearer picture of the location of enemy targets and covers a significant area;
- high autonomy of modern models of unmanned aerial vehicles, which allows for independent reconnaissance of enemy positions and mapping of the terrain in real time;
- low price and availability of drones, enabling small armies to successfully counter overwhelming enemy forces and establish parity of forces on the battlefield. Even a disposable kamikaze drone will cost much less for any country;
- significant destructive power of drones — at a relatively low cost, they provide the necessary

destructive power, therefore they are more in demand than missiles;

- higher damage capabilities, since the use of several strike drones allows you to hit a larger number of targets on a larger area.

In addition, unmanned aerial vehicles are used at all levels — from tactical to strategic, in areas of application where they have no manned alternative. In particular, short-range reconnaissance in the tactical zone, especially in urban conditions, as well as long-term surveillance in large areas at a distance of several thousand kilometers from the base to obtain operational and strategic information (Cherviakov, O.I., Yevtushenko, I.V., Bukriciev, O.I., Bilous, V.V. 2023, S. 9).

In our view, the integration of drones into modern warfare has far-reaching consequences:

- durability and continuity of work — unmanned aerial vehicles can potentially operate for a long time, providing continuous reconnaissance or other tasks;
- high efficiency — the emergence of deadly drone swarms controlled by artificial intelligence will have a dominant presence in future military operations, creating new complexities and challenges for the enemy;
- autonomy and independence — modern technologies ensure the autonomous operation of drones, allowing them to independently perform a wide range of tasks and provide a clear advantage in the implementation of any combat scenario;
- universality of application — the use of drones at all levels of military operations, from tactical to strategic, as well as in conditions that are unfavorable for the use of manned aviation.

Conclusions. According to the authors, the russian-Ukrainian armed conflict of 2014 became a key moment in the use of unmanned aerial vehicles in countering russian armed aggression. At the beginning of the Anti-Terrorist Operation, the majority of tasks performed by unmanned aerial vehicles related to surveillance and reconnaissance. Most of the drones were equipped with sensors for collecting photo and video data, which allowed Ukrainian forces to find out the location of important enemy military facilities, monitor troop maneuvers and adjust the accuracy of artillery and mortar fire. Nevertheless, the evolution of combat experience accelerated the change in the views of the military command on the use of unmanned aerial vehicles in operational conditions. Subsequently, starting in late 2017, drones began

to perform additional tasks, including providing support for targeted strikes and direct participation in offensive operations. The mass use of unmanned aviation in combat actions took place much later, in February 2022, during the large-scale invasion of the Russian occupation forces on the territory of Ukraine.

Although unmanned aerial vehicles were used in Anti-Terrorist Operations not for the first time, as evidenced by previous armed conflicts, significant changes in the tactics of their use took place in the period of 2014–2018:

- the scale of use of unmanned equipment has increased;
- there was an impetus in the investigation of drone designs and their technical specifications;

- the range of tasks performed by unmanned aviation during the Anti-Terrorist Operation has significantly expanded;
- rich combat experience was accumulated regarding the tactics of their use in various military operations;
- there was a transition from the purely reconnaissance activity of drones to their use as a strike force.

So, during the Anti-Terrorist Operation, there were changes in the views of the military leadership on the use of unmanned aerial vehicles in the modern realities of hostilities, which brought the latter to the forefront of the struggle. Gradually, unmanned aircraft from scouts and gunners turned into a powerful strike force, which was clearly demonstrated by the further analysis of events in 2022.

REFERENCES

Cherviakov, O.I., Yevtushenko, I.V., Bukriev, O.I. & Bilous, V.V. (2023). *Bezpilotni povitriani zasoby urazhennia syl vtorhnennia Rosiiskoi Federatsii* [Unmanned aerial means of defeating the invading forces of the Russian Federation]. Kharkiv: Instytut pidhotovky yurydychnykh kadrov dlia Sluzhby bezpeky Ukrainy Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho, 212 s. [in Ukrainian].

Danyk, Yu.H. (2008). *Bezpilotni litalni aparaty: oznachennia, klasyfikatsiia, stan ta perspektyvy rozvytku i vykorystannia* [Unmanned aerial vehicles: definition, classification, state and prospects of development and use]. *Kosmichna nauka i tekhnolohiia*. Vol. 14, № 1, s. 30–43. [in Ukrainian].

Ganin, S.M., Karpenko, A.V., Kolnogorov, V.V. & Petrov G.F. (1999). *Bespilotnye letatelnye apparaty* [Unmanned aerial vehicles]. SPb.: “Nevskij Bastion”, 160 s. [in Russian].

Koltsov, R., Vaniiev, P. & Indutnyi, D. (2019). *Analiz stanu zabezpechennia bezpilotnykh litalnykh aparativ, yaki byly stvoreni za chas provedennia antyterorystychnoi operatsii na Skhodi Ukrainy* [Analysis of the state of provision of unmanned aerial vehicles, which were created during the anti-terrorist operation in Eastern Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. № 66, 132 s. [in Ukrainian].

Korshets, O.A. & Horbenko V.M. (2023). *Uroky zastosuvannia bezpilotnykh litalnykh aparativ u rosiisko-ukrainskii viini* [Lessons from the use of unmanned aerial vehicles in the Russian-Ukrainian war]. *Povitriana mits Ukrainy*. № 1 (4), s. 9–17. [in Ukrainian].

Kostiuk, B. (2016). *U NATO dyvuiutsia nashym uspikham — odyz iz zasnovnykiv «Aerorozvidky» ZSU* [NATO is surprised by our success — one of the founders of “Aero-reconnaissance” of the Armed Forces of Ukraine]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28153223.html> [Accessed: 03.12.2016]. [in Ukrainian].

Mahda, Ye. V. (2015). *Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty* [Hybrid warfare: survive and win]. Kharkiv: Vivat, 304 s. [in Ukrainian].

Na terytorii arsenalu v Ichni vyiavleno bezpilotnyk — Henshtab ZSU. (2018). [A drone was discovered on the territory of the arsenal in Ichna — the General Staff of the Armed Forces of Ukraine]. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/localnews/-na-teritoriji-arsenalu-v-ichni-vijavlenij-bezpilotnik-genshtab-zsu-502519.html> [Accessed: 13.11.2018]. [in Ukrainian].

Oleksenko, O., Avramenko, O., Fedorov, A., Snitsarenko, V. & Chernavina, O. (2022). *Zastosuvannia bezpilotnykh litalnykh aparativ zbroinomy sylamy Rosiiskoi Federatsii u viini proty Ukrainy* [The use of unmanned aerial vehicles by the armed forces of the Russian Federation in the war against Ukraine]. *Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy*. № 4 (49), s. 37–42. [in Ukrainian].

Pro naroshchuvannia spromozhnosti syl oborony [On increasing the capabilities of the defense forces]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 06.02.2024 r. № 51. (2024). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 19, Art. 1221. [in Ukrainian].

Volkov, A.F., Hurtovenko, V.V., Korsunov, S.I., Oboronov, M.I., Oriekhov, S.V. & Fedchenko, S.I. (2021). Transformatsiia zavdan bezpilotnoi aviatsii: vid stvorennia do zastosuvannia u voiennykh konfliktakh suchasnosti [Transformation of the tasks of unmanned aviation: from creation to application in modern military conflicts]. *Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy*. № 3 (44), s. 66–81. [in Ukrainian].

Z pochatku viiny ZSU provely 270 vyprobuvan novoho ozbroiennia — Henshtab. (2018). [Since the beginning of the war, the Armed Forces of Ukraine conducted 270 tests of new weapons — the General Staff]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2461024-z-pochatku-vijni-zsu-proveli-270-viprobuvan-novogo-ozbroenna-genstab.html> [Accessed: 15.05.2018]. [in Ukrainian].

Олександр НАШИВОЧНИКОВ

кандидат історичних наук

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4197-6408>

Сергій РЕЧИЧ

кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6156-8121>

ЗАСТОСУВАННЯ БЕЗПЛОТНОЇ АВІАЦІЇ У СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРЕВАГИ НАД ПРОТИВНИКОМ (ЗА ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИМ ДОСВІДОМ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ 2014–2018 РОКІВ)

Стаття присвячена вивченню бойового досвіду, отриманого військовими частинами та підрозділами Збройних Сил України в антитерористичній операції, зокрема в частині, що стосується застосування безпілотної авіації, використанню безпілотної літальної апаратури у сучасних збройних конфліктах і війнах, насамперед російсько-українській. На основі вивчення низки документів та архівних матеріалів автори виявили головні тактичні прийоми використання дронів та розглянули зміни у тактиці їх застосування під час ведення бойових дій.

З'ясовано, яким чином обмеження у використанні зброї сприяли бурхливому розвитку застосування дронів на театрі воєнних дій, а також удосконаленню їх технічних характеристик та можливостей. Поруч із цим розглянуто можливості, завдання та переваги застосування безпілотної авіаційних комплексів в умовах російської збройної агресії.

Проведений військово-історичний аналіз досвіду застосування безпілотної літальної апаратури в умовах російсько-української війни свідчить про те, що сьогодні відбувається революція у сфері застосування роботизованої техніки, формується нова структура відповідних підрозділів і тактика їх дій, що спонукає до зміни поглядів на характер майбутніх війн.

Зроблено висновок, що, незважаючи на значну кількість праць, присвячених застосуванню безпілотної літальної апаратури, дослідження саме досвіду застосування БпЛА в українській історичній науці має певні наукові прогалини. Оскільки у сучасних реаліях сфера використання безпілотної авіації не є достатньо розвиненою.

Ключові слова: безпілотної літальної апаратури, антитерористична операція, дрон, Збройні Сили України, збройний конфлікт.

Олександр ОНИЩУК

Національна академія сухопутних військ

імені гетьмана Петра Сагайдачного

(Львів, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7381-9117>

Електронна пошта: onischuk4490@gmail.com

СТВОРЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ПАРАМІЛІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У ВІЙНІ ПРОТИ УКРАЇНИ У 2014–2016 РОКАХ

У статті з'ясовано, що починаючи 1990-х рр. у росії почали створюватися перші парамілітарні формування (загони, групи), зокрема «Российские добровольческие отряды», «Российский имперский легион» («Имперский легион», «Царские волки»), «Добровольческий коммунистический отряд», націоналістичне воєнізоване угруповання «Сербский добровольческий отряд «Йован Шевич» тощо, що брали участь у збройних конфліктах на пострадянському просторі. На початку 2000-х рр. було створено «Русское имперское движение», згодом – регіональну громадську організацію «Е.Н.О.Т.» і військово-патріотичний клуб «Резерв», а під час збройної агресії росії на сході України у 2014 р. – націоналістичну організацію «Союз добровольцев Донбасса», десантно-штурмову розвідувальну групу «Русич». Вищезазначені парамілітарні організації й формування можна вважати певним праобразом і передумовою створення російських приватних військових компаній, що активно використовуються росією під час збройної агресії проти України з 2014 року.

Ключові слова: збройна агресія, війна росії проти України, добровольчі загони, найманство, парамілітарні організації, російські найманці.

Постановка проблеми. Військове найманство має багатовікову історію. Парамілітарні організації та добровольчі загони (групи) — це своєрідне надбання та особливість російської федерації (далі — рф), які вона активно залучає до просування своєї імперської експансіоністської політики на території інших держав, зокрема й України. Залучення подібних організацій і формувань у сучасних війнах, у яких росія бере безпосередню участь, тісно пов'язане з гібридністю їх дій. З огляду на це створення росією парамілітарних організацій і добровольчих формувань та використання їх у війні проти України у 2014–2016 роках потребує ґрунтовного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою дослідження російських парамілітарних організацій (загонів) та їх використання у війні проти України упродовж 2014–2016 рр. займається небагато фахівців. Серед них можемо відзначити М. Поликарпова (Поликарпов, М. 2000; Поликарпов, М. 2008) і Л. Думнова (Думнов, Л. 2004). У їх працях розкривається історія створення перших російських добровольчих загонів («русские волки»; «русская сотня», «царские волки») та їх використання у війні в Югославії. Решта опублікованих праць — це інформацій-

но-аналітичні матеріали, більшість із яких розміщені на порталах відомих Інтернет-видань і телеканалів уже з початком російської збройної агресії у 2014 р. Так, у матеріалах (Добровольческий Коммунистический отряд отправляется в ДНР и ЛНР. 2014; Почело је: Четнички командант Братислав Живковић у Доњецку. 2014; Резерв ДНР»: На Украину из Петербурга уехало..., 2014; Ярема закликав генпрокурора РФ вжити заходів..., 2014; Vaschi, U. 2014; Бойцы «Беркута» продолжают пополнять ряды боевиков. 2015; Гонта, Б. 2015; Морозов, В. Н. 2015; Никитин, А. 2015; Які іноземні найманці воюють проти України. 2015; Праве ополчення проводить бойову підготовку росіян..., 2017) розкривається підготовка, направлення й участь російських парамілітарних організацій і «добровольців» (бійців «Беркута» й інших іноземних найманців) на боці «ДНР» і «ЛНР» у війні проти України. У матеріалах (Владимирский, М. 2019; Контррозвідка СБУ розкрила організацію російських нацистів..., 2019; Милакович, Н. 2019; Полухина, Ю. 2019; Сергеев, Н. 2019; Ставер, А. Ю. 2019), опублікованих у різних виданнях, розкривається безпосередня участь російських парамілітарних організацій і приватних військових компаній

(далі — ПВК), зокрема «Добровольческий Коммунистический отряд», «Русское имперское движение», «Имперский легион» і ПВК «Е.Н.О.Т.», у бойових діях на Донбасі.

У матеріалах різних видань (Демченко, О. 2020; США внесли «Русское имперское движение»..., 2020; Hudson, J. 2020; Идеолога ЧВК «Е.Н.О.Т» приговорили к 10,5 годам колонии, 2021; СМИ: в боевых действиях на Донбассе участвуют..., 2021) опубліковано дані щодо російських парамілітарних організацій, ПВК і фізичних осіб, до яких застосовуються персональні спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) західними країнами, а також показові вирoki російського суду очільникам ПВК «Е.Н.О.Т.» за вербування найманців та їх участь у бойових діях проти України.

В інформаційно-аналітичних матеріалах (Война в Украине Неонацисты в рядах армии РФ, 2022; В Україні на боці росії воюють неонацисти та праві екстремісти. 2022; Кожурин, Д. 2022; Мы хотим убивать «Медуза» рассказывает, как (и зачем)..., 2022; Рогозин возглавил группу военных советников «Царские волки»..., 2022; Рогозин заявил, что представляет ЧВПК..., 2022) аналітики й журналісти різних видань з'ясовують, хто з російських неонацистських угруповань і правих екстремістів воюють в Україні; хто з них і чому пішли «денацифіцировать» Україну; хто очолив групу військових радників угруповання «Царские волки» і допомагає бойовикам «ДНР» і «ЛНР» воювати проти України.

Мета статті — дослідити створення російською федерацією парамілітарних організацій і добровольчих формувань (загонів, груп) та розкрити їх використання у війні проти України у 2014–2016 роках.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши доступні інформаційні й аналітичні матеріали встановлено, що праобразом перших парамілітарних організацій, добровольчих формувань і приватних військових компаній, що створювалися у російській федерації для участі у воєнних конфліктах, вважаються російські добровольчі загони (рос. российские добровольческие отряды, скор. РДО), формування яких бере початок у 1992 р. для участі у війнах в Югославії. Серед російських учасників Боснійської війни (1992–1995) був помічений добровольчий загін «РДО-2», створений 1 листопада 1992 р. у м. Вишеград (Боснія та Герцеговина), що через монархічні переконання його лідерів отримав назву «Царские волки» (командир Олександр Мухарєв,

позивний «Ас»; заступник командира — Ігор Гіркін, «Ігор-Монархіст», відомий як «Стрелков»; обидва воювали навесні–влітку 1992 р. у Придністров'ї). Загін налічував близько 15–20 бійців і мав власну монархічну символіку: чорні берети, чорно-жовто-білий імперський прапор, на якому у верхньому куті біля древка на чорному тлі було написано «2 РДО» (Милакович, Н. 2019), та великий двоголовий орел кольору бронзи із зображенням св. Георгія Побідоносця, якого носили бійці на грудях. Через цей загін пройшло за загальними підрахунками до 50 осіб (Поликарпов, М. 2000; Думнов, Л. 2004; Поликарпов, М. 2008; Милакович, Н. 2019). Зазначимо, що у подальшому назву «Царские волки» запозичила так звана інспекторська група «військових радників та експертів, які мають багатий військовий досвід», а по суті приватна військово-промислова компанія (Рогозин заявил, что представляет ЧВПК..., 2022; Рогозин возглавил частную военно-промышленную компанию, 2022), якою керує яскравий прихильник російського націоналізму та колишній керівник російської державної корпорації «Роскосмос» Дмитро Рогозін (на позивний «Сармат») (Рогозин возглавил группу военных советников «Царские волки»..., 2022; Росія: Рогозін очолив групу військових радників «Царські вовки». 2022).

Аналіз матеріалів з цієї тематики дає підстави зробити висновок, що російські добровольчі загони стали підґрунтям для формування різноманітних проімперських, неонацистських та інших подібних організацій, рухів чи груп, які росія під керівництвом власних спецслужб почала використовувати для просування експансіоністської імперської політики та маскування своєї участі у воєнних конфліктах по всьому світу, зокрема й в Україні (Sauer, P. 2022).

Уже в 2002 р. засновано «Російський імперський рух» (рос. «Русское имперское движение», скор. РИД, зареєстрований у м. Санкт-Петербург), російську вкрай праву, ультра націоналістичну, монархічну «громадську» організацію, що є прихильницею відродження Російської імперії і сповідує расистську ідеологію білого супрематизму (Nato: Främlingshatet kan gödas av främmande makt. 2015; Hudson, J. 2020). Вона відома своїми антисемітськими, анти-ЛГБТ та антиукраїнськими поглядами (В Україні на боці росії воюють неонацисти та праві екстремісти. 2022) (включена до санаційного списку країн Євросоюзу (Regulations..., 2022) та деяких інших країн (США внесли «Русское имперское движение»..., 2020; Демченко, О. 2020).

У 2014 р. як бойове крило «громадської» організації «Русское имперское движение» створений парамілітарний підрозділ «Российский имперский легион» («Имперский легион»), включений до санаційного списку країн Євросоюзу (Regulations..., 2022) та деяких інших країн), який об'єднав громадсько-політичні організації росії із вкрай радикальною і шовіністичною ідеологією — шанування Російської імперії, царя та російського православ'я (Праве ополчення проводить бойову підготовку..., 2017; Контррозвідка СБУ розкрила організацію російських нацистів..., 2019). Створення підрозділу «Имперский легион» і подальша його участь у бойових діях на території України стала своєрідною «відповіддю» росії на Революцію Гідності, під час якої представники «громадської» організації «Русское имперское движение» тісно спілкувалися у Києві з лідерами проросійських партій і громадських організацій, учасниками «Антимайдану» та «православними активістами» (Контррозвідка СБУ розкрила організацію російських нацистів..., 2019).

У 2014 р. в інтерв'ю російському виданню «Фонтанка.ру» Денис Гарієв зазначив, що він і його соратники будуть воювати в Україні «До перемоги. Перемогою вважатиметься виведення військ із Новоросії. В ідеалі, коли Київ буде взято». Далі він додав: «У мене є впевненість, що це тільки початок. Далі нам усім доведеться воювати. І вам, і мені... На території Росії» (Центр «Миротворець». Гарієв, Д.В. 2014; Резерв ДНР»: На Украину из Петербурга уехало воевать..., 2014).

Тому не дивно, що подібні неонацистські та праворадикальні структури, як засвідчив подальший досвід, активно почали використовувати російські спецслужби для дестабілізації ситуації у сусідніх країнах, зокрема в Україні. Так, за інформацією контррозвідки Служби безпеки України, «Имперский легион» став однією з організацій, які російська федерація використала під час окупації Криму та окремих районів Донбасу у 2014 р. Після повернення з України «Русское имперское движение» виступило з офіційним «зверненням до російських національних організацій в Україні», в якому озвучило думку про неминучу для росіян в Україні примусову українізацію «бандитським антинародним режимом» і протистояння з «бандерівськими радикалами» та закликала до розгортання «національно-визвольного руху». «Имперский легион» мав забезпечувати мобілізацію «русского движения» та військово-тактичну підготовку добровольців на базі військово-патріотичного клубу «Резерв»

(загалом протягом 2014 р. підготовлено 300 бойовиків) (Контррозвідка СБУ розкрила організацію російських нацистів..., 2019). Фінансову підтримку цих заходів здійснював «Координаційний центр допомоги Новоросії» (Ярема закликав генпрокурора РФ вжити заходів..., 2014).

Перша підготовлена й екіпірована група «легіонерів» у червні 2014 р. була направлена у м. Слов'янськ (Донецька обл.), очолюваних відомим терористом Ігорем Гіркиним (Стрелковим) і зарахована у розпорядження другої роти Семенівського батальйону, яка проводила диверсійну роботу проти українських підрозділів у районі с. Семенівка (Германская разведка сообщила о воюющих в Украине..., 2022). Цей підрозділ у 2014–2015 рр. виконував завдання з розвідки та брав участь у штурмових діях проти українських підрозділів під Іловайськом і Дебальцевим (Демченко, О. 2020; Добрий погиб в страстную пятницу. 2022).

Є відомості, що поруч із формуванням «Имперский легион» у бойових діях на Донбасі брали участь й інші екстремістські та неонацистські російські й іноземні незаконні парамілітарні добровольчі формування, зокрема: «Добровольческий коммунистический отряд» (*скор.* ДКО, від створення входив до складу терористичної групи «бригада «Призрак») (Добровольческий Коммунистический отряд отправляется в ДНР и ЛНР. 2014; Владимирский, М. 2019; Добровільний комуністичний загін); загін “Unite Continentale” (нечисленний загін, що складався з найманців із Франції, Сербії, Іспанії та Бразилії; воювали на боці «ЛНР», були помічені з бойовиками «бригади «Призрак»); націоналістичне та монархічне воєнізоване угруповання «Сербський добровольчий загін «Йован Шевич» (*серб.* Српські четнички одред «Бован Шевич»; ін. назви — Слов'янський парничний загін «Йован Шевич», *серб.* Словенські четнички одред «Бован Шевич»). Ще у березні 2014 р., під час окупації Криму, невеликий загін сербів «четників» під назвою «Князь Лазарь» допомагав «своїм російським православним братам» проводити так званий «референдум», спільно з російськими солдатами, «загонами самооборони» та «казаками» патрулював ключові місця півострова, перевіряв автотранспорт на блокпосту між кримською столицею м. Сімферополь і м. Севастополь (Почело же: Четнички командант Братислав Живковић у Доњецку. 2014; Йован Шевич (отряд)...; Vacchi, U. 2014).

Як зазначили у Службі безпеки України, «цинічна політика Кремля не передбачала три-

валої присутності в Україні справжніх нацистів, оскільки суперечила пропагандистському міфу про «українських фашистів і карателів» (Контррозвідка СБУ розкрила організацію російських нацистів..., 2019). Тому у 2015 р. «Імперський легион» припинив направляти бойовиків в Україну (Roth, A. 2017).

Як зазначав німецький тижневик “Der Spiegel”, посилаючись на внутрішній документ Федеральної розвідувальної служби Німеччини (BND), російські війська, які беруть участь у так званій «спеціальній військовій операції» в Україні, підтримуються й іншими правими екстремістськими та неонацистськими угрупованнями, зокрема диверсійно-штурмовою розвідувальною групою (далі — дшрг) «Русич» (Путин о начале «специальной военной операции» в Донбассе; Обращение Президента Российской Федерации от 24 февраля 2022 года. 2022; «Для военных преступников нет чистилища...», 2022; Петренко, Р. 2022).

Одним із засновників і командирів дшрг «Русич» є живодер і садист Олексій Мільчаков (прізвисько «Фріц», змінив на позивний «Серб»), відомий тим, що займався так званим «догхантерством», а також здійснював тортури і вбивства українських військових (Rondeaux, C., 2020; Гонта, Б. 2015; Kozhurin, D. 2022; Мы хотим убивать «Медуза» рассказывает, как (и зачем)..., 2022; Никитин А. 2015). Не дивно, що, як зазначає німецьке видання “Der Tagesspiegel”, у 2014–2015 рр. бійці цієї організації були «відомі особливою жорстокістю» та репутацією таких, що «ніколи не беруть полонених» (Bericht des BND..., 2022). Це відмічають й інші видання (Неонацисты ДШРГ «Русич» призывают россиян..., 2022), зокрема російські («Этих же тварей один раз уже изгоняли с Донбасса...», 2022).

За словами О. Мільчакова, до складу дшрг «Русич» входять добровольці з росії та європейських країн, націоналісти-рідновіри («рідновір'я» — сучасний релігійний напрям, що базується на ідеї відродження праслов'янських вірувань, ідопоклонства). Також підрозділ комплектували бійцями загону спеціального призначення «Гром» зі складу федеральної служби російської федерації з контролю за обігом наркотиків (ФСКН росії, з 2016 р. — у складі МВС росії) (Гонта, Б. 2015; Гозман, Л. 2023). У 2022 р. його чисельність налічувала кілька сотень (Galeotti, M. 2022). Цей підрозділ діє, як зазначив його командир О. Мільчаков, як замкнутий колектив (Никитин, А. 2015). Це, на нашу думку, певним чином заперечує тезу, що він є приватною військовою компанією.

Символом дшрг «Русич» є правосторонній коловрат — восьмипроменева свастика, поширена у російському неонацизмі, націоналізмі та слов'янському неоязичництві, та вважається головним давньослов'янським чи арійським символом сонця, а також, як і багато російських націоналістів, «імперський» (чорно-жовто-білий) прапор, але перевернутий («Этих же тварей один раз уже изгоняли с Донбасса...», 2022).

З 2014 р. дшрг «Русич» веде диверсійну діяльність і не бере участі у прямих зіткненнях. Проте є відомості, що влітку 2014 р. підрозділ під командуванням Олександра Беднова (позивний «Бетмен», так званий «міністр оборони» самопроголошеної «ЛНР») брав участь у боях за Луганський аеропорт, населені пункти Щастя, Новосвітлівка, Станиця Луганська, Хрящувате, Лутугине, Георгіївка, Велика Вергунка та інші. Восени 2014 р. він разом із батальйонами «Спарта» та «Сомали» воював за Донецький аеропорт (Rondeaux, C. 2020; Никитин, А. 2015; Гонта, Б. 2015). Однією з найгучніших диверсійних акцій дшрг «Русич» стало знищення 5 вересня 2014 р. поблизу с. Цвітні Піски (Слов'яносербський район, Луганська обл.) підрозділів 24-го Окремого батальйону територіальної оборони «Айдар» та 80-ї окремої десантно-штурмової бригади. Потрапивши у засідку, в бою загинули чи зникли безвісти, за різними даними, від 11 до 42 українських захисників. Поранених і загиблих піддали нелюдським тортурам: їм відрізали голови та інші частини тіла тощо. Світлини цих звірств опублікували у соцмережах (Руденко, С. 2015; 5 вересня 2014 року. Жорстокий бій, що забрав життя..., 2017; Тішкова, М. 2019; «Этих же тварей один раз уже изгоняли с Донбасса...», 2022; Rondeaux, C. 2020).

Після того, як активна фаза бойових дій на сході України (2014–2015 рр.) закінчилася, у вересні 2015 р. дшрг «Русич» був повністю виведений з Донбасу, а її лідер О. Мільчаков приєднався до ПВК «Вагнер», яка охороняла стратегічно важливу нафтогазову інфраструктуру, що належить російським енергетичним компаніям (Rondeaux, C. 2020; Коротков, Д. 2017). Це свідчить про давню співпрацю «русичів» із «вагнерівцями». Є відомості, що дшрг «Русич» також має тісні зв'язки з націоналістичною організацією «Союз добровольців Донбасу» (скор. СДД), яку очолює колишній так званий «прем'єр-міністр» самопроголошеної «ДНР», член нижньої палати парламенту Держдуми російської федерації від правлячої партії «Единая Россия» Олександр Бородай. Як

ззначає інтернет-видання «Bellingcat», з 24 лютого 2022 р. СДД присутня в Україні п'ятьма мілітарними підрозділами — загонами «Север», «Вереск» і «Центр», а також батальйонами «Орел» і «Рюрик» (Sauer, P. 2022; Sheldon, M. 2022).

У квітні 2022 р. дшрг «Русич» була помічена у Харківській області біля с. Плетенівка та м. Ізюм (Ball, T. 2022). Зараз, як зазначає оглядач української інформаційної компанії «Букви» Борис Гонта, нечисленна, і, по суті, малоефективна на фронті, дшрг «Русич» відіграє важливу пропагандистську роль. Підрозділ став медійним символом, який «не можна відправляти у м'ясо-рубку», бо його учасники стали героями російської пропаганди. Націоналісти з дшрг «Русич» «є суворими прихильниками зовнішньої політики росії та військової агресії на Донбасі... Це досить важливий момент, тому що російська пропаганда пропонує на вибір не тільки образ «совкової вати» (Сталіна та Гулага), який користується популярністю у російському суспільстві, а й модних рун, вікінгів і російського нацизму як такого» (Гонта, Б. 2015). В інтерв'ю міжнародному виданню «Медуза» неонацист О. Мільчаков зазначив, що для нього «...первинно займатися улюбленою справою — вбивати противника заради росії» (Мы хотим убивать «Медуза» рассказывает, как (и зачем)..., 2022). Саме тому командири дшрг «Русич» та сама група внесені до санкційних списків країн Євросоюзу (Regulations..., 2022), США, Великої Британії, Канади, Швейцарії, Австралії, Японії, України та Нової Зеландії (Sheldon, M. 2022).

У Росії парамілітарні організації створювали й під військово-патріотичний напрям. Вони сприяли поширенню імперсько-націоналістичних наративів усередині країни та вирішенню експансіоністських завдань за її межами, зокрема на території України. Прикладом такої організації можна, на нашу думку, вважати регіональну громадську організацію «Єдині народні общинні товариства» (рос. «Единые народные общинные товарищества», скор. «Е.Н.О.Т.»), також часто зустрічається як ENOT Corp, сформована у 2011 р., зареєстрована у 2016 р. (Які приватні військові компанії є в росії та в яких країнах вони діяли. 2023). Її очільниками були: Роман Теленкевич (позивний «Водяной»), мав націоналістичні погляди, в організації особисто приймав усі ключові рішення, віддавав накази та ставив завдання; Володимир Морозов, скарбник та ідеолог угруповання, пособник терористів (Центр «Миротворець». Морозов, В. М. 2019); Ігор Мангушев (позивний

«Берег»), російський терорист, націоналіст, пропагандист, очільник руху «Светлая Русь» і, ймовірно, співробітник спецслужб (Центр «Миротворець». Мангушев, І. Л. 2014). До організації входили учасники так званої «кримської весни», «волонтери з Донбасу», воєнних конфліктів, зокрема у Сирії, колишні співробітники фсб рф, гру сз рф та інші, які поділяли її ідеологію (Перова, А. 2021; Сергиенко, Ю. 2021; Сергеев, Н. 2019). На логотипі РГО «Е.Н.О.Т.» зображений елот, тварина, яка у своїй назві має такі ж літери (Шеврон чвк «Е.Н.О.Т.». 2023).

Зазначимо, що до цієї організації поняття «приватна військова компанія» вживається, як показав аналіз опрацьованих матеріалів, здебільшого в українських і закордонних (не російських) засобах масової інформації та різних джерелах. У самій же росії вона не вважається приватною військовою компанією (Ставер, А. 2019). До того ж, за час свого існування РГО «Е.Н.О.Т.» офіційно жодного разу не брала участі у бойових діях у якості найманців (Полухина, Ю. 2019). Зустрічаються відомості про участь окремих членів цієї організації у бойових діях у Сирії та Нагірному Карабасі (Які приватні військові компанії є в росії та в яких країнах вони діяли. 2023), але це не було системним. Крім того, організація не знайшла собі покровителя чи куратора, що, у подальшому, призвело до практично повного її розвалу (Полухина, Ю. 2019).

На початку свого існування РГО «Е.Н.О.Т.» організувала дитячі патріотичні табори, в яких вчили дітей «любити воювати» (за спогадами організаторів), навчали підлітків віком від 12 до 18 років основам військової справи: стрільби зі зброї, тактики індивідуального та групового бою, організації військових таборів тощо (СМІ: в боевых действиях на Донбассе участвуют..., 2021).

На той час члени організації «працювали» і в Україні, зокрема з Українською православною церквою (далі — УПЦ) московського патріархату (МП) «проти уніатів» (зі слів Володимира Хомякова), у січні 2014 р. забезпечували охорону і супроводження перевезення у Крим християнських святинь «Дари Волхвів», що зберігаються у Греції. Їх охороною керував згаданий вище Ігор Гіркін (Стрелков). Зазначимо, що ця антиукраїнська акція відбулася під патронатом російської православної церкви (далі — рпц), а її спонсором був російський олігарх Костянтин Малофєєв (Дорогань, А. 2021). Таким чином можна простежити справжню мету привезення у Крим святині, що напередодні «кримської весни» стала своєрід-

ним «Троянським конем» для релігійної експансії росії в Україні та подальшої окупації півострова.

На початку 2014 р. окремі члени організації перебували у Києві під час Революції Гідності, навесні спільно з «казаками» та екс-бійцями підрозділів міліції «Беркут», які свідомо перейшли на бік російських терористичних формувань (Бойці «Беркута» продовжують поповнювати ряди боеви-ков. 2015), брали участь у сутичках на Кримсько-му перешийку. У 2014–2015 рр. РГО «Е.Н.О.Т.» також брала участь у бойових діях на сході України (Морозов, В. Н. 2015; ЧВК «Е.Н.О.Т.» — бан-дити, участвующие в боевых действиях. 2023), «захищаючи російську цивілізацію та допомагаючи Новоросії» (процитовано з відзначення організації російським суспільним рухом «Народний Собор») (Морозов, В. Н. 2015). Вони ж приписують собі ліквідацію 1 лютого 2015 р. під час боїв за Дебальцеве Іси Мунаєва, бригадного генерала збройних сил Чеченської Республіки Ічкерія, який під час війни на сході України очолював проукраїнський Міжнародний миротворчий батальйон імені Джохара Дудаєва (Семенченко, С. 2015; На Майдані ушанували пам'ять «особистого во-рога Путіна...», 2015). Зустрічаються також відомості, що бійці цієї організації у квітні 2015 р. брали участь в успішній операції російських спецслужб з нейтралізації окремих загонів «ка-заков» у «ЛДНР» (Центр «Миротворець». Ман-гушев, І. Л. 2014). Коли активні бойові дії закінчилися, вони почали супроводжувати гуманітарні вантажі до самопроголошених «ДНР» і «ЛНР», допомагали так званому «прем'єр-міністру ДНР» Олександру Бородаю створювати міжрегіональну організацію «Союз добровольців Донбасу», за словами її лідера — людей соціально активних, об'єднаних ідеєю руського патріотизму..., які борються за «Русский мир» (Головко, В. В. & Крав-ченко, О. О. 2021, с. 70).

Таким чином, РГО «Е.Н.О.Т.» є прикладом того, як за рахунок таких організацій російська федерація здійснює свої експансіоністські наміри, зокрема у сфері релігії, на територіях неза-

лежних держав. Водночас її приклад демонструє, що організації, які не знайшли собі провладного «покровителя», незважаючи на «неповторну від-даність путінському режиму, неодноразові наго-роди за участь у бойових діях на Донбасі та участь в операціях ФСБ» (ЧВК «Е.Н.О.Т.» — бандити, участвующие в боевых действиях. 2023), рано чи пізно підлягають ліквідації російською владою.

Висновки та перспективи подальших до-сліджень. Таким чином, на початку 1990-х рр. У росії почали створювати парамілітарні фор-мування, такі як «Российские добровольческие отряды», «Российский имперский легион» («Им-перский легион», «Царские волки»), згодом «До-бровольческий коммунистический отряд». Зазна-чені формування, на нашу думку, можна вважати певним праобразом і передумовою створення російських приватних військових компаній, які брали участь у збройних конфліктах на постра-дянському просторі, зокрема у Придністров'ї, на Північному Кавказі та в Югославії у 1990-х роках. На початку 2000-х рр. було створено «Русское имперское движение», згодом РГО «Е.Н.О.Т.» і військово-патріотичний клуб «Резерв», а в 2014 р. з початком збройної агресії Росії на сході України — націоналістичну організацію «Союз добровольцев Донбаса». Використання подібних формувань та організацій дає змогу російському керівництву досягати своїх військово-політичних цілей на території інших суверенних держав, зо-крема в Україні, при цьому офіційно залишаю-чись осторонь цих процесів.

Перспективними напрямками подальших нау-кових розробок з обраної тематики можуть бути дослідження процесу створення іноземних пара-мілітарних організацій, зокрема неонацистських, та їх участь у війні росії проти України у 2014–2024 рр., участі російських приватних військових компаній в окупації Криму та у бойових діях на території окремих районів Донецької і Луган-ської областей у 2014–2022 рр., а також їх вико-ристання у повномасштабній агресії російської федерації проти України у 2022–2024 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

5 вересня 2014 року. Жорстокий бій, що забрав життя кращих синів. (2017). URL: <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=978317.5> [дата зверн.: 11.02.2024].

Bacchi, U. (2014). Ukraine Crimea Crisis: Serb Chetnik Militia Joins Pro-Russian Patrols. URL: <https://www.ibtimes.co.uk/ukraine-crimea-crisis-serb-chetnik-militia-joins-pro-russian-patrols-1439654> [дата зверн.: 11.02.2024].

Ball, T. (2022). Rusich's neo-Nazi mercenaries head for Kharkiv. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/rusichs-neo-nazi-mercenaries-head-for-kharkiv-prjndp9rl> [дата зверн.: 11.02.2024].

Bericht des BND: Zahlreiche Neonazis kämpfen für Russland in der Ukraine. (2022). URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/zahlreiche-neonazis-kampfen-fur-russland-in-der-ukraine-8270800.html> [дата зверн.: 11.02.2024].

Friedman, I. (2019). Есть такая страна Молдова, там в 1992 году появилась ПИМР... URL: <https://www.facebook.com/groups/antivatnik/permalink/1127888794088304/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Galeotti, M. (2022). The terrifying neo-Nazi mercenaries being deployed in Ukraine. URL: <https://novayagazeta.eu/articles/2023/07/17/khinshtein-soobshchil-chto-putin-peredal-rosgvardii-spetspodrazdeleniia-mvd-grom-news> [дата зверн.: 11.02.2024].

Hudson, J. (2020). US labels white-supremacist group 'terrorist' for the first time. URL: https://www.washingtonpost.com/national-security/us-labels-a-white-supremacist-group-terrorist-for-the-first-time/2020/04/06/72dc622a-781f-11ea-b6ff-597f170df8f8_story.html [дата зверн.: 11.02.2024].

Kozhurin, D. (2022). Who Are The Neo-Nazis Fighting For Russia In Ukraine? URL: <https://www.rferl.org/a/russian-neo-nazis-fighting-ukraine/31871760.html> [дата зверн.: 11.02.2024].

Nato: Främlingshatet kan gödas av främmande makt. (2015). URL: <https://www.dn.se/nyheter/sverige/nato-framlingshatet-kan-godas-av-frammande-makt/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Regulations Council Regulation (EU) 2022/2474 of 16 December 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilizing the situation in Ukraine. (2022). *Official Journal of the European Union*. Vol. 65, P. L 322 I/688.

Rondeaux, C. (2020). Inquiry into the Murder of Hamdi Bouta and Wagner Group Operations at the Al-Shaer Gas Plant, Homs, Syria 2017. URL: https://d1y8sb8igg2f8e.cloudfront.net/documents/Inquiry_into_the_Murder_of_Hamdi_Bouta_and_Wagner_Group_Operations_at_the_Al-S_wMrYSbv.pdf [дата зверн.: 11.02.2024].

Roth, A. (2017). A right-wing militia trains Russians to fight the next war — with or without Putin. URL: https://www.washingtonpost.com/world/europe/a-right-wing-militia-trains-russians-to-fight-the-next-war--with-or-without-putin/2017/01/02/f06b5ce8-b71e-11e6-939c-91749443c5e5_story.html [дата зверн.: 11.02.2024].

Sauer, P. (2022). Russian Armed Volunteers Prepare for Action in Eastern Ukraine. URL: <https://www.themoscowtimes.com/2022/02/10/russian-armed-volunteers-prepare-for-action-in-eastern-ukraine-a76331> [дата зверн.: 11.02.2024].

Sheldon, M. (2022). Meet the Irregular Troops Backing up Russia's Army in the Kharkiv Region. URL: <https://www.bellingcat.com/news/2022/06/17/meet-the-irregular-troops-backing-up-russias-army-in-the-donbas/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Бойцы «Беркута» продолжают пополнять ряды боевиков. (2015). URL: <https://web.archive.org/web/20220225061109/https://donetskies.com/news/incident/bojtsy-berkuta-prodolzhayut-popolnyat-ryady-boevikov/50308/> [дата зверн.: 11.02.2024].

В Україні на боці росії воюють неонацисти та праві екстремісти — Spiegel. (2022). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/23/novyna/suspilstvo/ukrayini-boczi-rosiyi-vouyut-neonacysty-ta-pravi-ekstremisty-spiegel> [дата зверн.: 11.02.2024].

Владимирский, М. (2019). Добровольческий Коммунистический отряд в боях на донбассе. URL: http://artofwar.ru/w/wladimirskij_m/text_0090.shtml [дата зверн.: 11.02.2024].

Германская разведка сообщила о воюющих в Украине «российских неонацистах». Они и сами этого не скрывают. (2022). URL: <https://www.bbc.com/russian/news-61524914> [дата зверн.: 11.02.2024].

Гозман, Л. (2023). Хинштейн сообщил, что Путин передал Росгвардии спецподразделения МВД «Гром». URL: <https://novayagazeta.eu/articles/2023/07/17/khinshtein-soobshchil-chto-putin-peredal-rosgvardii-spetspodrazdeleniia-mvd-grom-news> [дата зверн.: 11.02.2024].

Головко, В. В. & Кравченко, О. О. (2021). Бородай Олександр Юрійович. (Ред. В. А. Смолій). *Енциклопедія історії України* (додатк. том. Кн. 1). Київ: Наукова думка, с. 70.

Гонта, Б. (2015). О причинах вывода ДШРГ «Русич» из «ДНР», или как живодеры становятся героями. URL: <https://bykvu.com/ua/mysli/4216-o-prichinakh-vyvoda-dshrg-rusich-iz-dnr-ili-kak-zhivodery-standovyatsya-geroyami/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Демченко, О. (2020). Організація російських імперців стала терористичною. Як вона воювала в Україні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30538763.html> [дата зверн.: 11.02.2024].

«Для военных преступников нет чистилища. Они отправляются напрямик в ад». (2022). URL: <https://meduza.io/feature/2022/02/24/dlya-voennyh-prestupnikov-net-chistilischa-oni-otpravlyayutsya-pryamikom-v-ad> [дата зверн.: 11.02.2024].

Добровільний комуністичний загін. Нарукавний знак. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> [дата зверн.: 11.02.2024].

Добровольческий Коммунистический отряд отправляется в ДНР и ЛНР. (2014). URL: <https://taurica.net/124054-Dobrovol-cheskiiy-Kommunisticheskiiy-otryad-otpravlyaetsya-v-DNR-i-LNR.html> [дата зверн.: 11.02.2024].

Добрый погиб в страстную пятницу. (2022). URL: https://t.me/Rus_imperia/9600 [дата зверн.: 11.02.2024].

Дорогань, А. (2021). «ФСБ в рясах». Як російські спецслужби діяли під прикриттям Московського патріархату? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/okupacia-krimu-moskovsky-patriarkhat/31122625.html> [дата зверн.: 11.02.2024].

Думнов, Л. (2004). Большая помощь маленьких отрядов. URL: <https://www.srpska.ru/article.php?nid=429&sq=&script=> [дата зверн.: 11.02.2024].

Идеолога ЧВК «Е.Н.О.Т» приговорили к 10,5 годам колонии. (2021). URL: <https://www.svoboda.org/a/ideologa-chvk-e-n-o-t-prigovorili-k-10-5-godam-kolonii/31333104.html> [дата зверн.: 11.02.2024].

Йован Шевич (отряд). Воины и военная техника вики. URL: [https://warriors.fandom.com/ru/wiki/Йован_Шевич_\(отряд\)](https://warriors.fandom.com/ru/wiki/Йован_Шевич_(отряд)) [дата зверн.: 11.02.2024].

Кожурин, Д. (2022). «Я нацист. Могу руку вскинуть». В Украине на стороне РФ воюют десятки бойцов российских неонацистских группировок. URL: https://www.currenttime.tv/a/ya-natsist-mogu-ruku-vskinut-v-ukraine-na-storone-rf-voyuut-desyatki-boytsov-rossiyskih-neonatsistskih-gruppirovok-/31868399.html?fbclid=IwAR3Zy5V2nqsyaihE3-K_ZtHlxwe2NvHVp1338IEHMrh_6dNz924OPojnL0 [дата зверн.: 11.02.2024].

Контррозвідка СБУ розкрила організацію російських нацистів «Імперський легіон», яка допомагала Гіркину та «ДНР». (2019). URL: <https://tsn.ua/ato/kontra-rozvidka-sbu-rozkrila-organizaciyu-rosiyskih-nacitiv-imperskiy-legion-yaka-dopomogala-girkinu-ta-dnr-1332372.html> [дата зверн.: 11.02.2024].

Коротков, Д. (2017). Русские националисты на сирийском контракте. URL: <https://www.fontanka.ru/2017/10/19/101/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Милакович, Н. (2019). Второй добровольческий. Боевой путь. URL: <https://rasija.ru/2019/06/17/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Морозов, В.Н. (2015). E.N.O.T.corp. URL: <https://www.facebook.com/groups/e.n.o.t.corp/posts/629697987130455/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Мы хотим убивать «Медуза» рассказывает, как (и зачем) неонацисты из России отправились «денацифицировать» Украину. (2022). URL: <https://meduza.io/feature/2022/07/08/my-hotim-ubivat> [дата зверн.: 11.02.2024].

На Майдані ушанували пам'ять «особистого ворога Путіна» — Исы Мунаева. (2015). URL: <https://web.archive.org/web/20150207032017/https://news.pn.ua/public/125476> [дата зверн.: 11.02.2024].

Неонацисты ДШПГ «Русич» призывают россиян пытать и казнить украинских военнопленных (фото). (2022). URL: <https://focus.ua/voennye-novosti/530295-neonacisty-dshrg-rusich-prizyvayut-rossiyan-pytat-i-kaznit-ukrainskih-voennoplennyh-foto> [дата зверн.: 11.02.2024].

Неонацисты в рядах армии РФ. (2022). URL: <https://kanal.dim.tv/neonaczysty-u-lavah-armiyi-rosiyi-voyuut-v-ukrayini-rozbir-video/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Никитин, А. (2015). Интервью с Алексеем Мильчаковым, командиром ДШПГ «Русич». URL: <https://sputnikpogrom.com/russia/32062/milchakov/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Обращение Президента Российской Федерации от 24 февраля 2022 года. (2022). URL: <https://rprerprer.ru/putin-obuyavil-o-nachale-voennoj-operac/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Перова, А. (2021). Идеолога «енотов» признали рекетиром. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4879111> [дата зверн.: 11.02.2024].

Петренко, Р. (2022). Путин отказывается от «денацификации»: россияне не понимают, что это — исследователи. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/05/4/7343928/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Поликарпов, М. (2000). Русская сотня. Наши в Сербии. Москва: ЭКСМО. URL: <http://militera.lib.ru/memo/russian/polikarpov/index.html> [дата зверн.: 11.02.2024].

Поликарпов, М. (2008). Русские волки. Москва: ЭКСМО, 102 с. URL: <https://rulib.org/34812-kniga-russkie-volki.html> [дата зверн.: 11.02.2024].

Полухина, Ю. (2019). «Еноты» в клетке. Как участники событий в Крыму и на Донбассе потеряли кураторов, деньги и свободу. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2019/02/22/79661-enoty-v-kletke> [дата зверн.: 11.02.2024].

Почело же: Четнички командант Братислав Живковић у Доњецку. (2014). URL: <https://pravda.rs/2014/6/14/pocelo-je-cetnicki-komandant-bratislav-zivkovic-u-donjecku/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Праве ополчення проводить бойову підготовку росіян до наступної війни — з Путіним або без — The Washington Post. (2017). URL: <https://goloskarpat.info/society/586ba0c527bd4/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Путин о начале «специальной военной операции» в Донбассе. URL : https://www.youtube.com/watch?v=iPvB_TcItgQ [дата зверн.: 11.02.2024].

Резерв ДНР: На Украину из Петербурга уехало воевать не менее 30 человек. (2014). URL: <https://www.fontanka.ru/2014/07/09/122/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Рогозин возглавил группу военных советников «Царские волки»: помогают боевикам «Л/ДНР». (2022). URL: <https://focus.ua/voennye-novosti/536776-rogozin-vozglavil-gruppu-voennyh-sovetnikov-carskie-volki-pomogayut-boevikam-l-dnr> [дата зверн.: 11.02.2024].

Рогозин возглавил частную военно-промышленную компанию — ДНР. (2022). URL: <https://eadaily.com/ru/news/2022/11/21-rogozin-vozglavil-chastnuyu-voenno-promyshlennuyu-kompaniyu-dnr> [дата зверн.: 11.02.2024].

Рогозин заявил, что представляет ЧВПК — частную военно-промышленную компанию. (2022). URL: <https://dan-news.ru/defence/rogozin-zajavil-cto-predstavljaet-chvpk--chastnuju-voenno-promyshlennuju-kompaniju/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Росія: Рогозін очолив групу військових радників «Царські вовки». (2022). URL: <https://ru.krymr.com/a/news-byvshiy-vitse-premjer-rogozin/32126930.html> [дата зверн.: 11.02.2024].

Руденко, С. (2015). 5 сентября 2014 года — кровавая дата 24-го отдельного штурмового батальона «Айдар». Фоторепортаж. URL: <https://censor.net/ru/p350702> [дата зверн.: 11.02.2024].

Семенченко, С. (2015). У зоні АТО загинув бригадний генерал Ічкерії Іса Мунаєв. URL: https://web.archive.org/web/20150202174318/http://gazeta.ua/articles/np/_u-zoni-ato-zaginu-v-brigadnij-general-ichkeriyi-isa-munaev/607382 [дата зверн.: 11.02.2024].

Сергеев, Н. (2019). В ЧВК не обошлось без ГРУ. Раскрыта структура «Е.Н.О.Т. корп.». URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4198747> [дата зверн.: 11.02.2024].

Сергиенко, Ю. (2021). Идеологу наемников РФ на Донбассе вынесли приговор и признали его ЧВК преступной. URL: <https://news.obozrevatel.com/russia/ideologu-naemnikov-rf-na-donbasse-vyinesli-prigovor-i-priznali-ego-chvk-prestupnoj.htm> [дата зверн.: 11.02.2024].

СМИ: в боевых действиях на Донбассе участвуют бандиты ЧВК «Е.Н.О.Т», — фото. (2021). URL: <https://www.0629.com.ua/news/3160719/smi-v-boevyh-dejstviyah-na-donbasse-ucastvuut-bandity-cvk-enot-foto> [дата зверн.: 11.02.2024].

Ставер, А. (2019). «Е.Н.О.Т.». ЧВК, которая на самом деле РОО. URL: <https://topwar.ru/> [дата зверн.: 11.02.2024].

США внесли «Русское имперское движение», воевавшее на Донбассе против Украины, в список террористических организаций. (2020). URL: https://www.dialog.ua/world/204945_1586454878 [дата зверн.: 11.02.2024].

Тішкова, М. (2019). Нескорені. URL: <http://www.silskivisti.kiev.ua/19732/print.php?n=43841> [дата зверн.: 11.02.2024].

Центр «Миротворець». Гарієв, Д.В. (2014). URL: <https://myrotvorets.center/criminal/gariev-denis-valliulovich/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Центр «Миротворець». Мангушев, І.Л. (2014). URL: <https://myrotvorets.center/criminal/mangushev-igor-leonidovich/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Центр «Миротворець». Морозов, В. М. (2019). URL: <https://myrotvorets.center/criminal/morozov-vladimir-nikolaevich-3/> [дата зверн.: 11.02.2024].

ЧВК «Е.Н.О.Т.» — бандиты, участвующие в боевых действиях. (2023). URL: https://myc.news/rassledovaniya/_chvk_enot_bandity_uchastvuyushie_v_boevyh_dejstviyah?fbclid=IwAR2fZxrSnO_jgp7-UAbMctNTfAEmfafXVBEMIJv_roPtwMDMirxySAwxDek [дата зверн.: 11.02.2024].

Шеврон чвк «Е.Н.О.Т.». (2023). URL: <https://reibert.info/lots/shevron-chvk-e.n.o.t..1016482> [дата зверн.: 11.02.2024].

«Этих же тварей один раз уже изгоняли с Донбасса. Зачем вернули?». (2022). URL: <https://news.ru/society/etih-zhe-tvarej-odin-raz-uzhe-izgonyali-s-donbassa-zachem-vernuli/> [дата зверн.: 11.02.2024].

Які іноземні найманці воюють проти України. (2015). URL: <https://antikor.com.ua/ru/articles/55185-kakie-inostrannye-naemniki-vojujut-protiv-ukrainy> [дата зверн.: 11.02.2024].

Які приватні військові компанії є в росії та в яких країнах вони діяли. (2023). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yaki-pryvratni-vijskovi-kompaniyi-ye-rosiyi-ta-yakux-krayinax-vony-diyaly> [дата зверн.: 11.02.2024].

Ярема закликав генпрокурора РФ вжити заходів для припинення участі росіян у конфлікті на Донбасі. (2014). URL: https://lb.ua/news/2014/08/20/276736_yarema_prizval_genprokurora_rf.html [дата зверн.: 11.02.2024].

REFERENCES

Bojcy “Berkuta” prodolzhayut popolnyat ryady boevikov. (2015). [Berkut fighters continue to join the ranks of militants]. URL: <https://web.archive.org/web/20220225061109/>; <https://donetskie.com/news/inci-dent-boytsy-berkuta-prodolzhayut-popolnyat-ryady-boevikov/50308/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

V Ukraini na botsi rosii voiuut neonatsysty ta pravi ekstremisty — Spiegel. (2022). [In Ukraine, neo-Nazis and right-wing extremists are fighting on the side of Russia — Spiegel]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/23/novyna/suspilstvo/ukrayini-boczi-rosiyi-voyuyut-neonacysty-ta-pravi-ekstremisty-spiegel> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Vladimirskij, M. (2019). Dobrovolcheskij Kommunisticheskij otryad v boyah na donbasse [Volunteer Communist detachment in the battles in Donbass]. URL: http://artofwar.ru/w/wladimirskij_m/text_0090.shtml [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Germanskaya razvedka soobshila o voyuyushih v Ukraine “rossijskih neonacistah”. Oni i sami etogo ne skryvayut. (2022). [German intelligence reported about “Russian neo-Nazis” fighting in Ukraine. They don’t hide it themselves]. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-61524914> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Gozman, L. (2023). Hinshtejn soobshil, chto Putin peredal Rosgvardii specpodrazdeleniya MVD “Grom” [Khinshtein reported that Putin transferred the special forces of the Ministry of Internal Affairs “Grom” to the Russian Guard]. URL: <https://novayagazeta.eu/articles/2023/07/17/khinshtein-soobshchil-chto-putin-peredal-rosgvardii-spetspodrazdeleniia-mvd-grom-news> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Holovko, V.V. & Kravchenko, O.O. (2021). Borodai Oleksandr Yuriiovych [Boroday Oleksandr Yuriiovych]. (Red. V. A. Smolii). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (dodatk. tom. Kn. 1). Kyiv: Naukova dumka, s. 70. [in Ukrainian].

Gonta, B. (2015). O prichinah vyvoda DShRG “Rusich” iz “DNR”, ili kak zhivodery stanovyatsya geroyami [About the reasons for the withdrawal of the DSRG “Rusich” from the “DPR”, or how flayers become heroes]. URL: <https://bykvu.com/ua/mysli/4216-o-prichinakh-vyvoda-dshrg-rusich-iz-dnr-ili-kak-zhivodery-standovyatsya-geroyami/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Demchenko, O. (2020). Orhanizatsiia rosiiskikh impertsiv stala terorystychnoiu. Yak vona voiuvala v Ukraini [The organization of the Russian imperialists became terrorist. How she fought in Ukraine]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30538763.html> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

“Dlya voennyh prestupnikov net chistilisha. Oni otpravlyayutsya pryamikom v ad” (2022). [“There is no purgatory for war criminals. They’re going straight to hell”]. URL: <https://meduza.io/feature/2022/02/24/dlya-voennyh-prestupnikov-net-chistilisha-oni-otpravlyayutsya-pryamikom-v-ad> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Dobrovilnyi komunistychnyi zahin. Narukavnyi znak [Voluntary communist unit. Arm badge]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Dobrovolcheskij Kommunisticheskij otryad otpravlyetsya v DNR i LNR. (2014). [Volunteer Communist detachment is sent to the DPR and LPR]. URL: <https://taurica.net/124054-Dobrovol-cheskiy-Kommunisticheskij-otryad-otpravlyetsya-v-DNR-i-LNR.html> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Dobryj pogib v strastnuyu pyatnicu. (2022). [The good one died on Good Friday]. URL: https://t.me/Rus_imperia/9600 [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Dorohan, A. (2021). “FSB v riasakh”. Yak rosiiski spetssluzhby diialy pid prykryttiam Moskovskoho patriarkhatu? [“FSB in cassocks”. How did the Russian special services operate under the cover of the Moscow Patriarchate?]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/okupacia-krimu-moskovsky-patriarkhat/31122625.html> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Dumnov, L. (2004). Bolshaya pomosh malenkih otryadov [Big help for small teams]. URL: <https://www.srpska.ru/article.php?nid=429&sq=&crypt=> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Ideologa ChVK “E.N.O.T” prigovorili k 10,5 godam kolonii. (2021). [Ideologist of PMC “E.N.O.T” sentenced to 10.5 years in prison]. URL: <https://www.svoboda.org/a/ideologa-chvk-e-n-o-t-prigovorili-k-10-5-godam-kolonii/31333104.html> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Jovan Shevich (otryad) [Jovan Shevich (squad). Warriors and military equipment Wiki]. URL: [https://warriors.fandom.com/ru/wiki/Йован_Шевич_\(отряд\)](https://warriors.fandom.com/ru/wiki/Йован_Шевич_(отряд)) [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Kozhurin, D. (2022). “Ya nacist. Mogu ruku vskinut”. V Ukraine na storone RF voyuyut desyatki bojcov rossijskih neonacisticheskikh gruppirovok [“I’m a Nazi. I can raise my hand” Dozens of fighters from Russian neo-Nazi groups are fighting on the side of the Russian Federation in Ukraine]. URL: https://www.currenttime.tv/a/ya-nacist-mogu-ruku-vsakinut-v-ukraine-na-storone-rf-voyuyut-desyatki-boytsov-rossijskih-neonatsistskich-gruppirovok-/31868399.html?fbclid=IwAR3Zy5V2nqsyaihE3-K_ZtH1xwe2NvHVp1338IEHMrh_6dNz9240PojnL0 [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Kontrrozvidka SBU rozkryla orhanizatsiiu rosiiskikh natsystiv “Imperskiy leghion”, yaka dopomohala Hirkinu ta “DNR” (2019). [Counter-intelligence of the SBU revealed the organization of Russian Nazis “Imperial Legion”, which helped Khyrkin and “DPR”]. URL: <https://tsn.ua/ato/kontrrozvidka-sbu-rozkryla-organizaciyu-rosiiskikh-nacystiv-imperskiy-legion-yaka-dopomogala-girkinu-ta-dnr-1332372.html> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Korotkov, D. (2017). Russkie nacionalisty na sirijskom kontrakte [Russian nationalists on the Syrian contract]. URL: <https://www.fontanka.ru/2017/10/19/101/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Milakovich, N. (2019). Vtoroj dobrovolcheskij. Boevoj put [The second is volunteer. Battle path]. URL: <https://rasija.ru/2019/06/17/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Morozov, V.N. (2015). E.N.O.T.corp. URL: <https://www.facebook.com/groups/e.n.o.t.corp/posts/629697987130455/> [Accessed: 11.02.2024]. [in English].

My hotim ubivat “Meduza” rasskazyvaet, kak (i zachem) neonacisty iz Rossii otpravilis “denacifirovat” Ukrainu. (2022). [We want to kill “Medusa” tells how (and why) neo-Nazis from Russia set out to “denazify” Ukraine]. URL: <https://meduza.io/feature/2022/07/08/my-hotim-ubivat> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Na Maidani ushanuvaly pamiat “osobystoho voroha Putina” — Ysa Munaeva (2015). [On Maidan they commemorated “Putin’s special enemy” — Isa Munayev]. URL: <https://web.archive.org/web/20150207032017/https://news.pn.ua/public/125476> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Neonacisty DShRG “Rusich” prizyvayut rossiyan pytat i kaznit ukrainskih voennoplennyh (foto). (2022). [Neo-Nazis of the DSHR “Rusich” call on the Russians to torture and execute Ukrainian prisoners of war (foto)]. URL: <https://focus.ua/voennye-novosti/530295-neonacisty-dshrg-rusich-prizyvayut-rossiyan-pytat-i-kaznit-ukrainskih-voennoplennyh-foto> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Neonacisty v ryadah armii RF. (2022). [Neo-Nazis in the ranks of the Russian army]. URL: <https://kanal.dim.tv/neonacysty-u-lavah-armiyi-rosiyi-voyuyut-v-ukrayini-rozbir-video/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Nikitin, A. (2015). Intervyu s Alekseem Milchakovym, komandirom DShRG “Rusich” [Interview with Alexey Milchakov, commander of the DSRG “Rusich”]. URL: <https://sputnikipogrom.com/russia/32062/milchakov/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Obrashenie Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 24 fevralya 2022 goda. (2022) [Address of the president of the Russian Federation dated February 24, 2022]. URL: <https://paperpaper.ru/putin-obyavil-o-nachale-voennoj-operac/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Perova, A. (2021). Ideologa “enotov” priznali reketirom [Address of the President of the Russian Federation dated February 24, 2022]. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4879111> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Petrenko, R. (2022). Putin otkazyvaetsya ot “denacifikacii”: rossiyan ne ponimayut, chto eto — issledovateli [The ideologist of the “raccoons” was recognized as a racketeer]. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/05/4/7343928/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Polikarpov, M. (2000). Russkaya sotnya. Nashi v Serbii [Russian hundred. Ours in Serbia]. Moskva: Eksmo. URL: <http://militera.lib.ru/memo/russian/polikarpov/index.html> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Polikarpov, M. (2008). Russkie volki [Russian wolves]. Moskva: Eksmo, 102 p. URL: <https://rulib.org/34812-kniga-russkie-volki.html> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Poluhina, Yu. (2019). “Enoty” v kletke. Kak uchastniki sobytij v Krymu i na Donbasse poteryali kuratorov, dengi i svobodu [“Raccoons” in a cage. How participants in the events in Crimea and Donbass lost curators, money and freedom]. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2019/02/22/79661-enoty-v-kletke> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Pochelo je: Chetnichki komandant Bratislav Zhivkoviћ u Doњecku. (2014). [Pochelo: Chetnich commander Bratislav Zhivkovic in Donetsk]. URL: <https://pravda.rs/2014/6/14/pocelo-je-cetnicki-komandant-bratislav-zivkovic-u-donjecku/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Serbian].

Prave opolchennia provodyt boiovu pidhotovku rosiian do nastupnoi viiny — z Putynym abo bez — The Washington Post. (2017). [The right-wing militia is preparing the Russians for the next war — with or without Putin — The Washington Post]. URL: <https://goloskarpat.info/society/586ba0c527bd4/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Putin o nachale “specialnoj voennoj operacii” v Donbasse [Putin on the start of a “special military operation” in Donbass]. URL : https://www.youtube.com/watch?v=iPvB_TcItgQ [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Rezerv DNR”: Na Ukrainu iz Peterburga uehalo voevat ne menee 30 chelovek. (2014). [DPR Reserve: At least 30 people left St. Petersburg to fight in Ukraine]. URL: <https://www.fontanka.ru/2014/07/09/122/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Rogozin vozglavil gruppu voennyh sovetnikov “Carskie volki”: pomogayut boevikam “L/DNR”. (2022). [Rogozin headed the group of military advisers “Tsar’s Wolves”: helping the militants of the “L/DPR”]. URL: <https://focus.ua/voennye-novosti/536776-rogozin-vozglavil-gruppu-voennyh-sovetnikov-carskie-volki-pomogayut-boevikam-l-dnr> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Rogozin vozglavil chastnuyu voenno-promyshlennuyu kompaniyu — DNR. (2022). [Rogozin headed a private military-industrial company — DPR]. URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2022/11/21/rogozin-vozglavil-chastnuyu-voenno-promyshlennuyu-kompaniyu-dnr> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Rogozin zayavil, chto predstavlyaet ChVPK — chastnuyu voenno-promyshlennuyu kompaniyu. (2022). [Rogozin said that he represents PMC — a private military-industrial company]. URL: <https://dan-news.ru/defence/rogozin-zajavil-chto-predstavljaet-chvpk--chastnuju-voenno-promyshlennuju-kompaniju/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Rosii: Rohozin ocholyv hrupu viiskovykh radnykiv “Tsarski vovky”. (2022). [Russia: Rogozin headed a group of military advisers “Tsarski Vovki”]. URL: <https://ru.krymr.com/a/news-byvshiy-vitse-premjer-rogozin/32126930.html> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Rudenko, S. (2015). 5 sentyabrya 2014 goda — krovavaya data 24-go otdelnogo shturmovogo batalona “Ajdar” [September 5, 2014 is the bloody date of the 24th separate assault battalion “Aidar”. Photo report]. URL: <https://censor.net/ru/p350702> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Semenchenko, S. (2015). U zoni ATO zahynuv bryhadnyi heneral Ichkerii Isa Munaiev [Brigadier General Ichkeria Isa Munaev died in the ATO zone]. URL: https://web.archive.org/web/20150202174318/http://gazeta.ua/articles/np/_u-zoni-ato-zagynuv-brigadnij-general-ichkeriyi-isa-munayev/607382 [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Sergeev, N. (2019). V ChVK ne oboshlos bez GRU. Raskryta struktura “E.N.O.T. korp.” [The PMC could not do without the GRU. The structure of “E.N.O.T.” has been revealed. bldg.]. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4198747> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Sergienko, Yu. (2021). Ideologu naemnikov RF na Donbasse vynesli prigovor i priznali ego ChVK prestupnoj [The ideologist of the Russian mercenaries in the Donbass was sentenced and his PMC was recognized as criminal]. URL: <https://news.obozrevatel.com/russia/ideologu-naemnikov-rf-na-donbasse-vyinesli-prigovor-i-priznali-ego-chvk-prestupnoj.htm> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

SMI: v boevyh dejstviyah na Donbasse uchastvuyut bandity ChVK “E.N.O.T”, — foto. (2021). [Media: bandits of the PMC “E.N.O.T” are participating in the fighting in Donbass, — photo]. URL: <https://www.0629.com.ua/news/3160719/smi-v-boevyh-dejstviyah-na-donbasse-uchastvuut-bandity-cvk-enot-foto> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Staver, A. (2019). “E.N.O.T.”. ChVK, kotoraya na samom dele ROO [“E.N.O.T.”. PMC, which is actually ROO]. URL: <https://topwar.ru/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

SShA vnesli “Russkoe imperskoe dvizhenie”, vovavshee na Donbasse protiv Ukrainy, v spisok terroristicheskikh organizacij. (2020). [The United States added the “Russian Imperial Movement,” which fought in the Donbass against Ukraine, to the list of terrorist organizations]. URL: https://www.dialog.ua/world/204945_1586454878 [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Tishkova, M. (2019). Neskoreni [Invincible]. URL: <http://www.silskivisti.kiev.ua/19732/print.php?n=43841> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

ChVK “E.N.O.T.” — bandity, uchastvuyushie v boevyh dejstviyah. (2023). [PMC “E.N.O.T.” — bandits participating in hostilities]. URL: https://myc.news/rassledovaniya/_chvk_enot__bandity_uchastvuyushie_v_

boevyh_dejstviyah?fbclid=IwAR2fZxrSnO_jgp7-UAbMctNTfAEmfafXBEMIJv_roPtwMDMirxySAwxDek [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Shevron chvk “E.N.O.T.”. (2023). [Chevron PMC “E.N.O.T.”]. URL: <https://reibert.info/lots/shevron-chvk-e.n.o.t.1016482> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Tsentr “Myrotvorets”. Hariev D. V. (2014). [Centre “Peacemaker”. Gariev D. V.]. URL: <https://myrotvorets.center/criminal/gariev-denis-valliulovich/> [дата зверн.: 11.02.2023]. [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Tsentr “Myrotvorets”. Manhushev, I. L. (2014). [Centre “Peacemaker”. Manhushev I. L.]. URL : <https://myrotvorets.center/criminal/mangushev-igor-leonidovich/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Tsentr “Myrotvorets”. Morozov, V. M. (2019). [Centre “Peacemaker”. Morozov V. M.] URL: <https://myrotvorets.center/criminal/morozov-vladimir-nikolaevich-3/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

“Etih zhe tvarej odin raz uzhe izgonyali s Donbassa. Zachem vernuli?”. (2022). [“These same creatures have already been expelled from Donbass once. Why did you return it?”]. URL: <https://news.ru/society/etih-zhe-tvarej-odin-raz-uzhe-izgonyali-s-donbassa-zachem-vernuli/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Yaki inozemni naimantsi voiuut proty Ukrainy. (2015). [What foreign mercenaries are fighting against Ukraine]. URL: https://antikor.com.ua/ru/articles/55185-kakie_inostranye_naemniki_vojut_protiv_ukrainy [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Yaki pryvatni viiskovi kompanii ye v rosii ta v yakykh krainakh vony diialy. (2023). [What private military companies are there in Russia and in which countries they operated]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yaki-pryvatni-vijskovi-kompaniyi-ye-rosiyi-ta-yakix-krainax-vony-diyaly> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Yarema zaklykav henprokurora RF vzhyty zakhodiv dlia prypynennia uchasti rosiian u konflikti na Donbasi. (2014). [Yarema called on the Prosecutor General of the Russian Federation to take measures to stop the participation of Russians in the conflict in Donbas]. URL: https://lb.ua/news/2014/08/20/276736_yarema_prizval_genprokurora_rf.html [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

5 veresnia 2014 roku. Zhorstokyi bii, shcho zabrav zhyttia krashchykh syniv. (2017). [September 5, 2014. A fierce battle that took the lives of the best sons]. URL: <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=978317.5> [Accessed: 11.02.2024]. [in Ukrainian].

Bacchi, U. (2014). Ukraine Crimea Crisis: Serb Chetnik Militia Joins Pro-Russian Patrols. URL: <https://www.ibtimes.co.uk/ukraine-crimea-crisis-serb-chetnik-militia-joins-pro-russian-patrols-1439654> [Accessed: 11.02.2024]. [in English].

Ball, T. (2022). Rusich’s neo-Nazi mercenaries head for Kharkiv. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/rusichs-neo-nazi-mercenaries-head-for-kharkiv-prjndp9rl> [Accessed: 11.02.2024]. [in English].

Bericht des BND: Zahlreiche Neonazis kämpfen für Russland in der Ukraine. (2022). [BND report: numerous neo-Nazis are fighting for russia in Ukraine]. URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/zahlreiche-neonazis-kampfen-fur-russland-in-der-ukraine-8270800.html> [Accessed: 11.02.2024]. [in German].

Friedman, I. (2019). Est takaya strana Moldova, tam v 1992 godu poyavilas PMR [There is such a country as Moldova, where the PMR appeared in 1992]. URL: <https://www.facebook.com/groups/antivatnik/permalink/1127888794088304/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Russian].

Galeotti, Mark. (2022). The terrifying neo-Nazi mercenaries being deployed in Ukraine. URL: <https://novayagazeta.eu/articles/2023/07/17/khinshtein-soobshchil-cto-putin-peredal-rosgvardii-spetspodrazdeleniia-mvd-grom-news> [Accessed: 11.02.2024]. [in English].

Hudson, J. (2020). US labels white-supremacist group ‘terrorist’ for the first time. URL: https://www.washingtonpost.com/national-security/us-labels-a-white-supremacist-group-terrorist-for-the-first-time/2020/04/06/72dc622a-781f-11ea-b6ff-597f170df8f8_story.html [Accessed: 11.02.2024]. [in English].

Kozhurin, D. (2022). Who Are The Neo-Nazis Fighting For Russia In Ukraine? URL: <https://www.rferl.org/a/russian-neo-nazis-fighting-ukraine/31871760.html> [Accessed: 11.02.2024]. [in English].

Nato: Främlingshatet kan gödas av främmande makt. (2015). [Nato: Xenophobia can be tolerated by a foreign power]. URL: <https://www.dn.se/nyheter/sverige/nato-framlingshatet-kan-godas-av-frammande-makt/> [Accessed: 11.02.2024]. [in Swedish].

Regulations Council Regulation (EU) 2022/2474 of 16 December 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia’s actions destabilizing the situation in Ukraine. *Official Journal of the European Union*. Vol. 65. 16.12.2022. P. L 322 I/688 [in English].

Rondeaux, C. (2020). Inquiry into the Murder of Hamdi Bouta and Wagner Group Operations at the Al-Shaer Gas Plant, Homs, Syria 2017. URL: https://d1y8sb8igg2f8e.cloudfront.net/documents/Inquiry_into_the_Murder_of_Hamdi_Bouta_and_Wagner_Group_Operations_at_the_Al-S_wMrYSbv.pdf [Accessed: 11.02.2024]. [in English].

Roth, A. (2017). A right-wing militia trains Russians to fight the next war — with or without Putin. URL: https://www.washingtonpost.com/world/europe/a-right-wing-militia-trains-russians-to-fight-the-next-war--with-or-without-putin/2017/01/02/f06b5ce8-b71e-11e6-939c-91749443c5e5_story.html [Accessed: 11.02.2024]. [in English].

Sauer, P. (2022). Russian Armed Volunteers Prepare for Action in Eastern Ukraine. URL: <https://www.themoscowtimes.com/2022/02/10/russian-armed-volunteers-prepare-for-action-in-eastern-ukraine-a76331> [Accessed: 11.02.2024]. [in English].

Sheldon, M. (2022). Meet the Irregular Troops Backing up Russia's Army in the Kharkiv Region. URL: <https://www.bellingcat.com/news/2022/06/17/meet-the-irregular-troops-backing-up-russias-army-in-the-donbas/> [Accessed: 11.02.2024]. [in English].

Oleksandr ONISHCHUK

*Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7381-9117>

CREATION OF RUSSIAN PARAMILITARY AND VOLUNTARY ORGANIZATIONS, THEIR USING IN THE WAR AGAINST UKRAINE IN 2014–2016

Paramilitary organizations and voluntary formations (detachments, groups) that are actively involved in promotion of its imperial expansionist policy on the territories of independent and sovereign states, including Ukraine, are a peculiarity and peculiar property of Russia. At the same time, an aggressor country officially remains aloof from these processes. Involvement of similar paramilitary organizations and formations in modern wars, in which Russia takes a direct part, is closely related to the hybridity of their actions. The analysis of the latest publications and materials shows that the first Russian paramilitary organizations were created in the early 2000s, followed by the regional public organization E.N.O.T. and the military-patriotic club “Rezerv”, and with the beginning of Russia’s aggression in the east of Ukraine in 2014 — the nationalist organization “Union of Donbas Volunteers”. It was established that in the early 1990s, the following paramilitary formations (detachments, groups) were created: “Russian Voluntary Detachments”, “Russian Imperial Legion” (“Imperial Legion”, “Tsarskie Wolves”), later — “Volunteer Communist Detachment”, the nationalist paramilitary group “Serbian volunteer detachment “Jovan Shevych”, an airborne assault reconnaissance group “Rusych”, in 2014 the nationalists of “Union of Donbas Volunteers” — detachments “North”, “Veresk” and “Center”, as well as battalions “Oriol” and “Rurik”. These paramilitary organizations and formations can be considered a certain prototype and prerequisite for the creation of Russian private military companies, which directly participated in armed conflicts in the post-Soviet space, in particular in Prydnistrovia, the North Caucasus, and Yugoslavia in the 1990s, and are actively used by Russia during the aggression against Ukraine since 2014.

Keywords: armed aggression, war of Russia against Ukraine, voluntary detachments, mercenary, paramilitary organizations, Russian mercenaries.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Кожна надіслана стаття має містити таку інформацію:

Шифр УДК (обов'язково)

DOI:

Ім'я та прізвище автора

науковий ступінь, вчене звання, посада

Місце роботи; місто, країна (у дужках)

(усі відомості наводяться у називному відмінку українською мовою)

ORCID, електронна пошта, номер телефону

Наприклад:

УДК: 94(477)

DOI:

Микола Заболотний

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії,

Харківський національний університет

Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

(Харків, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

Електронна пошта: mz@gmail.com,

Номер телефону: +380960000000

НАЗВА СТАТТІ (українською мовою)

Анотація українською мовою (до 600–800 знаків з пробілами).

Ключові слова українською мовою (від 5 до 8).

Текст статті

постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;

формулювання мети статті (постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Статті оформлюються за науковим стилем Harvard Referencing style. Втім, з урахуванням вимог наукометричних баз Scopus і Web of Science, вихідні дані архівних і музейних джерел включаються не до загального списку використаних матеріалів, а до підрядкових посилань в кінці сторінки та оформлюються відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне Посилання. Загальні положення та правила складання» К.: УкрНДНЦ, 2016. С. 13–15.

Наприклад:

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА:

Підрядкове посилання у кінці сторінки
(у тексті нумерацію посилань застосовувати наскрізь):

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 3959. Оп. 2. Спр. 12 (назва документу зі справи). Арк. 25.
2. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 2. Спр. 12 (назва документу зі справи). Арк. 27.
3. Державний Архів Львівської області (далі — ДАЛО). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 70 (назва документу зі справи). Арк. 30.
4. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 70 (назва документу зі справи). Арк. 32.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

(в алфавітному порядку та їх посилання в тексті)

Наприклад:

Державний документ:

Посилання в тексті:

(Аналітична доповідь. 2018, с. 159).

В списку використаних джерел і літератури (див. у *References* позицію 1):

Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». (2018). Київ: НІСД, 1316 с.

Електронні ресурси (без автора):

Посилання в тексті:

(В Міністерстві оборони України буде створено Раду волонтерів. 2014).

В списку використаних джерел і літератури (див. у *References* позицію 4):

В Міністерстві оборони України буде створено Раду волонтерів. (2014). URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2014/10/02/v-ministerstvi-oboroni-ukraini-bude-stvoreno-radu-volonteriv-general-polkovnik-valerij-geletej> [дата зверн.: 11.11.2020].

Електронні ресурси (з автором):

Посилання в тексті:

(Матяш, М. 2017).

В списку використаних джерел і літератури (див. у *References* позицію 12):

Матяш, М. (2017). Одним із найбільш значущих результатів Революції Гідності стало виникнення волонтерського руху. Укрінформ, 14 жовтня 2017 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalnee-jomu-zavdacujemo-suverenitetom.html> [дата зверн.: 11.11.2020].

Кандидатська дисертація:

Посилання в тексті:

(Вашкович, В. В. 2018, с. 140).

В списку використаних джерел і літератури (див. у *References* позицію 5):

Вашкович, В. В. (2018). *Купецтво Харківської губернії (друга половина XIX — початок XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 — Історія України*. Харків, 220 с.

Автореферат дисертації:

Посилання в тексті:

(Волоніць, В. С. 2007, с. 15).

В списку використаних джерел і літератури (див. у *References* позицію 6):

Волоніць, В. С. (2007). *Торговельно-комерційна діяльність греків-купців в Україні (середина XVII — XIX ст.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 — Історія України). Донецьк, 20 с.

Стаття в журналі з DOI:

Посилання в тексті:

(Новікова, В. Г. 2019, с. 39).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 13):

Новікова, В. Г. (2019). Місце та роль жінок у волонтерському русі в період проведення АТО (2014–2018). *Воєнно-історичний вісник*. № 2 (32), с. 38–50. DOI: <http://dx.doi.org/10.33099/2707-1383-2019-32-2-38-50>.

Стаття в журналі без DOI:

Посилання в тексті:

(Гозуватенко, С. П. 2015, с. 68).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 8):

Гозуватенко, С. П. (2015). Постаць генерала Михайла Омелянович-Павленка за оцінками його сучасників. *Воєнно-історичний вісник*. № 1 (15), с. 64–71.

Матеріали конференцій:

Посилання в тексті:

(Пастернак, О. Д. 2020, с. 104–105).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 14):

Пастернак, О. Д. (2020). Трагедія Бабиного Яру у фокусі музейних джерел. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, Україна, 27 листопада 2020 р. Київ: НУОУ, с. 104–105.

Закон України:

Посилання в тексті:

(Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності. 2015).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 15):

Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності: Закон України від 05.03.2015 р. № 246-VIII. (2015). *Відомості Верховної Ради України*. № 22. Ст. 146.

КНИГИ:

Один автор:

Посилання в тексті:

(Грицюк, В. М. 2010, с. 60).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 10):

Грицюк, В. М. (2010). *Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України*. Київ: НАН України. Інститут історії України, 150 с.

Два автори:

Посилання в тексті:

(Веденєєв, Д. В. & Биструхін, Г. С. 2006, с. 24).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 7):

Веденєєв, Д. В. & Биструхін, Г. С. (2006). *Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945)*. Київ: Генеза, 408 с.

Від трьох до шести авторів:

Посилання в тексті:

(Шуст, Р. М., Крижанівський, А. Л., Целуйко, О. П., Швець, В. Є., Вовчак, О. Д. & Комаринська, З. М. 2011, с. 125).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 23):

Шуст, Р. М., Крижанівський, А. Л., Целуйко, О. П., Швець, В. Є., Вовчак, О. Д. & Комаринська, З. М. (2011). *Гроші України*. Київ: УБС НБУ; Харків: ТОВ «Видавництво “Фоліо”», 502 с.

Багатомне видання:

Посилання в тексті:

(Смолій, В. А. (ред.). 2011, с. 244).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 17):

Смолій, В. А. (ред.). (2011). *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження* (в 2 т., Т. 1). Київ: Ніка-Центр, 696 с.

Редактор (без автора):

Посилання в тексті:

(Станко, В. Н. (голов. ред.). 2002, с. 315).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 18):

Станко, В. Н. (голов. ред.). (2002). *Історія Одеси*. Одеса, 560 с.

Редактор і керівник авторського колективу:

Посилання в тексті:

(Сиротенко, А. М. (за заг. ред.). 2020, с. 120).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 19):

Сиротенко, А. М. (за заг. ред.). (2020). *Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України: монографія*. Колектив авторів. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 176 с.

Без автора (або ред. колегія):

Посилання в тексті:

(Смолій, В. А. (ред.). 2011, с. 318).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 16):

Смолій, В. А. (ред.). (2011). *Нариси історії української революції 1917–1921 років* (кн. 1). Київ: НВП «Видавництво “Наукова думка”» НАН України, 390 с.

Упорядники:

Посилання в тексті:

(Голько, О., Тучак, О. & Халак, Н. (упоряд.). 2014, с. 78).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 9):

Голько, О., Тучак, О. & Халак, Н. (упоряд.). (2014). *Українські жертви Волині 1938–1944 рр. у картах і таблицях. Володимир-Волинський район*. Львів, 96 с.

Автор і перекладач:

Посилання в тексті:

(Зомбарт, В. 2003, с. 68).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 11):

Зомбарт, В. (2003). *Евреи и хозяйственная жизнь*: авториз. перевод с немецкого Г. Гросман (ред. пер.). Київ: МАУП, 229 с.

Перевидання:

Посилання в тексті:

(Бойко, О. Д. 2014, с. 125–127).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 2):

Бойко, О. Д. (2014). *Історія України: Навчальний посібник* (5-е вид., доп.). Київ: Академвидав, 720 с.

Частина книги:

Посилання в тексті:

(Шевченко, В. В. 2011, с. 630).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 22):

Шевченко, В. В. (2011). Розвиток галузей промисловості. (Ред. В. А. Смолій). *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження* (в 2 т. Т. 1). Київ: Ніка-Центр, с. 626–632.

Стаття в збірнику наукових праць (один автор):

Посилання в тексті:

(Боровой, С. Я. 1982, с. 162).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 3):

Боровой, С. Я. (1982). Особливості формування населення міст Південної України в дореформений період. *Історія народного господарства та економічної думки Української РСР*. № 16, с. 63–68.

Стаття в збірнику наукових праць (двох і більше авторів):

Посилання в тексті:

(Шамрай, В. О. & Ольховський, М. А. 2015, с. 141).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 20):

Шамрай, В. О. & Ольховський, М. А. (2015). Сучасний стан офіційного визнання волонтерської діяльності в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. № 4 (81), с. 139–144.

Посилання в тексті:

(Shchipanskiy, P., Savchenko, V., Martyniuk, O. & Kostiuk, I. 2020, pp. 1302–1308).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 21):

Shchipanskiy, P., Savchenko, V., Martyniuk, O. & Kostiuk, I. (2020). Air defense planning from an impact of a group of unmanned aerial vehicles based on multi-agent modeling. *International Journal of Emerging Trends in Engineering Research*. Vol. 8. No. 4. pp. 1302–1308.

REFERENCES

(Транслітерований латиницею список використаних джерел і літератури
у тому порядку, що й в основному списку).

В квадратних дужках додається переклад назви книги чи статті англійською мовою. Вказується також мова оригіналу, наприклад: [in Ukrainian]; [in English], а не країну походження публікації [in USA]; або [in English] чи [in French], а не [in Canada]. **Увага!** Для видань, які мають офіційну назву англійською, наводиться саме вона.

Тексти українською мовою транслітеруються згідно з Постановою Кабміну України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (<https://slovyk.ua/translit.php>).

Тексти російською мовою — за системою Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).

REFERENCES

Analitychna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshe Ukrainy v 2018 rotsi” (2018). [Analytical Report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine “On the Internal and External Situation of Ukraine in 2018”]. Kyiv: NISS, 1316 s. [in Ukrainian].

Boiko, O. D. (2014). *Istoriia Ukrainy: Navchal'nyj posibnyk* [History of Ukraine: Textbook] (5th ed.). Kyiv: Akademydav, 720 s. [in Ukrainian].

Borovoi, S. Ya. (1982). Osoblyvosti formuvannia naseleennia mist Pivdennoi Ukrainy v doreformenyj period [Features of population formation in the cities of Southern Ukraine in the pre-reform period]. *Istoriia narodnoho gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy 'koi RSR*. № 16, s. 63–68. [in Ukrainian].

V Ministerstvi oborony Ukrainy bude stvoreno Radu volonteriv. (2014). [A Council of Volunteers will be established in the Ministry of Defense of Ukraine]. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2014/10/02/v-ministerstvi-oboroni-ukraini-bude-stvoreno-radu-volonteriv-general-polkovnik-valerij-geletej> [Accessed: 11.11.2020]. [in Ukrainian].

Vashkovych, V. V. (2018). *Kupetstvo Kharkivs'koi hubernii (druha polovyna XIX — pochatok XX st.)* [Merchants of Kharkiv province (the second half of 19th — beginning of 20th century)]. (Candidate's thesis). Kharkiv, 220 s. [in Ukrainian].

Volonyts, V. S. (2007). *Torhovel'no-komertsijna diial'nist' hrekiv-kuptsiv v Ukraini (seredyna XVII–XIX st.)* [Trade and Commerce of the Greek Merchants in Ukraine (middle of XVII–XIX)] (Extended abstract of Candidate's thesis). Donetsk, 20 s. [in Ukrainian].

Vyedyenyeyev, D. V. & Bystrukhin, H. S. (2006). *Mech i tryzub. Rozvidka i kontrrozvidka rukhu ukrayinskykh natsionalistiv ta UPA (1920–1945)*. [Sword and trident. Intelligence and counterintelligence of the movement of Ukrainian nationalists and the UPA (1920–1945)]. Kyiv: Geneza, 408 c. [in Ukrainian].

Hozuvatenko, S. P. (2015). Postat henerala Mykhaila Omelianovych-Pavlenka za otsinkamy yoho suchasnykiv [The figure of General Mikhail Omelyanovich-Pavlenko according to his contemporaries]. *Voiенно-istorychnyi visnyk*. № 1 (15), s. 64–71. [in Ukrainian].

Holko, O., Tuchak, O. & Khalak, N. (comps.). (2014). *Ukrains'ki zhertvy Volyni 1938–1944 pp. u kartakh i tablytsiakh. Volodymyr-Volyns'kyj rajon* [Ukrainian victims of Volhynia 1938–1944 in maps and tables. Volodymyr-Volynskyi district]. Lviv, 96 s. [in Ukrainian].

Hrytsyuk, V. M. (2010). *Stratehichni ta frontovi operatsiyi Velykoyi Vitshyznyanoyi viyny na terytoriyi Ukrayiny* [Strategic and frontline operations of the Great Patriotic War on the territory of Ukraine]. Kyiv: NAN Ukrayiny. In-t istoriyi Ukrayiny, 150 c. [in Ukrainian].

Zombart, V. (2003). *Evrei i xozyajstvennaya zhizn'* [Jews and economic life]: avtoriz. per. s nem. (G. Grosman, Trans.). Kyiv: MAUP, 229 s. [in Russian].

Matiash, M. (2017). Odnym iz naibilsh znachushchykh rezultativ Revoliutsii Hidnosti stalo vynyknennia volonterskoho rukhu [One of the most significant results of the Revolution of Dignity was the emergence of the volunteer movement]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html> [Accessed: 11.11.2020]. [in Ukrainian].

Novikova, V. H. (2019). Mistse ta rol zhinok u volonterskomu rusi v period provedennia ATO (2014–2018) [The place and role of women in the volunteer movement during the ATO (2014–2018)]. *Voiенно-istorychnyi visnyk*. № 2 (32), s. 38–50. DOI: <http://dx.doi.org/10.33099/2707-1383-2019-32-2-38-50>. [in Ukrainian].

Pasternak, O. D. (2020). Trahedii Babynoho Yaru u fokusi muzeinykh dzherel [The tragedy of Babyn Yar in the focus of museum sources]. *Ukrainske viisko: suchasnist ta istorychna retrospektyva: Zbirnyk materialiv I Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii*. Kyiv, Ukraina, 27 lystopada 2020 r. Kyiv: NUOU, s. 104–105. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo volonterskoi diialnosti [On amendments to some laws of Ukraine on volunteering]: Zakon Ukrainy vid 05.03.2015 r. № 246-VIII. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 22, art. 146. [in Ukrainian].

Smolii, V. A. (ed.). (2011). *Narysy istorii ukrains'koi revoliutsii 1917–1921 rokiv* [Essays on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921]. (Vol. 1). Kyiv: NVP «Vydavnytstvo “Naukova dumka”» NAN Ukrainy», 390 s. [in Ukrainian].

Smolii, V. A. (ed.). (2011). *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia* [Economic history of Ukraine: Historical and economic research]. (Vol. 1). Kyiv: Nika-Tsentr, 696 s. [in Ukrainian].

Stanko, V. N. (ed.). (2002). *Istoriia Odesy* [History of Odessa]. Odessa, 560 s. [in Ukrainian].

Syrotenko A. M. (ed.). (2020). *Voienni aspekty protydii “hibrydnii” ahresii: dosvid Ukrainy: monohrafiia* [Military aspects of counteracting “hybrid” aggression: the experience of Ukraine: a monograph]. Kolektyv avtoriv; K.: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho, 176 s. [in Ukrainian].

Shamrai, V. O. & Olkhovskiy M. A. (2015). Suchasnyi stan ofitsiinoho vyznannia volonterskoi diialnosti v Ukraini [The current state of official recognition of volunteering in Ukraine]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 4 (81), s. 139–144. [in Ukrainian].

Shchipanskiy, P., Savchenko, V., Martyniuk, O. & Kostiuk, I. (2020). Air defense planning from an impact of a group of unmanned aerial vehicles based on multi-agent modeling. *International Journal of Emerging Trends in Engineering Research*. Vol. 8. No. 4. pp. 1302–1308. [in English].

Shevchenko, V. V. (2011). Rozvytok haluzei promyslovosti [Development of industries]. (Red. V. A. Smolii). *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia* (v 2 t. T. 1). Kyiv: Nika-Tsentr, s. 626–632. [in Ukrainian].

Shust, R. M., Kryzhanivskiy, A. L., Tseluiko, O. P., Shvets, V. Ye., Vovchak, O. D. & Komarynska, Z. M. (2011). *Hroshi Ukrainy* [Money of Ukraine]. Kyiv: UBS NBU; Kharkiv: Folio, 502 s. [in Ukrainian].

*Ім'я та прізвище автора латиницею
Науковий ступінь, вчене звання, посада,
Місце роботи; місто, країна (у дужках) —
англійською мовою у називному відмінку
(місто, країна)
ORSID*

Наприклад:

***Mykola Zabolotnyi**
Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.),
Associate Professor,
Associate Professor of Department of Philosophy,
Ivan Kozhedub Kharkiv National University
of the Air Force
(Kharkiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>*

НАЗВА СТАТТІ (англійською мовою)

Анотація англійською мовою (від 1800 знаків з пробілами).

Ключові слова англійською мовою (від 5 до 8).

Вимоги до подання статті

1. За зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор.
2. Файл подання є документом Microsoft Word у форматі RTF.
3. Інтернет-посилання у тексті супроводжуються повними коректними адресами URL.
4. Якщо матеріали, на які посилається автор, мають DOI — він обов'язково вказується у списку літератури.
5. Текст набраний 14-м розміром кеглю з міжрядковим інтервалом 1,5; всі ілюстрації, графіки та таблиці, а також якісні фотографії розміщені безпосередньо у тексті, там, де вони повинні бути за змістом (а не у кінці документу).
6. Статті та інформацію про авторів надсилайте на офіційну пошту журналу: voeyn_ist@ukr.net з поміткою в полі «Тема» — «Матеріал для “Воєнно-історичного вісника”».
7. Обсяг рукопису (основного тексту статті, без анотацій, списку використаних джерел і літератури та references) не більше 20 тисяч знаків (з пробілами).
8. Стаття, що подається англійською мовою, її текст супроводжується анотацією (від 1800 знаків з пробілами) із зазначенням назви статті та відомостей про автора (прізвища та ініціалів, наукового ступеня, вченого звання, посади та місця роботи) українською мовою. Анотація англійською мовою має 600–800 знаків.
9. Скорочення та аббревіатури у тексті статті обов'язково мають бути розписаними повністю.
Наприклад: Науково-дослідний інститут (далі — НДІ), підводний човен (далі — пч).
10. Як елемент комп'ютерного кодування текстів — нерозривний пробіл — використовувати у наступних випадках: між двома ініціалами і між ініціалами та прізвищем («Т. Г. Шевченко»); між скороченим зверненням та прізвищем («м-р Сміт»), а також після географічних скорочень («м. Київ»); всередині скорочень та їм подібні («і т. д.», «т. ч.»); між числами та одиницями вимірювання, які відносяться до них («12 кг», «1981 рік»).
11. Для вирізнення прямої мови, цитат, заголовків, назв, а також слів, ужитих у непрямому, найчастіше іронічному значенні у статті використовувати лапки наступного формату: «Алмаз». Якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, використовувати лапки наступної форми: «Науково-виробничий комплекс “Прогрес”».
12. Список використаних джерел і літератури розміщується у кінці роботи на окремій сторінці. Він надає інформацію, необхідну для того, щоб знайти і отримати будь-яке джерело, процитоване в тексті

статті. Кожне джерело, процитоване в статті має з'явитися у списку використаних джерел і літератури. Так само, кожен запис у списку використаних джерел має бути згаданим в тексті. Джерела в списку не нумеруються, а організовуються в алфавітному порядку за прізвищами авторів і в хронологічному порядку, коли робляться посилання на більш ніж одну роботу одного автора (за роком публікації, починаючи з найбільш раннього).

Якщо зустрічаються роботи одного автора, опубліковані в один і той самий рік, в бібліографічному списку вони розміщуються в алфавітному порядку, виходячи із назв робіт; до року публікації в такому випадку приєднується мала латинська літера a, b, c ...

Наприклад:

Илларионов, А. (2013a). Два героя. Раушан Абдуллин и Сергей Шевелев. Радио Эхо Москвы: Блог Андрея Илларионова, 06 ноября. URL: <https://echo.msk.ru/blog/aillar/1192808-echo/> [дата зверн.: 12.01.2021].

Илларионов, А. (2013b). Жертвоприношение миротворцев. Показания свидетелей. Радио Эхо Москвы: Блог Андрея Илларионова, 21 октября. URL: <https://echo.msk.ru/blog/aillar/1181606-%20echo/> [дата зверн.: 12.01.2021].

Илларионов, А. (2013c). За что Медведев наградил 10-ю бригаду спецназа орденом Жукова? Радио Эхо Москвы: Блог Андрея Илларионова, 02 ноября. URL: <https://echo.msk.ru/blog/aillar/1189776-echo/> [дата зверн.: 12.01.2021].

За наявності кількох праць одного року публікації зі спільним першим автором, у списку спершу ставиться посилання з меншою кількістю авторів.

Наукове видання

ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

1(51) / 2024

Міністерство оборони України
Національний університет оборони України

За достовірність викладених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей відповідають автори матеріалів.

Редакція залишає за собою право на скорочення і літературне редагування матеріалів, за погодженням з авторами.

Редакція не веде листування з авторами і читачами на сторінках збірника.

Усі права захищені.

Передруки і переклади матеріалів збірника дозволяються лише за згодою авторів і редакції.

При передруку посилання на «Воєнно-історичний вісник» обов'язкове.

Редактор *Д.В. Веденєєв*
Макет і комп'ютерна верстка *А.І. Погорєлов*

Журнал внесено до Реєстру суб'єктів у сфері медіа рішенням
Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 31.10.2023 № 1214 та присвоєно ідентифікатор медіа R30-01598.

Підписано до друку 29.04.2024. Формат 60x84 1/8.
Зам. 225. Обл-вид.арк. 6,612. Ум. друк. арк. 14,5. Наклад 100 прим.
Друкарня НУОУ